

શ્રી યશોવિજયજી

જૈન ગ્રંથમાળા

1169

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

પુષ્પા પત્ર

વ્યાખ્યાન માળા

નિવેદન

વિજ્ઞાન જેમ જેમ પ્રગતિ કરતું જાય છે તેમ તેમ કાળ અને ક્ષેત્રનું અંતર ઘટતું જાય છે, અને સાથે સાથે માનવસમાજના વિચારોમાં પણ ભારે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે.

જીના જમાનાને ગમતી ને ભૂતકાળમાં શરૂ થયેલી વાતો અને પ્રથાઓ ચાલુ સમયમાં એકને એક સ્વરૂપમાં ચાલુ રાખવાનું હવે શક્ય નથીજ. જ્યાં જ્યાં એને શક્ય ગણવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં લોકરુચિનો અભાવ મુખ્યત્વે જણાઈ આવે છે. આ સ્થિતિ પ્રત્યે હવે આખા મીંચે ચાલે એમ નથી. છતાં સમાજની અંદર એક સમૂહ તો એવો છેજ અને રહેવાનો, કે જે કોઈપણ પ્રકારની સુધારણાને સહજ પણ સ્વીકારવા તૈયાર નથી. પણ સમય કોઈની રાહ જોવા થોભતો હોવાનું આજસુધી જાણવામાં આવ્યું નથી.

સમાજના યુવકો; જેમની વૃત્તિ અને જિજ્ઞાસા જગૃત છે એવા વિચારશીલ માણસો ગતાનુગતિક રીતે હંમેશા ને હરવખત ગતિ કરતા નથી જ. એટલે એવા કેટલાક પ્રગતિપ્રેમી લાઘવોની જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી અને પંડિત સુખલાલજી તથા પંડિત જયરદાસજીની પ્રેરણાથી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંવત ૧૯૮૨ની સાલથી અસ્તિત્વમાં આવી.

સંવત ૧૯૮૨/૮૩/૮૪/૮૫ નાં ચાર વર્ષો સુધી વ્યાખ્યાન માળાનું સ્થળ પ્રીતમનગરમાંના કોઈને કોઈના માગી મેળવેલા મકાનમાં રહેતું, પણ ત્યારપછી તેના પ્રત્યે વધતા જતા શ્રોતૃગણના આકર્ષણને કારણે સંવત ૧૯૮૬ થી પ્રેમાભાઈ હોલ જેવા જાહેર સ્થળમાં તેને ગોઠવવામાં આવે છે.

અત્રેની વ્યાખ્યાનમાળા એ અમદાવાદ બહારના જૈન યુવકોનું પણ ઠીકઠીક ધ્યાન ખેંચેલું અને પરિણામે સંવત ૧૯૮૯ ના

વર્ષમાં અહીંના જેવીજ મુંબઈના યુવક સંઘે મુંબઈમાં પણ વ્યાખ્યાનમાળા ગોઠવી અને પંડિત સુખલાલજીને તેના વ્યાખ્યાતા તરીકે નિમંત્રણ મોકલ્યું. પંડિતજીના મુંબઈ જવાને કારણે અહીં તેમની ગેરહાજરી હતી. છતાં જૈનેતર વિદ્વાનોને નોતરવાની પ્રથાને લીધે અહીં પણ વ્યાખ્યાનમાળાનો પ્રવાહ તો ચાલુજ રહ્યો.

આ વર્ષે પણ પં. કાશીનિવાસી હોવાને લીધે તેમની હાજરી અશક્ય હતી, પણ યોગાનુયોગે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં ઊંચું સ્થાન ધરાવતા મુનિશ્રી નાનચંદ્રજીસ્વામી અત્રે ચાતુર્માસ સ્થિર હોવાથી તેઓશ્રીને વિનંતિ કરતાં આ વર્ષની વ્યાખ્યાનમાળાનું નેતૃત્વ તેઓશ્રીએ સ્વીકાર્યું અને વ્યાખ્યાનમાળાનો પ્રવાહ દિનપ્રતિ-દિન વધતા વેગથી ચાલુજ રહ્યો.

ચાલુ વર્ષની વ્યાખ્યાનમાળામાં એ વિશિષ્ટતા હતી કે તેને એક સાંપ્રદાયિક ધર્મગુરૂએ નિઃસંકોચપણે અપનાવી આશીર્વાદ આપવાનું અને તેની મારફતે પોતાના વિચારો જનતા સમક્ષ રજુ કરવાનું ઉચિત માન્યું. અને તેથી હરવર્ષ કરતાં આ વર્ષના વ્યાખ્યાનોમાં સંપ્રદાયના, સંપ્રદાય બહારના તેમજ જૈનેતર ભાષ્ટ-ઓની ઘણી સંખ્યાએ ઉલાસભેર ભાગ લીધો, અને તેથી વ્યાખ્યાનમાળા ઠીક ઠીક લોકાકર્ષણ બની.

જૈનોના ત્રણે ફિરકા પૈકી કોઇનોયે પક્ષપાત કર્યા વગર પક્ષપાતહીન શુદ્ધ જ્ઞાનની જ ચર્ચા કરવાના ઉદ્દેશને કારણે આ વ્યાખ્યાન શ્રેણી પ્રત્યે સાંપ્રદાયિક ગુરૂસમુદાય લગભગ અસ્પૃશ્ય જેવી સ્થિતિ સેવે છે. તેવી પરિસ્થિતિમાં કવિવર્ય પં. મુનિ શ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામીના વ્યાખ્યાનમાળા પ્રત્યેના સહકારનું કંઈ ઓછું મૂલ્ય નથી. એ શુભાશયનું અન્ય સાધુ સમુદાય અને સંપ્રદાય અનુકરણ કરશે તો આજનો શરૂ થયેલો સહકાર આવતી કાલે વિશાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી સમાજમાં યોગ્ય પરિવર્તનના કારણ-જૂત થશે.

પર્યુષણપર્વ વ્યાખ્યાનમાળાની વ્યવસ્થા કરતું જૈનત્વ વિચારક મંડળ આ ક્ષણે અંતઃકરણપૂર્વક મુનિશ્રીના આશીર્વાદને ઝીલવાની વૃત્તિ અનુભવે છે અને તે માટે પૂરેપૂરો અહેશાન સ્વીકારે છે. આ વર્ષની વ્યાખ્યાનમાળા ચાલુ રાખવાનો પરદેશમાં મુસાફરી કરતાં કરતાં પ્રેરણાભર્યો સંદેશો મોકલનાર મંડળના ખમ્મનચી શ્રીયુત મણીલાલ વાડીલાલ ઝવેરીને તેમજ વ્યાખ્યાનમાળા ગોઠવવા માટે સાચું પ્રોત્સાહન આપનાર શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ છોટાલાલ એ બન્નેની સહૃદય સહાનુભૂતિને યાદ કર્યા વગર રહી શકાય તેમ નથી.

આ વર્ષનાં વ્યાખ્યાનો કેટલાં બોધદાયક હતાં તે તો આ સાથે પ્રગટ થયેલાં વ્યાખ્યાનોને જોએ. વિચારપૂર્વક વાંચશે તેઓજ સમજી શકશે.

પંડિત સુખલાલજીનો એક પત્ર તેમની પાસે માગેલા સંદેશાના જવાબમાં આવેલો, તે પણ આ સાથે પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

દર વર્ષની માફક અમારા આમંત્રણને સ્વીકારી જૈન તેમજ જૈનેતર વિદ્વાન વ્યાખ્યાતાઓએ પોતાના અભ્યાસપૂર્ણ વિચારોનો લાભ આપ્યો છે તે બદલ આ મંડળ તેમનું આભારી છે.

છેવટે વ્યાખ્યાનમાળા પુસ્તકાકારે પ્રગટ થવામાં જેમનો શ્રમ મુખ્યત્વે આધારભૂત છે તે શ્રી લઘુશતાવધાની શ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી મહારાજશ્રીના શ્રમ પ્રત્યે હિપકાર દર્શન વ્યક્ત કરવા સારૂ શબ્દો પૂરતો અર્થ સારી શકે તેમ નથી જ.

જૈનત્વ વિચારક મંડળ
એલીસબ્રીજ
અમદાવાદ
તા. ૧-૧૧-૩૪

લિ. સેવકો
કેશવલાલ નગીનદાસ શાહ
જીહાભાઈ અમરશી શાહ
મંત્રીઓ.

પં. સુખલાલજીનો પત્ર.

ભાઈ કેશવલાલ તથા અન્ય મિત્રમંડળ !

તમારો પત્ર મળ્યો. પંજુસણનો કાર્યક્રમ વાંચ્યો. જેમ વખત નથી તેમ આ પત્ર પહોંચશે ત્યારે તમારું સપ્તાહ લગભગ પુરું થયું હશે. લખવાનું ઘણું છે, ઘણું સૂઝે છે, અને તેની જરૂર પણ છે, છતાં જોઉં છું કે અત્યારે વખત કાઢવાની મુશ્કેલી છે. માત્ર અતિ ટૂંકમાં અમુક સુચનોજ કરીશ.

મેં એકવાર ભાવનગરમાં એક વિશિષ્ટ ત્યાગી ગુરુ પાસે વિચાર મૂક્યો હતો કે-‘નવયુગ ચાલુ વ્યાખ્યાન-પ્રણાલિકાથી સંતુષ્ટ નથી; તેથી વૃદ્ધ-યુગ માટે ચાલુ પ્રણાલિકા કાયમ રાખી, તેમાં રસ ન લેનાર છતાં, જિજ્ઞાસા ધરાવનાર નવયુગ માટે ઉદાર અને ઉદાત્ત નવીન વ્યાખ્યાનપ્રણાલિ ચાલુ કરવી ઘટે!’

તે વખતે આટલા વિચાર માત્રથી ત્યાંના એક વયોવૃદ્ધ અને ધર્મપ્રિય વિદ્યારસિક આગેવાન ગૃહસ્થ જાણે ધર્મનાશ થવા બેઠો હોય, જાણે શાસ્ત્રલોપના પાયા નખાતા હોય તેમ ભડકીને તપી ઉઠ્યા. કાળક્રમે જોયું કે જ્યારે નવી પ્રણાલિ શરૂ થઈ અને પંજુ-સણની વ્યાખ્યાનમાળાઓ બહાર પડી ત્યારે સૌથી પહેલાં તેજ વિદ્યારસિક ગૃહસ્થે ઘણી ખરીદી મંગાવી, વેચી અને વેચાવી. સાથે સાથે તેમના વિદ્વાન પુત્ર અને બીજા વિદ્યારસિક કુટુંબીજનોએ તો આ નવપ્રણાલિને અનેક રીતે સત્કારી.

આ એક દાખલો. હવે બીજો.....

મારા એક જુના પંડિત મિત્ર એકવાર મને સીધી રીતે કહેવામાં જાણે કોઈ ગુન્હો થતો હોય કે કોઈ ભય હોય તેમ માની આ નવીન પ્રણાલિનો સૂત્રધાર મને ગણી, એ પ્રણાલિ બંધ પડે એટલા ખાતર એક વિશિષ્ટ ધર્મગુરુને ધમકાવ્યા કે ચેતવ્યા. ‘જો

તમે સુખલાલને રોકવામાં સાથ નહિ આપો તો એને અમુક અમુક રીતે ખમવું પડશે. ' એની સાથે સાથેજ ખીજ સેંકડો યુવાનો મને વારંવાર એ કહેતા કે “ પંજુસણના દિવસોમાં વખત મળે છે. અમે વાંચ્યું છે ને વિચાર્યું છે તેટલું પણ મોટે ભાગે ઉપાશ્રયમાં નથી મળતું. સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય ચર્ચાને અવકાશ જ નથી, હોય તો પણ તે ચર્ચા એટલા ભય અને સંકોચથી કરી શકાય કે એમાંથી કંઈ તથ્ય નીકળે જ નહિ, ભગવાન મહાવીર, તેમનો સંઘ અને તેમના શાસ્ત્રો વિષે હિંતા પ્રશ્નોનું સમાધાન માત્ર હાજી હા કરીનેજ મેળવવું પડે ! ” આ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ તે બધા શોધતા.

હમેશાં હોય છે તેમ-આ ક્રાંતિ ક્ષણમાં એક બાજુ લાંબા વખતની અનુદાર પ્રણાલિ ચાલતી, અને ખીજ બાજુ નવીન ઉદાર પ્રણાલિની માગણી હતી. આમાંથી મેં જોયું કે મૂળતત્ત્વ કયું છે ? જેના પોષણની ખાસ જરૂર હોય. મને સ્પષ્ટ દેખાયું કે મૂળતત્ત્વ જિજ્ઞાસા છે. જુની પ્રણાલિએ પણ એના પાયા ઉપરજ ઉભી થઈ હતી, અને ચાલે છે. નવીન પ્રણાલિ પણ એજ પાયા ઉપર સ્થાપવાની તેમજ ચાલવાની. ત્યારે વિરોધ કેમ ?

ન્યાં લગી જિજ્ઞાસા પરિમિત હોય, અમુક રીતેજ અમુક શબ્દોમાં સંતોષાવા ટેવાઈ હોય, ત્યાં લગી એ જિજ્ઞાસા નવું ક્ષેત્ર ન શોધે, પણ ન્યારે જિજ્ઞાસા વધે છે, હાડી અને તીવ્ર બને છે, મર્યાદાના સંકુચિત બંધનો ફેંકી તેની પેલીપારથી પણ પ્રકાશ મેળવવા મથે છે ત્યારે એ જિજ્ઞાસા પારિભાષિક શબ્દોથી, માત્ર સાંપ્રદાયિક પ્રણાલિથી અને નક્કી કરેલ વિષયોથી નથી સંતોષાતી. ભૂખ બન્નેમાં છે. એકને જોઈએ તે કરતાં ખીજને જુદો ખોરાક જોઈએ. જેમ ભૂખ અને રૂચિનું પ્રમાણ તેમજ સ્વરૂપ જુદું જુદું હોય તો એકજ જાતનો અને એકજ પ્રમાણનો ખોરાક કદી પોષક ન થાય તેમ જિજ્ઞાસાની બાબતમાં પણ છે. જો આમ છે તો નવજિજ્ઞાસા

અને નવમાનસ માટે નવીન રીતે ઉપયોગી ખોરાક તૈયાર કરવો જોઈએ.

આ ભાવનામાંથી તમારી વ્યાખ્યાનમાળાનો જન્મ થયો છે. અને તમે જોશો કે એને ધ્વજનાર તેમજ વધાવનાર વર્ગ વધ્યો ન હોય તો ધટ્યો તો નથીજ. વધ્યો ન હોય તો તેનું કારણ એ છે કે વ્યાખ્યાનમાળામાં જે જે તત્ત્વો દાખલ કરવાં ઘટે, જે જાતની તૈયારી હોવી જોઈએ તે નથી; પણ મારી પૂરી ખાત્રી થઈ છે અને તે માત્ર કોઈ એક શહેરના જ અનુભવથી નહિ, પણ ચોમેરના અનુભવથી ખાત્રી થઈ છે કે જે ઉદાર અને અસાધારણ અભ્યાસી તજ્જ્ઞ પાસે સમયાનુકૂળ વિષયો ઉપર ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય અને સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ પ્રવચનો કરાવ્યાં હોય તો નવયુગની ધર્મ-જિજ્ઞાસા પોષાય, વિકાસ પામે અને સાથે સાથે સંસ્કૃતિ વિસ્તરે.

એક દિવસ અહીંના સાર્વજનિક ગીતાવર્ગમાં આચાર્ય ધ્રુવજી પ્રવચન કરતા હતા. કોલેજના જુદા જુદા પ્રાંતના અને જુદા જુદા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની ઠઠ જમી હતી. અનેક વિષયના નિષ્ણાત પ્રોફેસરો ખેઠા હતા, અને વધારામાં આખા જોન સમાજને જે પંડિતાઈની કલ્પના ન આવે, જે પંડિતાઈ એના ભાગ્યમાં હોવા વિષે મને શંકા છે તેવી અને તેટલી પંડિતાઈ ધરાવનાર જુદાજુદા વિષયના સંસ્કૃત પંડિતો પણ ખેઠા હતા. ધ્રુવજીએ જ્યારે પ્રવચન શરૂ કર્યું ત્યારે હું કંઈપી શકતો હતો કે આખીયે સભા મંત્રમુગ્ધ હતી, એમાં ચર્ચાનો વિષય તો ધર્મ અને વેદાંત હતા. પણ એમ લાગતું હતું કે જાણે એક પચાસ વર્ષના સતત વિદ્યાતપની મૂર્તિ ઉપસ્થિત થાય છે, એમાં કૃત્રિમતા ન હતી, પુનરૂર્જિત ન હતી, નકામા ખરાડા અને સાંપ્રદાયિકતાનો અધટિત ભાગ ન હતો. તત્ત્વો જુનાં હતાં, વિચાર પણ જુનો હતો, એની રીત નવીન વિદ્યાપ્રકાશથી જીવન પામી સૌને તૃપ્ત કરતી હતી.

ખીજે દીવસે વળી એજ ગીતા વર્ગ ચાલુ થયો. તે વખતે પ્રવચનકાર ખીજા ધર્માધ્યાપક હતા. એ જેમ જેમ વધારે ભાર આપતા, જેમ જેમ વધારે લંબાવતા, તેમ તેમ શ્રોતાવર્ગ કંટાળતો, અને બંધ કરવાની સુચના ખાતર વિરોધી તાળીયો પણ પાડતો. વક્તા હતા ધર્મશિક્ષક. ગીતા પણ એજ અને શ્રોતા પણ એજ, છતાં એકવાર સૌની જિજ્ઞાસા સંતોષાતી, તીવ્ર બનતી અને ધર્મપ્રત્યે અનુરાગ ઉત્પન્ન કરતી જોઈ, જ્યારે ખીજા વખતે જિજ્ઞાસા અસંતુષ્ટ રહેવાની વાત તો બાળુએ મૂકી પણ જાણે ધર્મપ્રત્યે સૌની રુચિજ નવા બેઠી હોય તેમ દેખાવો થતા !

એકવાર માણેકચોકમાં આવેલ મુસલમાની મસજીદમાં ગયેલો. ત્યાં કોઈ મોલવી ધર્મ વિષે વાંચતાં. ગણ્યા ગાંડ્યા પાંચદશ શ્રદ્ધાળુ બેઠેલા. મોલવી જે કાંઈ કહેતા તે કોઈ પણ પ્રાચીન પ્રયાગામી જૈન શ્રાવક સાંભળે તો એમજ કહે કે-‘સાંભળનારની ધીરજને ધન્ય છે. એમની શ્રદ્ધા અખુટ છે એ ખરૂં પણ મોલવીનાં આવાં ગપ્પાં અને આવી નકામી ચર્ચાઓ અમે તો, સાંભળી ન શકીએ.’ એક વિદ્વાન અને તીવ્ર જિજ્ઞાસુ બ્રાહ્મણ મિત્ર આપણા ધર્મસ્થાનોમાં સાંભળવા આવવા ઇચ્છતા. મેં તેમને અમુક સ્થાન સૂચવ્યું. તેઓ પોતે વિશિષ્ટ વિદ્વાન તો હતાજ. જૈન ધર્મસ્થાનમાં વ્યાખ્યાન સાંભળી આવ્યા પછી તેમણે કહ્યું કે-‘તમારા શ્રાવકોની ધીરજ અને શ્રદ્ધા સ્તુતિપાત્ર છે. મારામાં એ વસ્તુ નથી.’

જેઓ પોતપોતાના પંથમાં, પોતપોતાના માનીતા ગુરૂ પાસેથી સંકુચિત રીતે વ્યાખ્યાન સાંભળતા નથી કંટાળતા અથવા કંટાળે છે તો પણ વાંધો પ્રગટ નથી કરતા, તેઓજ ખીજા પંથના અને પોતાને માન્ય ન હોય એવા ગુરૂ પાસેથી તેવી કોટિનું વ્યાખ્યાન સાંભળતા કંટાળી જાય છે, અને તે કંટાળો ખુલ્લુંખુલ્લા પ્રગટ પણ કરે છે.

આ ઉપરથી તમે જોઇ શકશો કે જુની, નવી કોઇ પ્રજ્ઞાલિ હોય પણ જો તેમાં પુષ્કળ વિચારસમૃદ્ધિ નહિ હોય, બુદ્ધિની છેવટની કસોટીએ ચડાવી શકાય એ રીતે ચર્ચા નહિ થાય અને વર્તમાન જીવનની ઉપેક્ષા કરી એક અસંબદ્ધ જગતની કલ્પનામાંજ વિહાર કરવામાં આવશે તો હવે નવયુગ તેનો સાથ નહિ આપે.

છેલ્લા પ્રસ્થાનમાં ડોક્ટર સુમંતે મિશનરીઓએ નિમેલ કમીશનના રીપોર્ટનો જે સાર આપ્યો છે તે વાંચો !

રશિયામાં અને તેને લીધે દુનિયાના મોટા ભાગ ઉપર જીવનની પ્રત્યેક શાખામાં થતા ફેરફારો ઉપર વિચાર કરો !

દેશની દરેક બાબતમાં જે અવદશા છે તેનો વધુને વધુ વિચાર કરો.

તમને લાગશે કે હવે વિચારના વિષયો બહુજ વધી ગયા છે. તે બધા લાંબી, સ્પષ્ટ અને સૂક્ષ્મ વિચારણા માગે છે.

પંચના બંધનો નકામા સિદ્ધ થતાં જાય છે. અને નવીન પેઢી માટે કદી કદખો ન હોય એવો નવો યુગ આવ્યો છે. આ યુગને સમજવા, તેને અતુકુળ તૈયારી કરવા અને જે પ્રાચીન તત્ત્વો સ્થાયી જેવાં છે તેને ઉપયોગી બનાવી નવયુગ સાથે બંધ બેસતાં કરવાં એજ તમારી વ્યાખ્યાનમાળાનો ઉદ્દત્ત હેતુ હોવો જોઇએ.

તેથી તમે જે જે વિષયની પસંદગી કરો, જે જે વક્તાને આમંત્રણ આપો અને જે ચર્ચા કરો તે બધું જવાબદારી પૂર્વક અને યોગ્ય રીતેજ થવું ઘટે. આ વખતના તમામ કાર્યક્રમમાં આમંત્રિત વક્તાઓનાં નામ જોઇ મને સંતોષ થાય છે, પણ આવા વિષયમાં હું આત્મજી હોવાથી સદા અસંતુષ્ટ પણ રહું છું. તમે થયેલ વ્યાખ્યાનો પુસ્તક રૂપે બહાર પાડશો જ એમ માની લઉં છું. વ્યાખ્યાનમાળા વર્ષે વર્ષે વિકસવી જોઇએ. એ ઘઉંના છોડ જેવી અમુકજ દિવસ વધી, વિકસી, થંભી જાય એવી ન હોય, બલે શ્રીતા તદ્દન ઓછા હોય, વ્યાખ્યાનો પણ બલે ઓછાં હોય, છતાં એ હોય સ્પષ્ટ, માર્મિક અને વિશાળ માહિતીથી ભરેલાં.

વ્યાખ્યાનમાળા જિજ્ઞાસામાંથી જન્મી છે. જિજ્ઞાસા જ એને પોષે છે. જો યોગ્ય રીતે એનું સંચાલન થાય તો એ દ્વારા જિજ્ઞાસા પોષાશે, શુદ્ધ થશે અને વાસ્તવિક ધર્મની દિશામાં પ્રેરાશે, પછી પેલા જુના પંડિતમિત્રને કે પેલા વયોવૃદ્ધ ગૃહસ્થને કદી ફરિયાદ કરવાને કારણ જ નહિ રહે.

કલ્પસૂત્ર રાત્રિએ અને અમુક મંડળીમાં જ વંચાતું, એ પ્રથા માત્ર જૈન પરંપરામાં જ ન હતી. પણ હજારો વર્ષ પહેલાં બ્રાહ્મણ પરંપરામાં પણ અમુક ગ્રંથોનું જ્ઞાન અને વાંચન રાત્રિએ જ કરવાની ગૂઢ પ્રથા હતી. બૌદ્ધ પરંપરામાં પણ એવાં કેટલાંક પુસ્તકો હોવાની વાત મેં હમણાં પ્રામાણિક ઇતિહાસમાં વાંચી કે જે જૈન, બ્રાહ્મણ કે બૌદ્ધ એકે પરંપરામાં રાત્રે ગુપ્તદાન દેવાની પ્રથા રહી નથી. જેમ જેમ યુગ વ્યાગળ વધ્યો તેમ તેમ જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર વિસ્તર્યું. અને અસાધારણ મટી સાધારણ બનતું ગયું. જેમ શીખવતાં શીખવતાં પુસ્તકો દિવસનાં થઈ ગયાં તેમ એજ પવિત્ર પુસ્તકો અમુક સ્થાનમાં જ અમુક રીતે, અમુક પ્રકારની વ્યક્તિદ્વારા જ વંચાતા મટી વિશાળરૂપ ધારણ કરતાં થયાં અને આજે એ ભારતીય ધાર્મિક સાહિત્ય લગભગ પંચોતેર કરોડ જેટલા વિશ્વના માનવગણને સુલભ થઈ ગયું છે અનેક ભાષામાં અવતર્યું છે. હિમાલયના ઉચ્ચાતિઉચ્ચ શિખરો ઓળંગી તેની પેલી પાર થયું છે. અને હજારો માધ્યમના લાંબા પહોળા સમુદ્રને તરી તેને સામે પાર પ્રતિષ્ઠા પામે છે. આવી નવયુગની નવીન ઉદાર પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ જો આવી વ્યાખ્યાનમાળાના સૂત્રધારો કરી લે તો વિશ્વનું કલ્યાણ એક અંશે તો થાય જ.

અમે આ યુનિવર્સિટીમાં જૈન વિદ્યાર્થી મંડળે આવીજ વ્યાખ્યાનમાળા સાર્વજનિક રીતે ગોઠવી છે જે તારીખ દસથી અઢાર ઓગષ્ટીસ સુધી ચાલશે. એટલે બધા જૈન પંથોના પશુપણ દેવસો

આવી જાય. ડો. પુન તાંબેકર. શ્રીયુત શ્રીપ્રકાશજી, આચાર્ય નરેન્દ્રદેવ અને આપણા પ્રોફેસર ધર્માનંદ કૌસંબી વક્તાઓ છે. વિષયો તેમની પસંદગીના છે. કૌસંબીજી અહિંસાપર બોલશે, નરેન્દ્રદેવજી સામ્યવાદ ઉપર બોલશે. અહીંના ત્રણ ચાર હજાર જેટલા વિદ્યાર્થી, શિક્ષક અને અધ્યાપકવર્ગમાંથી રસ લેનારનો તે દિવસોએ મોટો ભાગ હશે. ધારે કે હું ગમે તેટલી શ્રદ્ધાપૂર્વક તેમને કલ્પસૂત્ર માટે કહું પણ મારું કથન માન્ય થાય ખરું? ત્યારે એ વાસ્તે કયો માર્ગ છે એનો સૌ વિચાર કરે !

પ્રકાશકનું નિવેદન

જૈનત્વ વિચારક મંડળના મંત્રિઓના નિવેદન પછી અને પં. સુખલાલજીના પત્ર પછી કાંઈપણ વિશેષ લખવાની આવશ્યકતા રહેતી હોય એમ મને લાગતું નથી. આ વ્યાખ્યાનમાળા પ્રગટ કરવામાં મ્હારો હેતુ એ છે કે, દર વખત કરતા આ વખતની વ્યાખ્યાન-માળામાં જનતામાં પ્રેમ ઉત્સાહ અને ભગૃતિનાં પૂર વધારે જણાતાં; આનું મુખ્ય કારણ એ કે, આ વખતે રથા. જૈન સંપ્રદાયના વિદ્વાન વક્તા પં. મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી મહારાજ અગ્રસ્થાને હતા. તેઓશ્રી દરેક વખતે પ્રત્યેક વક્તાના વ્યાખ્યાન પછી વિષયનું વધુ સ્પષ્ટિકરણ કરતા. અને તેને લીધે પ્રેમાલાષ્ટ હોલ જેવા વિશાળ સભાગૃહમાં મકાનમાં જૈન જૈનેતરોની સારી સંખ્યા હાજર રહેતી. વ્યાખ્યાનો પણ ભિન્નભિન્ન માન્યતાવાળાઓને સમાન ઉપદેશો અને માર્ગદર્શક હતાં. જેથી જનતાનું આકર્ષણ વધારે રહેતું. ટુંકમાં આ વ્યાખ્યાનમાળાની પ્રસિદ્ધિથી જીતાસુ વર્ગ તત્વને વિચારી આત્મહિતાર્થી બનશે, તો હું મ્હારો અદ્ય શ્રમ સફળ થયો માનીશ.

સમયના અભાવે વ્યાખ્યાનોનો ક્રમ બરાબર જળવાયો નથી, તેમજ કાકાશ્રી કાસેલકર બહારગામ હોવાથી તેમનું વ્યાખ્યાન છેલ્લું પ્રસિદ્ધ થવા પામ્યું છે, તો વ્યાખ્યાનદાતાઓ દરગુજર કરશે, અને મુદ્રણકળાના દોષે યા સમજ ફેરે કંઈ ભૂલ કે દ્રષ્ટિ-દોષ જણાય, તો વાચક વર્ગ પાસે ક્ષમા માગવાની મ્હારી ફરજ બજાવી લઉં.

છેલ્લે છેલ્લે જૈનત્વ વિચારક મંડળના ઉદાર મંત્રિઓએ પ્રેમપૂર્વક આ વ્યાખ્યાનમાળા પ્રગટ કરવાની મને જે તક આપી છે, તે માટે હું તેમનો ખુબજ આભારી થયો છું.

જ્ઞાનપંચમી ૧૧-૧૧-૩૪ { જીવજીલાલ જગનલાલ સંઘવી

ધ્યાનાર્થીઓને ઉપયોગી પુસ્તકો.

ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ	[પં. બેચરદાસ]	૧-૦-૦
ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો	„	૦-૮-૬
જૈનદર્શન		૨-૦-૦
જૈન દ્રષ્ટિએ બ્રહ્મચર્ય વિચાર	[પં. સુખલાલજી]	૦-૫-૦
આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ	„	૦-૬-૦
તત્ત્વાર્થ સૂત્ર	„	૨-૪-૦
નવકાર મંત્રનું રહસ્ય	„	૦-૬-૦
સમાધી માર્ગ	[પ્રો. ધર્મોત્તર કૌસંખી]	૦-૮-૦
અભિધમ્મતથ સંગ્રહો	„	૨-૦-૦
જીવન શોધન ભા. ૧-૨ એક સાથે	[કિશોરલાલ મશ્વરવાલા]	૧-૦-૦
રામ કૃષ્ણ	„	૦-૧૦-૦
બુદ્ધ અને મહાવીર	„	૦-૮-૦
સાચું જીવન	„	૦-૧૦-૦
સન્મતિ તર્ક ગુજરાતી		૧-૮-૦
દીર્ઘ તપસ્વી મહાવીર		૦-૨-૦
પર્યુષણ પર્વનાં વ્યાખ્યાનો વર્ષ ૧ થી		૦-૨-૦
પર્યુષણ પર્વનાં વ્યાખ્યાનો વર્ષ ૨ „		૦-૧૨-૦
પર્યુષણ પર્વનાં વ્યાખ્યાનો વર્ષ ૩ [પં. સુખલાલજી ને		
બેચરદાસ]		૦-૮-૦
પર્યુષણ પર્વનાં વ્યાખ્યાનો વર્ષ ૪ થી		૦-૪-૦
ખેડશ પર્ણ [સોળ સતીના સંગ્રહ] [ધીરજલાલ ધ. શાહ]		

ગૂર્જર ગ્રન્થ રત્ન કાર્યાલય :

ગાંધીરાડ : અમદાવાદ.

વ્યાખ્યાનોનો અનુક્રમ.

વિષય	વક્તા	પૃષ્ઠ
૧ પર્યુષણ પર્વનું રહસ્ય. (મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી)		૧
૨ આત્મોત્તતિનો સરળ માર્ગ („)		૯
૩ સંપ્રદાયક કે ધર્મ (શ્રી રામાનારાયણ પાઠક)		૧૯
૪ જીવન અને ધર્મ (મુનિશ્રી સૌમાખ્યચંદ્રજી)		૨૩
૫ જૈન સમાજને આજે શેની જરૂર છે ? (શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ)		૩૫
૬ દાન-પ્રણાલિ અને અર્થશાસ્ત્ર (શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ)		૪૯
૭ દાનનો પ્રવાહ (શ્રી ગટુલાલ ગો. ધ્રુવ)		૬૧
૮ તપશ્ચર્યા (મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી)		૬૫
૯ જૈન સાહિત્યમાં પાશ્વિ- માતૃ વિદ્વાનોનો ફાળો (શ્રી ત્રંચકલાલ દવે.)		૮૩
૧૦ જીવનની સફળતા (મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી)		૯૦
૧૧ લજ્જન કેમ કરવું (મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી)		૧૦૦
૧૨ ગામડાઓ લણી (શ્રી કાકા કાલેલકર)		૧૧૦

બીજું શુદ્ધ ચારિત્ર-પવિત્ર જીવન એ બેની જરૂર છે. આચરવા
 યોગ્ય શું ? અને તજવા યોગ્ય શું ? એનો વિવેક કરવાથીજ જીવન
 ન્યાયયુક્ત-પ્રમાણિક બનાવી શકાય છે. પણ તે સર્વમાં વિચાર મુખ્ય
 છે. મનુષ્ય પોતાની મુખાકૃતિ જોવા માટે અરીસાનો ઉપયોગ કરે
 છે, પણ પોતાનું અંતઃકરણ તપાસવા વિચારરૂપ અરીસાનો ઉપયોગ
 બાક્યે જ કરે છે. એ ઉપયોગ કરે તો માલમ પડે કે હું પણ તુલ્ય છું
 કે પિશ્ચાય તુલ્ય છું ? અથવા મનુષ્ય તુલ્ય કે દેવ તુલ્ય છું ? વિના
 ખરચે એ અરીસાનો ઉપયોગ કરજો, એથી મારગ મળશે, વસ્તુ
 સમજાશે, તમારી તમને પિછાણ થશે. તમારી ભૂલો દેખાશે તો
 કાઢવાનું મન પણ થશે. થોડા ખર્ચે થોડા પ્રયત્ને ઘણો લાભ મેળ-
 વવાનો આ હિતમ અને સરળ માર્ગ છે.

આજે તમો આ વસ્તુને માનો કે ન માનો પરંતુ એક સમય
 એવો જરૂર આવશે કે તમારે તે માર્ગે ગયા વિના છૂટકો જ નથી.
 આ વિશ્વમાં એવા વિરલ પુરુષો પણ હોય છે કે જે બીજાના
 અનુભવ પરથી ઘડો લઈ પોતાના જીવનને ઘડે છે. બાકી ઘણા
 ખરા તો પોતાને ઠોકર લાગે ત્યારેજ ઊંઘમાંથી જાગ્રત થાય છે.
 ઠોકર લાગ્યા પછી જાગ્રત થવામાં ભય અને જોખમ બંને રહેલાં
 છે. તેથીજ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે કે સંતપુરુષો જે કંઈ માર્ગ બતાવે
 તે માર્ગે ચાલવું અથવા એવો યોગ ન થાય તો અનુભવી પુરુષોએ
 કહેલા માર્ગ પર શ્રદ્ધા રાખવી.

સંતોની પિછાણ

રાગ અને દ્વેષ જેનામાં બહુ અંશે નીકળી ગયા હોય, જે
 નિરપૃહી અને નિર્મળ હોય, જેની આંખમાં અમી હોય, જે વિશ્વના
 પ્રાણીમાત્ર પર સમભાવી અને પાપભીરુ હોય, આવા પુરુષોજ
 સંતપુરુષો કહેવાય. અને તેવા પુરુષોનીજ વાણી ઉપર શ્રદ્ધા જામી શકે.

શ્રદ્ધા-વિશ્વાસમાં ખુદ્ધિ કરતાં હૃદયની સરળતાની વધારે આવશ્યકતા

આવા મહાપુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ આત્મોન્નતિ સાધી શકે છે. આ જન્મમાં તેઓની ક્રિયા બહારથી દેખી શકાતી નથી; છતાં તેમનો પૂર્વ પ્રયત્ન ખૂબ પરિપક્વ ને જીડો હોય છે. તેઓ અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભનોમાં રહેવા છતાં સાવધાન રહી શકે છે. તેઓ સમજે છે કે આપણે વહીવટદાર છીએ, માલિક નથી; માટે આત્મવિકાસ અર્થે મળેલાં સાધનોનો સદુપયોગ કરવો. આવા પુરુષોને વ્રત કે પચખાણુ ન હોવા છતાં આત્મવિકાસના પથને પોતાના સદ્વર્તનથી તે સરલ કરતા હોય છે. આ બધાં ભોગ્ય સાધનો માત્ર મારા વિકાસ અર્થેજ છે એમ સમજી આસક્તિ તજવી એજ આત્મોન્નતિનું પરમ રહસ્ય છે.

પરંતુ આવા દૃષ્ટાંત પરથી જો કાંઈ તેનું અનુકરણ કરવા લાગી જાય તો તેનું પરિણામ વિપરીત આવે. મૂળાક્ષર જાણ્યા ન હોય ને જો સાતમા વર્ગમાં જાય તો કશું શીખી શકે નહીં પણ જીલટો પાછળ જ રહે. સારાંશ કે યોગ્યતા પ્રમાણે સૌ કાંઈએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આત્મોન્નતિનું સાધન.

એક મહાપુરુષ કહે છે કે “વરંભિક્ષાશિત્વં ન ચ પરધન સ્વાદ ન સુખ” બીજા માગવી સારી પરંતુ હરામની વસ્તુ લેવી એ મહા પાપ છે. અર્થાત્ કે પ્રમાણિકતા અથવા નીતિ એજ ધર્મનેા પાયો છે. જો તે પાયો મજબૂત ન હોય તો ઇમારત રહી જ શી રીતે શકે! એટલે આત્મોન્નતિના ઇચ્છુકે તો પહેલાં પોતાની પ્રમાણિકતા પર ડગલે ને પગલે ધ્યાન આપવું જોઈએ. જો મનુષ્ય આટલો નિશ્ચય કરે તો તે ત્યાગ કરવા સમર્થ ન હોય તો પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે છે. આત્માની ઉન્નતિ માટે બહુ જ શાસ્ત્રો લખવાની કંઈ ખાસ આવશ્યકતા નથી. માત્ર એ વસ્તુ યાદ રાખો. એક તો તમારામાં વિવેક-વિચાર અને

દરબારગઢ બળી રહ્યો હોય તેવા પોકારો સંભળાય છે, માટે આપ પણ પધારો.”

જનકે કહ્યું; “વ્યાસજી ! આપ જે કથામૃત ચખાડી રહ્યાં છો તેનો સ્વાદ મને છોડવો જરાય ગમતો નથી. આપ ખુશીથી ચલાવો. ઇશ્વરેચ્છાથી સહુ સારું થઈ જશે. જે કંઈ બળી રહ્યું છે તેમાં મારું કશું નથી. જેનું હશે તેનેજ તેની ચિંતા છે, અને તેજ તેનું રક્ષણ કરશે. હું શું કરવાનો હતો ! ”

કેટલી અનાસક્તિ ! કેવો અપૂર્વ ત્યાગ ! શું આવી અડગતા ત્યાગ વિના આવી શકે ?

બહારના પયખાણુ ભણે ન હોય, પરંતુ તેનું મન મૂંઝામ મયું હતું. આવા સમર્થ આત્માઓ જલદી પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે છે. આટલી શ્રદ્ધા રહેવી એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી.

થોડી વાર થઈ ત્યાં તો બધા ઋષિમુનિઓ પાછા આવ્યા અને સલાનો હાલ ચિકાર ભરાઈ ગયો. વ્યાસજીએ મુનિઓને પૂછ્યું, “ઋષીશ્વરો ! તમારું શું શું બળી ગયું ? ઋષિઓએ ઉત્તર આપ્યો કે કશુંએ બળ્યું નથી. એ તો ખોટી ગપ બિડી હતી. ત્યારે વ્યાસજીએ કહ્યું “તો પછી તમો બધા ટપોટપ બિડો કેમ ગયા ?” કોઈ કહે મારી લંગોટી, કોઈ કહે મારું તુંબડું ત્યાં પડ્યાં હતાં.

ત્યારે વ્યાસજીથી સાચી વાત કહ્યા સિવાય રહેવાયું નહિ. તેણે કહ્યું “ઋષિમુનિઓ ! તમે ધરબાર-કુટુંબકળીલા એ બધું છોડીને દીક્ષા લીધી. આ બધો ત્યાગ કર્યા પછી પણ હજી તુંબડા અને લંગોટીનો મોહ છૂટ્યો નહિ ! વાહરે તમારો ત્યાગ ! તમારી લંગોટીની તમોને આટલી ચિંતા ! ધન્ય છે જનકને કે જેણે આખું રાજપાટ સળગી જવાનું સાંભળવા છતાં પોતાનું રૂંવાડું ફરકાવ્યું નહિ. હવે કહો ત્યારે ખરો ત્યાગ કોનો ? સાંભળવાને માટે ખરા અધિકારી કોણ ?” ઋષિઓને માનવું જ પડ્યું કે જનક-વિદેહીનો ત્યાગ એ સાચો ત્યાગ હતો.

મુજબ કથા સાંભળવા આવી ગયા. જનક મહારાજ આજે કાંઈ કામસર રોકાવાથી વેળાસર આવી શક્યા નહિ, અને વ્યાસમુનિ તેમની રાહ જોઈ શાંત બેસી રહ્યા.

થોડી વાર પછી બેઠેલા ઋષિઓને આ વાતથી બહુ લાગી આવ્યું અને તેમણે વ્યાસમુનિને પ્રાર્થના કરી કે મહારાજ ! કથા ચાલુ કરો. વ્યાસે કહ્યું; જનક મહારાજને આવવા દો એટલે તરત જ કથા શરૂ કરીએ.

ઋષિઓ વ્યાસમુનિને તે વખતે તો કાંઈ કહી શક્યા નહિ; પરંતુ તેના મનમાં તો એમ જ થયું કે વાહ રે વાહ ! બસ જગત બધું આમ જ ચાલતું લાગે છે ! વ્યાસમુનિ જેવા સમર્થ યોગીશ્વર પણ શ્રીમંતોને માટે આટલા બધા પરાધીન ! શું અમે બધા શ્રોતાઓ નથી કે એક માત્ર જનકવિદેહીની વાટ જોઈ આખી કથા અટકી પડે !

વ્યાસજી ઋષિઓના આંતરિક ભાવને સમજી ગયા. અને તેથી ઋષિઓને ઠેકાણે લાવવાની તેમને ભાવના થઈ. પરંતુ થોડા વખત માટે તેણે મૌનજ સેવ્યું.

એટલામાં જ જનકવિદેહી આવી પહોંચ્યા. કથા શરૂ થઈ અને ન્યાં બરાબર રસ જામ્યો કે તરતજ ખૂમ સંભળાઈ કે ‘ અંતઃપુર બળે છે, દોડો ! દોડો ! ’ સભામાં બેઠેલા ઋષિઓના મન ખળભળી ઊઠ્યા. કથામાંથી ચિત્ત ઊઠી ગયું. કોઈ કહેવા લાગ્યા કે દરબારગઢમાં મારું તુંબડું પડ્યું છે. કોઈ કહે કે લંગોટી પડી રહી છે. એ બધું બળી જશે. દોડો ! દોડો ! સહુ એક પછી એક નાદા, શ્રોતાથી ગીચ ભરેલું સ્થાન થોડી વારમાં સાવ શૂન્ય બની ગયું. ત્યાં છેવટે બેજ વ્યક્તિ રહેવા પામી તેમાં એક તો વ્યાસજી પોતે અને બીજા શ્રોતા જનક.

વ્યાસજીએ કહ્યું “મહારાજ ! ઉપરાઉપર માથુંસો ખૂમ પાડે છે.

લાખો અને કરોડો ગ્રંથો જોવા કરતાં આટલી જ વસ્તુ સમજી જવ તે વધુ ઉપયોગી છે. બાકી તો બધા શ્રાવ્યાર્થો અને ચર્ચાઓમાં પડવું એ વિતંડાવાદનેજ પોષવાના સાધન છે. આજે આપણે ધર્મના બાને નજીવી બાબતોમાં ઘણા કલેશો કર્યા કરીએ છીએ અને આત્મોન્નતિ કરવાને બદલે આવા ઊંચટા વર્તનથી અધોગતિની ઊંડી ખાઈમાં ગમડી રહ્યાં છીએ. સડો કાઢી નાખી ભૂમિકા સાફ કર્યા વિના ગમે તેટલા આગળ વધીએ પણ ત્યાંના ત્યાં પડ્યા રહીએ છીએ અથવા તો પાછા હઠીએ છીએ.

એક ભાઈનો પ્રશ્ન

થોડા વખત પહેલાં એક ભાઈએ પ્રશ્ન કરેલો કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા ઐશ્વિક મહારાજાએ કોઈ પણ જાતના વ્રત-પચખાણુ કર્યા સિવાય તીર્થંકર નામકર્મ શી રીતે બાંધ્યું ?

આ પ્રશ્ન આજના વિષય સાથે સંકડાયેલો હોઈ હું તેનો વિશેષ ખુલાસો કરીશ.

ઐશ્વિક મહારાજાએ વ્રત પચખાણુ કે એવા બહારના નિયમો બદલે કર્યા ન હોય; પરંતુ જે કંઈ તેની ભૂમિકામાં કરવાનું હતું તે તો જરૂર કર્યું હતું. તેના હૃદયના વિકારોને-આંતરિક શત્રુઓને તેણે પ્રભુકૃપાએ પિછાણ્યા હતા અને તે ઉપર તેણે કાબૂ મેળવી સમભાવને કેળવ્યો હતો. આથી તેનું પ્રત્યેક કાર્ય ન્યાયયુક્ત હતું. રાજ્ય ભોગવવા છતાં રાજ્યનો મોહ તેને પજવતો નહિ. પુરાણમાં આવેલું જનકનું ઉદાહરણ ઐશ્વિક મહારાજાના જીવનને ઘણે અંશે મળતું હોઈ તેમના જીવનની મહત્તા બતાવનારું એ દશ્ય તમારી સામે મૂકું તો તમને તેનો બરાબર ખ્યાલ આવી શકશે.

જનકવિદેહીનો આત્મા ઉચ્ચ કોટીનો અને પરમ શ્રદ્ધાળુ હતો. એકદા હંમેશના નિયમ મુજબ વ્યાસમુનિ કથા વાંચવા માટે પોતાના આસનપર બેઠા હતા. ઘણા સમર્થ ઋષિમુનિઓ હંમેશના નિયમ

જેમ શારીરિક દર્દો નિવારવા માટે પ્રથમ પેટ સાફ કરવું આવશ્યક છે, તેજ રીતે આત્મિક દર્દો મટાડવા માટે ચારિત્રની સુધારણા કરવી જ જોઈએ.

પહેલાં તો આજે નીતિનું ધોરણ એટલું બધું હલકું થઈ ગયું છે કે જેમાં સામાન્ય ગણાતી માનવતાને પણ ભૂલી જવાય છે. ન્યાં સુધી નીતિ-પ્રમાણિકતા જે મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે, તેનું પાલન ન થાય ત્યાં સુધી આત્મોન્નતિની વાતો નિરર્થકજ છે. ન્યારે નૌતક ભાવના સુધરી જાય ત્યારેજ આગળ વધી શકાય. માટે સૌથી પહેલાં પ્રથમ ભૂમિકા સાફ કરવી જોઈએ અને પછી આગળ વધવું જોઈએ.

કદાચ અહીં કોઈ એમ માને કે વાજબી જેરવાજબીનું માપ શું? તેની ઓળખાણ શું? સારું શું? ખોટું શું? એ કમ રીતે જાણી શકાય? જવાબમાં તે જાણુવા માટેનું પ્રમાણ તો તમે પોતેજ છો. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે:—

પ્રત્યાખ્યાને ચ દાનેષ સુસ્વદુઃસ્થે પ્રિયાપ્રિયે ।

આત્મોપમ્યેમ પુરુષઃ પ્રમાણમધિ ગચ્છતિ ॥

ત્યાગ, દાન, સુખ, દુઃખ, પ્રિય, અપ્રિય એ દરેક વસ્તુમાં પોતાનુંજ માપ કાઢી વર્તવું જોઈએ.—પોતેજ પ્રમાણરૂપ થવું જોઈએ. પોતાને શું પ્રિય છે. અન્ય પ્રાણીઓ આપણા સાથે કેવું વર્તન રાખે તો ઈષ્ટ છે? એનો જવાબ એજ આપણા વર્તનને સૂચવનાર છે ફક્ત એટલુંજ યાદ રાખો કે જે વસ્તુ તમે કરી રહ્યા છો—બીજા પ્રત્યે જે વર્તન રાખી રહ્યા છો તેજ વર્તન બીજો કોઈ તમારી સાથે રાખે તો તમને તે ગમે છે? જો ન ગમતું હોય તો તેવું વર્તન બીજા તરફ તમે ન રાખો.

સારાંશ કે તમને જે ગમે છે તેજ બીજાઓ માટે તમે કરતા રહો. ખસ આજ એક ટૂંકો અને સરળ ઉન્નતિનો રાજમાર્ગ છે.

પામે છે. આજ ન્યાયથી આપણે આત્મોન્નતિ કરવી હોય તો તેને ઉપયોગી સાધનો અને તે સાધનો જે અર્થ મેળવ્યા છે તેજ અર્થમાં ઉપયોગ થવો જોઈએ. આપણા પૂર્વના પુરુષાર્થથી એ બધાં સાધનો તો મળ્યાં છે, પણ આપણે તેનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી અને માર્ગને બહુજ કઠિન અને વિષમ કરી નાખ્યો છે.

ન્યારે આપણે વાસ્તવિકતા પર જોઈએ છીએ ત્યારે તેની લેશમાત્ર કઠિનતા દેખાતી નથી. છતાં આપણી અજ્ઞાન દશાથી તે માર્ગને આપણે અતિકઠિન બનાવી મૂક્યો છે. આપણો બ્વહાર ન્યાં ત્યાં અસત્ય આચરણોથીજ ભર્યો હોય છે. તેવી સ્થિતિમાં આત્મા ઉન્નત કેવી રીતે બની શકે ?

વર્તમાન સ્થિતિ

આત્મોન્નતિમાટે યોગ્યેલી ક્રિયાઓ આજે તદ્દન ધ્યેયશૂન્ય શુબ્ધ બની ગઈ છે, પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા માટે વિવિધ પૂજન સામગ્રીઓ વડે તેનું અર્ચન કરીએ, પકવાનો ધરીએ, પણ તેનાજ ભુખે મરી જતાં બાળકો તરફ દુર્લક્ષ કરીએ, તેના પર છડેયોડ અન્યાય-અધર્મ આચરીએ, તેને છુટવામાં લેશ પણ પાછા ન હઠીએ-એ કેણુ નથી જાણતું ? તેમ સામાયિક, પોષધ, પ્રતિક્રમણુ જેવી ઉત્તમ ક્રિયાઓ પ્રતિદિન કરનારા બંધુઓ પણ આંતરિક અને બાહ્ય બન્ને પ્રકારની બીમારીમાં હંમેશાં ઘેરાયેલાજ હોય છે. સંખ્યાબંધ પુસ્તકો વાંચનારા, હંમેશ ઉપદેશ સાંભળનારા, ભજન કીર્તનો કરનારા અને તીર્થયાત્રાઓમાં ધૂમનારા અનેકની સંખ્યામાં જોઈએ છીએ; પણ ધ્યેયપૂર્વક સદ્વિચારણાને અભાવે ખરું સુખ-ખરી શાંતિ થવા પામતી નથી તેનો અનુભવ કોને નથી ? કુશળવૈદ કે ડોક્ટરોના ઔષધ હંમેશાં લેવા છતાં રોગ ન હો, ન મટે તો દર્દના નિદાનમાં કે દવા લેવામાં જરૂર ફેર હોવો જોઈએ. દર્દનું સાચું નિદાન ન થાય ત્યાં સુધી કીમતી ઔષધી પણ નકામી થઈ પડે છે.

આત્મોન્નતિનો સરળ માર્ગ

પ્રવચનકાર:—મહારાજ નાનચંદ્રજી સ્વામી

આત્મ બંધુઓ અને માતાઓ !

આત્મોન્નતિના સરળ માર્ગ પર હું તમોને કહેવાનો છું તેથી કોઈ એમ ન સમજી લે કે વગર પ્રયત્ન તે માર્ગ હાથ લાગે, વિશ્વની કોઈપણ વસ્તુ એવી નથી હોતી કે જે તદ્દન મક્ત કે વિના મહેનતે મળી શકે. વસ્તુના પ્રમાણમાં તેની કિંમત તો આપવીજ પડે. વગર પ્રયત્ન મેળવેલ વસ્તુમાં લહેજત પણ શું હોય ? સરળતા કહેવાનો ભાવ એ છે કે આપણે યથાર્થ પ્રયત્ન કરીએ તો આત્મોન્નતિનો માર્ગ સરળ બની જાય.

સુખનાં સર્વ સાધનો કરતાં તે સુખનો અનુભવ કરનાર આત્મા વધારે કીમતી અને દુર્લભ્ય છે માટેજ આત્માના ખરા સ્વરૂપને ઓળખવા કે તેને પ્રાપ્ત કરવા મોટો ભોગ આપવો પડે તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી.

જુઓ, એક વૃક્ષ ન્યારે ઊગવા માંડે છે ત્યારે તે બીજરૂપે ઊગવા પહેલાં પોતે નષ્ટ થઈ જાય છે. જમીનને તોડી તેમાં મૂળ નાખે છે અને પછી જમીન ફેડીને ઉપર આવે છે ક્રમે ક્રમે મૂળ વધારતુંજ જાય છે. જમીનપર અનેક કષ્ટ વેડી તે ઊંચું વધે છે. વરસાદ, પવન, તાપ ઠંડી અને એવા સંકટો સંકટોની ઝડીઓ સહન કરીને પોતાની અભિવૃદ્ધિ કરે છે. આવા એક સામાન્ય વિકાસમાં પણ આપણે સંકટો સંકટોને નજરે નોંધીએ છીએ. આમ દરેક કુદરતી પદાર્થોમાં પણ તેવી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે સંવર્ધન થતું હોય છે. આજ રીતે આપણું શરીર પણ અવિરતપણે કુદરત પાસેથી સાધનો મેળવીને વૃદ્ધિને

ઉપવાસ એટલે માત્ર ભુખ્યા રહેવું એટલું જ નહીં પણ આત્માના સમીપે વાસ કરવો, પ્રતિક્રમણ એટલે (આપણા પાપો, દોષો, અધર્મો અને થયેલા અકૃત્યોથી) પાછા હઠવું. પડિલેહણ માત્ર કપડા વગેરે ઉપકરણોનું જ નહીં; પણ આત્મામાં પેસી ગયેલા દોષો રૂપ જંતુનું પ્રતિલેખન કરી તેને દૂર કરવા. પૌષધ એટલે પોષવું ઉત્તમ ભાવના, વૈરાગ્ય, વિનય, વિવેક, સદ્ગુણ, સેવા, ભક્તિ અને આત્મચિંતન તથા પ્રભુના ગુણ કીર્તનરૂપ વસ્તુઓ વડે દુર્બળ બની ગયેલા આત્માને પોષવો જોઈએ.

બાહ્યસુખ સાધનોનો ત્યાગ કરી શાંત અને નિરવ સ્થાનમાં એકાગ્રમનથી આત્મામાં શૌર્ય, તેજ, સામર્થ્ય પ્રગટે તે ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ.

આઠ દિનમાં નીચેના નિયમો પર ધ્યાન આપવા ચૂકવું ન જોઈએ.

૧ સર્વ જીવો સાથે મૈત્રીભાવ કેળવવો.

૨ વ્યવહાર માત્ર સત્યતા પૂર્વક રાખવો.

૩ માયિક પ્રવૃત્તિઓ રોકવી.

૪ મન, વચન અને કાયાથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું.

૫ માયા, કપટ, પ્રવંચના અને વિશ્વાસઘાત જેવાં આત્મ-વિધાતક કાર્યોને નિર્મૂળ કરવાં.

પ્રિય આત્મબંધુઓ ! ન્યારે બાહ્યક્રિયાઓ પાછળ આવી જાંડી જાંડી આત્મગવેષણા-અનુપ્રેક્ષા થશે ત્યારેજ ચેતનતા ચમકી જાશે અને એ ચેતનતા અનેકમાં ચેતનતા રેડશે ત્યારેજ શુષ્ક પડેલો જૈન સમાજ પુનરુત્થાન પામશે.

દ્વારા ચિત્તની પ્રસન્નતા અને શાંતિ ઉદ્ભવવી જોઈએ. જેટલી હૃદયની વિશુદ્ધિ તેટલી જ પર્યુષણ પર્વની સિદ્ધિ, એ મંત્ર ભૂલવો ન જોઈએ.

અંતઃકરણની શુદ્ધિ શી રીતે થાય ?

તમે જોઈ શકો છો કે મનુષ્ય માત્ર શરીરની સફાર્થ માટે દાંત આંખ મોઢું અને શરીરના અંગોપાંગ તદ્દન સ્વચ્છ રાખવા કાળજી રાખે છે, શરીરને કપડાં પહેરી શણગારે છે. દેહ માટે ટાપટીપા કર્યા કરે છે. પરંતુ એ સર્વથી પર અને એ બધાનો માલિક એવા પોતાના આત્માની મનુષ્ય જરાપણ દરકાર કરતો નથી. મલિન અંતઃકરણમાં શુદ્ધ ચૈતન્ય રહી પણ શી રીતે શકે ? જેમ એક પાર્થિવ સંપત્તિવાળા નૃપતિની પધરામણી માટે પણ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા કેટલી બધી રાખવી પડે છે ? અને તેને પધરાવવા માટે કેવા કેવા અને કેટકેટલા ખર્ચ અને તૈયારી કરવી પડે છે ? તો એવું શુદ્ધ ચૈતન્ય અથવા પરમાત્મા છે તેની પધરામણી માટે મનો-મંદિર કેટલું સ્વચ્છ અને સુંદર બનાવવું જોઈએ ? તે સમજી શકાય તેવી ખિના છે. જ્યાં સુધી ચિત્તની શુદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રી ન પ્રગટાવી શકીએ અને મૈત્રી પ્રગટયા વિના ક્ષમાપના ન કરી શકીએ અને ક્ષમાપના રૂપ અમીના પાન ન કરીએ ત્યાંસુધી આપણે પર્યુષણ પર્વ ઊજવ્યાં ન ગણાય.

સાચું કર્તવ્ય.

હવે પર્યુષણ પર્વની સાર્થકતા માટે તમને ટૂંકમાં બે ત્રણ વાતો કહી દઉં. પહેલાં તો તમારે કેટલાક નિયમો અને કઠણ વ્રતો અંગીકાર કરવા પડશે. જો કે તમે ઉપવાસ, આયંબિલ, એકાસણું કે પૌષ્ઠ જે કંઈ બની શકે તે કરવાના જ હશે પણ તે ક્રિયાઓ સાથે થોડું ઉમેરવાનું રહી જાય છે તે કહું.

વામાં, મંદિર કે ઉપાશ્રયે દર્શને જવામાં કે સેવા પુજા કરવામાં અને એવી એવી પરંપરાગત માત્ર બાહ્ય ક્રિયાઓમાંજ પર્યુષણનું રહસ્ય સમાપ્ત થઈ જતું હોય તેમ માની લે છે, પરંતુ આ માન્યતા કેવળ ભૂલ ભરેલી છે. પચાસ પચાસ વર્ષથી આવી અનેક કંડણ ક્રિયાઓ કરનાર વ્યક્તિઓને તમે પૂછો કે શું ફળ પામ્યા? તો સરવાળે જરાપણ સંતોષકારક જવાબ નહિ મળી શકે. આમાંના કેટલાક એમ પણ માનતા હોય છે કે આ ભવની કરણીનું ફળ પરલોકમાં મળશે. આ માન્યતા કેવળ મૂર્ખાઈ ભરેલી અને પોકળ છે. ધાર્મિક ક્રિયાઓનું જો કંઈ પણ ફળ હોય તો તે હૃદયશુદ્ધિ-આત્મ-શુદ્ધિ પામવી તે છે. અને તે પુરુષાર્થના પ્રમાણમાં આ ભવમાંજ આપણે અનુભવી શકીએ; પરંતુ જો તેફળ આપણે ન અનુભવતા હોઈએ તો તેનું કારણ આપણી ક્રિયાઓજ પોલી છે. આવી માત્ર બાહ્ય ક્રિયાઓથીજ આપણે આપણું ગાડું ગળડાવ્યે જઈએ છીએ પણ આંતરિક દરેક તો લેશમાત્ર ઘટતાં નથી, મનનો મેલ કપાતો નથી, હૃદયમાં રહેલી ઈર્ષાની આગ બુઝાતી નથી તેમ કપટ પ્રપંચ પણ ઝોછા થતા નથી.

જે ક્રિયાઓ કરવાથી મનની વિકૃત ભાવનાઓ પલટાય નહિ, દિલના દરેક દૂર થાય નહિ તે ક્રિયાઓનો કશોજ અર્થ નથી. આથીજ શ્રીગણેશ્વર આનંદધનજીએ કહ્યું છે કે:—

“ ચમં નયનથી મારગ જોવતારે ભૂલ્યો સકળ સંસાર
જે નયને કરી મારગ જોઈએ રે, નયન તે દિવ્ય વિચાર
પંથડો નિહાળું રે ખીજા જિન તણારે.

સારાંશ કે આપણે જેટલું ઉપરથી જોઈએ છીએ તેટલું આંતરિક નિરીક્ષણ કરતા નથી. એટલેજ મારગ ભૂલીએ છીએ આવા પવિત્ર દિવસોમાં જે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થાય તે ક્રિયાઓ.

એક પુરુષને બે પત્નીઓ હતી. એક નવી અને બીજી જૂની. સાંજના હમેશાં તે બન્નેને પોતાના પતિના પગ દાખવાનો નિયમ હતો. નવી જમણો પગ દાખે અને જૂની ડાબો. આ ટેવ એટલી રૂઢ થઈ ગયેલી કે જાણે એક બીજીએ પગ વહેંચી જ લીધા ન હોય !

એકદા અજાણતાં જૂનીના હાથનો ઠોસો જે પગ નવી દાખતી હતી તેને લાગી ગયો. તુરંતજ નવી લાલચોળ થઈ ગઈ અને જૂની જે પગ દાખતી હતી તે પર જોરથી ઠોસો માર્યો. જૂની પણ માંજી જાય તેવી નહતી. એટલે નવી દાખતી હતી તે પગ પર વધુ જોરથી પ્રહાર કર્યો. કલેશ એટલો વધી પડ્યો કે નવી ઉભી થઈ અને એક લાકડી લાવી અને જૂની દાખતી હતી તે પગ પર જોરથી ફટકો લગાવ્યો. ત્યાં તો જૂની સાંખેલું લાવી અને નવી દાખતી હતી તે પગ પર તેણે ખૂબ જોરથી માર્યું. પરંતુ આ બેમાંથી કોઈને ભાન ન આવ્યું કે જે પગ પર પ્રહારો ચાલે છે, તે પોતાના જ પતિના પવિત્ર ચરણો છે. સેવાને બદલે પરસ્પરના કલેશમાં પતિના જૂરા હાલ કર્યા.

આપણી પણ લગભગ આજ દશા છે. આપણે બધા એકજ માર્ગના અંગો હોવા છતાં એકજ ધર્મના અનુયાયીઓ હોવા છતાં એક બીજા પર પ્રહાર કરી ગૌરવ લઇએ છીએ. એક બીજાની શક્તિઓને દુર્બળ કરી કૃતકૃત્યતા મानीએ છીએ. આપણા એ પ્રહારોથી દિન પ્રતિદિન આખો જૈન સમાજ લૂલો, પામર, નિર્બળ અને નિસ્તેજ થતો જાય છે. જૈનો આજે જગતની હાંસીને પાત્ર બનતા જાય છે. આંતરિક ઝઘડાઓને લઇને લોકદષ્ટિમાં જૈન સમાજને સાવ હલકો કરી મૂકીએ છીએ. તે સત્યનું આપણામાંના કેટલાને ભાન રહ્યું છે ?

આવા ગુંચવાયેલાં કોકડાંનો સાચો ઉકેલ કરવો એજ આ પવિત્ર પર્વનું રહસ્ય છે. ધણા જનો પરંપરાગત ઉપવાસાદિ તપશ્ચર્યા કર-

અંગાળથી સિંધ સુધી ચોમેર ભારતવર્ષમાં જૈનોની દિગંત ધર્મધ્વજ ફરકી રહી હતી. લાખો અને કરોડોની સંખ્યામાં જૈનધર્મના અનુયાયીઓ વિદ્યમાન હતા. તેજ તેમના સિદ્ધાંતોની વ્યાપકતા અને ઉદારતાની સાક્ષી પૂરે છે. આજે તેથી સાવ ઊલટું વર્તન સ્પષ્ટ દેખાય છે. જૈન એટલે અંતરના દુશ્મનોને જીતનાર ચોદ્ધો-પ્રબળ વિજેતા. આજે તે એકદમ પામર અને તદ્દન બીરુ બની ગયો છે. તેની શારીરિક નિર્બળતા એટલી વધી પડી છે કે જગત તો શું પરંતુ પોતાના કુટુંબનું રક્ષણ કરવા જેટલી તેનામાં તાકાત રહેવા પામી નથી.

બીજી બાજુ ઊછળતા યુવાનની ધર્મશ્રદ્ધા શિથિલ થતી જાય છે. આમ થવાનાં બે કારણો છે. (૧) યુરોપનું જડવાદી શિક્ષણ અને (૨) ધર્મમાં શ્રદ્ધા પ્રગટાવવાના સાધનોની જૈનોમાં ઉણપ. આ બન્ને કારણોને નાબૂદ કરવા માટે પ્રથમ તો શિક્ષણ અને સંયમની તાલીમ લેવી જોઈએ અને બીજું ધનિકોએ લક્ષ્મીનો ભોગ આપવો જોઈએ અને એ રીતે બાવિ શાસન સ્થિર કરવું જોઈએ. તેને બદલે તે બધી શક્તિઓ પોતાની ક્ષુદ્ર માન્યતા અને પોતપોતાના સાંકડા સંપ્રદાયને ટકાવી રાખવામાં વેડફાઈ જાય છે.

ભગવાન મહાવીરના સંદેશને સમસ્ત વિશ્વમાં ફેલાવવા માટે કટિબદ્ધ થયેલો જૈન સાધુ આજે વિશ્વ પ્રત્યે અહોનિશ સન્નભાવ રાખવાના સૂત્રોને ફેલાવવાને બદલે વિષમ ભાવને ફેલાવી રહ્યો છે. અરેરે ! તેનું વર્તન જ આજે કંઈ જુદું દેખાય છે. તેનું જ સુકાન આજે વિભિન્ન દિશા પર દોરવાઈ રહ્યું છે. એકંદરે જૈન સમાજના સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચારે અંગોની સ્થિતિ હૃદયદ્રાવક થઈ પડી છે. પરસ્પરના આંતર વિત્રહોથી પોતાના જ મૂળતત્ત્વને કુઠારાઘાત લાગી રહ્યો છે. છતાં તેનો તેને ખ્યાલ જ નથી. આ વસ્તુ તમોને એક દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવી દઈ.

સામે પ્રયત્ન હોય પરંતુ જુદા જુદા રૂપે વહેંચાયેલી ટુકડીઓ શત્રુ સામે ટક્કર ન ઝીલતાં હારી જાય છે. તેવી જ આપણી આજની મનોદશા છે.

આજની જૈનસમાજની સ્થિતિ

આજે જૈનસમાજની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં કંપારી છૂટે છે. આવા બુદ્ધિવાદ અને ઐક્યના જમાનામાં શ્વેતાંબર અને દિગંબર વચ્ચે, સ્થાનકવાસી અને મંદિરમાર્ગી વચ્ચે, સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી વચ્ચે એક નજીવા મતભેદને લીધે હંમેશાં કુસંપ અને ઝગડા ચાલુ જ છે. વનસ્પતિ જેવા સૂક્ષ્મજીવોને સંભાળનાર અને ખચાવનાર વ્યાક્રત સેંકડો, હજારો બદકે લાખો માણસોનાં દિલ દુભાવે એ કઈ જાતની અહિંસા ? કઈ જાતની માનવતા ? કઈ જાતનું શ્રાવકપણું ? એ વિચારતાં પારાવાર ખેદ થયા વિના રહેતો નથી. આવા કદાચહોમાં આવા કલેશોમાં અને આવા ઝગડાઓમાં સાચું જૈનત્વ લુપ્તપ્રાય થઈ ગયું છે, અને થતું જાય છે આવા કુસંપના કારણેજ સરકાર સર્વ કોષ્ઠ ધર્મના દિવસોનો રંગ દુનિયાભરમાં પાળે છે પણ જૈનના સંવત્સરી જેવાં પર્વને પણ પાળતી નથી. વળી અનેક શિક્ષિત યુવાનો ભગવાન મહાવીરના અનુયાયી હોવા છતાં આવી મૃતવત્ સ્થિતિના કારણે જૈનધર્મને તિલાંજલિ આપે છે. પ્રતિવર્ષે અન્ય સમાજમાં જઈ અન્યધર્મનાં અનુયાયી બને છે. શું આ ખેદની વાત નથી ! ધણી અનુભવથી સિદ્ધ કર્યું છે કે ખીજા ધર્મ પ્રત્યે તેને મોહ કે આકર્ષણ જેવું કશું હોતું નથી; પરંતુ આજના જૈન સમાજની પરિસ્થિતિ, સામાન્ય વર્ગ પ્રત્યેની તેની ખેદરકારી એ બધું તેને અસહ્ય થઈ પડે છે. આવા અનેક કારણોથી છેલ્લા વર્ષોમાં જૈનોની વસતી ઘણીજ ઘટી જવા પામી છે અને આપણે વેળાસર ચેતીશું નહિ તો હજી પણ પરિણામ તેથી વધુ દુઃખદ આવ્યા સિવાય રહેવાનું નથી.

એક સમય એવો પણ હતો કે પંજાબથી કન્યાકુમારી અને

સંવત્સરી વર્ષાઋતુમાં શા માટે ?

સંવત્સરીને વર્ષાઋતુમાં ઊજવવાનાં ખાસ કરીને બે કારણો છે. (૧) પૂર્વાઠામાં આખા ભારતવર્ષનો આ નિવૃત્તિ સમય મનાતો. ખીજી ઋતુઓ કરતાં આવા સમયે ખાસ કરીને વિશેષ નિવૃત્તિ અને શાંતિ હોય છે. (૨) અષાઢ શુદ્ધ ૧૫ થી કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫ ના નિવૃત્તિ-ઠામાં આ મધ્યમ દિવસ છે. જૈનશાસ્ત્રમાં અષાઢ શુદ્ધ ૧૫ પછી ૪૯ કે ૫૦ મે દિવસે પર્યુષણપર્વ ઊજવવું એવું વિધાન છે, અને ત્યારપછીના ૭૦ દિવસો ચાતુર્માસના બાકી રહે છે. સામાન્ય રીતે પ્રચલિત માન્યતા એ છે કે પર્યુષણના આઠ દિવસો માનવા. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો પૂર્વના સાત દિવસો માત્ર પૂર્વ તૈયારીના જ છે અને એકજ સંવત્સરીનો દિવસ પર્યુષણમાં આવી શકે. પોતાના સર્વ અનુયાયીઓની આત્મશુદ્ધિ માટે આવો ચોક્કસ વખત શા માટે રાખ્યો ? જેમ કોઈ દુશ્મનને હરાવવા કોઈપણ રાગ્નએ પોતાના સમગ્ર સૈન્યથી એકી સાથે એકજ વખતે શત્રુઓનો સામનો કરવો જોઈએ અને તોજ તે વિજય મેળવી શકે. તેવી જ રીતે આપણે સર્વ સ્થાનના સર્વ બંધુઓએ પણ આપણા આંતરિક શત્રુઓને સંહારવા માટે સંવત્સરીના દિવસે એકજ વખતે એકી સાથે આંતરિક બળો-આંદોલનોને સંગઠિત કરી એવા જોરથી ફેલાવવાં જોઈએ કે જેથી શાંતિ, એક્ય, મૈત્રી જેવા સુંદર પરિણામ પામી શકાય.

પરંતુ દુર્ભાગ્યની વાત એ છે કે પૃથક્ પૃથક્ સંપ્રદાય અને તેના પેટા સંપ્રદાયો આવા ઉત્તમ પર્વને એકજ મહાવીરના શાસન નીચે હોવા છતાં જુદે જુદે દિવસે ઊજવે છે તેથી જ પર્વનું મહત્ત્વ ભૂલાયું છે. આ સ્થળે એકખીજના મમત્ત્વ, કદાગ્રહ અને એવા ખીજ દોષોને લઇને જ આમ થવા પામે છે. અને તેથી એ પવિત્ર આંદોલનો એકત્ર જોરથી ન ફેલાતાં તેનો ઉદ્દેશ સુંદર રીતે પાર પડી શકતો નથી અને આપણે ભાંના ભાંજ રહી જઈએ છીએ. સેના

: ૧ :

પર્યુષણ પર્વનું રહસ્ય

(પ્રવચનકાર:—મહારાજ નાનચંદ્રજી સ્વામી)

પ્રિય આત્મબંધુઓ અને માતાઓ !

આજે પર્યુષણપર્વનું રહસ્ય વિચારવા આપણે એકત્ર થયા છીએ. પ્રથમ તો પર્યુષણ એટલે શું તે વિચારીએ. ‘પરિ’ ઉપસર્ગ, ‘વસ’ ધાતુ અને ‘અન’ પ્રત્યયથી પર્યુષણ શબ્દ નિષ્પન્ન થયો છે. એટલે કે આત્માની વધારે નજીક વસવું તે પર્યુષણ. અનંતકાળથી આ જીવાત્મા અજ્ઞાન અને મોહને લીધે પોતાના સ્વભાવથી વિભિન્ન થયો છે તેને સદ્વતન—સદ્વિચાર દ્વારા મોહમાયાને હટાવી, પાપને જલાવી, હૃદયશુદ્ધિ—ચિત્તશુદ્ધિ કરવા માટે નિર્માણ કરેલો દિવસ તેનું નામ પર્યુષણ. અને પર્વ એટલે મહાન ઉત્સવનો દિવસ—પવિત્ર દિવસ. પર્વો એ પ્રકારનાં હોય છે. (૧) લૌકિક અને (૨) લોકોત્તર. લૌકિક પર્વમાં કેવલ ભૌતિક મોજમજલ કે આનંદ મેળવવા માટે ભિન્નભિન્ન પ્રકારની ઉત્સવ પ્રણાલિકાઓ ચાલ્યા કરે છે. જ્યારે લોકોત્તર ઉત્સવમાં ભૌતિક સુખથી પર એટલે કે આધ્યાત્મિક શાંતિ મેળવવાના પ્રસંગો અને ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. જૈનદર્શનમાં લોકોત્તર ઉત્સવના ખાસ કરીને ત્રણ દિવસો મનાય છે. (૧) મહાવીરનો જન્મ દિવસ ચૈત્ર શુ. ૧૩. (૨) મહાવીરનું નિર્વાણ આસો વ. ૦)) અને (૩) સંવત્સરી. ઉપરના પહેલા બન્ને પર્વો કરતાં સંવત્સરીપર્વ વિશેષ ઉત્તમ છે. કારણ કે ભગવાન મહાવીરે સુદ્ધા આ પર્વને પોતાની હૈયાતિમાં સ્થાન આપ્યું છે. બીજાં એ પર્વો તો તેમના નિર્વાણ પછી જ નિર્માયાં છે.

હોય છે. અત્યંત સરળ અને વાસના રહિત ચિત્ત હોય તેવા પુરુ-
ષોજ અણીને વખતે- કસોટીના સમયે સાચી શ્રદ્ધા રાખી શકે છે.
શ્રદ્ધા જેવું અપૂર્વ અને દિવ્ય આત્મોન્નતિનું બીજું કોઈ
સાધન નથી. પરંતુ ત્યાં આગળ બુદ્ધિને નમ્ર થવું પડે છે. બુદ્ધિની
ચાલાકી આવી કે સેંકડો તર્ક વિતર્કો થવાના. ત્યાં આગળ શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ
ટકી શકેજ નહિ. સાચી શ્રદ્ધા જીવનમાં શું શું કાર્ય કરે છે તેનું
એક નાનકડું દષ્ટાંત ટૂંકમાં સંભળાવું.

ઝાલાવાડમાં સાયલા કરીને એક ગામ છે તે 'ભગતનું ગામ' એ
નામે ઓળખાય છે. તે ભગતનું નામ લાલોભગત. લગભગ સો
વરસ પહેલાં જ મહા ભગત થઈ ગયા.

લાલા ભગત નાની ઉંમરના હતા ત્યારે એક દિવસ તેના પિતા
તેને દુકાનપર ખેસાડી કંઈક કામે બહાર ગયેલા. કામળાની તેને દુકાન
હતી. તેવામાં કેટલાક ગરીબ માણસોને ટાઢે ઠરતાં તેણે જોયા. લાલા
ભગત પૂર્વના સંસ્કારી હતા. આ બિલ્લુકોને જોતાંજ તેના હૃદયમાં
દયા આવી. તેણે એ બધાને બોલાવીને સૌને એકેક કામળો આપી દીધો.

થોડી વાર થઈ અને તેના બાપ દુકાન પર આવ્યા. બીજા
વેપારીઓએ તેની પાસે આવીને કહ્યું કે તમારા લાલાએ આજે
વેપાર બહુ સારો કર્યો છે. જરા કામળા તો તપાસો ! તેના બાપને
આ વાતથી બહુ માડું લાગ્યું અને લાલા પર ગુસ્સે થયા, પરંતુ
જ્યારે તેણે કામળા તપાસી જોયા તો તેટલાને તેટલાજ નીકળ્યા,
એક પણ ઘટ્યો નહીં. ત્યારે લાલાને માન પૂર્વક બોલાવીને મનાવ્યા
અને પેલા વેપારીઓને ઠપકો આપ્યો.

આ ઉપરથી લાલા ભગતને બહુજ આશ્ચર્ય થયું અને તેણે જાણ્યું
કે આ બધું કામ મારા ઠાકરનુંજ છે. ઠાકરમાં તેને શ્રદ્ધા તો હતીજ
પણ આથી ઉત્તરોત્તર તેની શ્રદ્ધા વધવા લાગી અને પોતાનું સર્વસ્વ
ખરચી એક એવું સ્થાન બનાવ્યું કે જ્યાં આજ સુધી અનેક યાત્રાળુઓ

આવા આરામ, અન્ન અને પાણી પામે છે. જ્યાં સુધી તે જીવ્યા ત્યાં સુધી વધતી જતી પ્રજા પ્રત્યેની શ્રદ્ધા, તેનો માનવજાત પ્રત્યેનો અપાર પ્રેમ તેવોને તેવો હતો. તેમના મનમાં કોઈ ઉચ્ચ કે નીચ ન હતું. સૌ કોઈ પ્રાણીમાં તે પ્રજાને નીહાળી શકતા હતા. કેટલી અનન્ય ભક્તિ ! કેવી અપૂર્વ શ્રદ્ધા !

આવી જ્યારે શ્રદ્ધા હોય ત્યારેજ આત્મવિકાસ થઈ શકે. આજે તો ભજન રોજ કર્યા કરે પરંતુ એકાગ્રતા કે શ્રદ્ધાનો પતોય ન હોય. એવી પ્રેમ વિનાની માલા ફેરવે શું દહાડો વળે ! ભજન તો કર્યા કરે પરંતુ ઉપાધિનો બોજો સાથેને સાથે. પછી ભજનમાં શાંતિ ક્યાંથી મળે ? કોઈ તૃષાતુર માણસને ખરા ઉનાળાના તાપમાં થાકી ગયા પછી શીતળ છાંયો મળે અને પછી જેટલી શાંતિ તે અનુભવે, તેટલી શાંતિ ભજન કરતી વખતે ઉદ્ભવે, ત્યારે જાણવું કે હવે ભક્તિનો નાદ લાગ્યો. ઇશ્વર ભક્તિ આગળ સંસારના સઘળા પદાર્થની કિંમત નજીવી અને તુચ્છ છે.

આ બધી વસ્તુઓ કહ્યા પછી તેના સારરૂપે ફરીથી તમને કહું છું (૧) તમારું મન તમારા ધ્યેય પર લગાડો અને (૨) તમારી પ્રત્યેક ક્રિયામાં સત્ય અને નીતિને પરોવી દો. બસ, પછી તમે ગમે તે મંડળમાં હો, ગમે તે સંપ્રદાયને માનતા હો, ગમે તે આશ્રમમાં હો, પણ તેમાંજ તમારું કલ્યાણ છે. તમારા જીવન સુધારનો આજ એક માર્ગ છે અને તે તમારે પોતાનેજ કરવાનો છે. બીજાં બધાં સાધનો તમને માર્ગદર્શક થશે, પણ ચાલવાનું તમારેજ છે. જો આજથીજ તમારી જાડચતા અને મમત્ત્વને તિલાંજલિ આપી ઉપરના ઉપાયોને અજમાવશો તો આજે વિષમ જણાતો માર્ગ તમને સાવ સરળ થઈ જશે અને તમે તમારી ઉન્નતિ સહજ રીતે સાધી શકશો.

સંપ્રદાય કે ધર્મ

વ્યાખ્યાતા—શ્રી રામનારાયણ પાઠક

આજે મારે જે કંઈ કહેવાનું છે તે ટૂંકામાં કહેવું હોય તો એક બે વાક્યમાં કહી શકાય તેવું છે—પણ તેને બરાબર સ્પષ્ટ કરવા માટે હું પ્રથમ થોડાં દષ્ટાન્તો આપવા માગું છું. તેમાં પહેલું દષ્ટાન્ત હું ચોપાટની રમતનું આપવા માગું છું. ધારો કે કોઈ માણસને ચોપાટના સારા બેલાડી થવું છે. તો તે તેમ થવા માટે જુદા જુદા રંગના હીરા માણેકનાં સોગઠાં બનાવે, મખમલની મોતી ભરેલ ચોપાટ બનાવે, હીરા જડેલ પાસા બનાવે તેથી તે હોંશિયાર રમનારો થઈ શકશે ? તેવીજ રીતે તે સવારમાં હમેશાં વહેલો જોડી ચોપાટની પ્રાર્થના કરે, કે તેના મંત્રોનો જાપ કરે તો તેથી સારો બેલાડી થઈ શકશે ? નહિજ. ચોપાટના સારા બેલાડી થવા માટે તો તેણે વારંવાર જુદા જુદા ભેરુઓ સાથે રમવું જોઈશે અને તેમ કરતાં કરતાં તેનામાં બુદ્ધિ હશે તેટલું તે શીખી શકશે. ખીજું દષ્ટાન્ત હું વેપારનું આપું છું. ધારો કે એક માણસને સારા વેપારી થવું છે. તો તે વેપારી થવા માટે ભારે કિંમતના કાગળો લખ સોનારૂપાની લેખણો કરાવે કે હીરાજડિત ખડિયો કરાવે તેથી વેપારી બની શકવાનો નથી. તેમજ કંઈ મંત્રોનો જાપ કરાવવાથી કે હમેશાં લક્ષ્મીદેવીનાં દર્શન કરવાથી તે સારો વેપારી થવાનો નથી. પણ તે વેપાર કરવાથી, ક્ષણે ક્ષણે ભાવ તાલની ખબર રાખવાથી, દરેક બાબતમાં પોતાનું હિત જાળવવાથી દૂર ભવિષ્યમાં શું બનવાનું છે તે વિશે સંભાળ રાખવાથી વેપારી થઈ શકશે. અમુક રકમ એક સાથે મળી જવાથી કે એકજ પ્રકારે એક કામ કર્યા કરવાથી કંઈ વેપારમાં નફો મળતો નથી કે સારા વેપારી થવાનું નથી તેને માટે

દર ક્ષણે સાવધાની અને શુદ્ધિની જરૂર છે. ત્રીજો દાખલો સ્ત્રી પુરુષના પ્રેમનો લક્ષ્યો. અત્યારે આ વિષય ઉપર ઘણી ચર્ચા ચાલે છે. તેમાં એક વાત જે તરફ બધાનું ખાસ ધ્યાન દોરવામાં આવે છે તે એ છે કે પ્રેમ એ કંઈ એકવાર પૈસાની માફક મેળવી લેવાતી વસ્તુ નથી. અમુકને પરણવાથી કે એવા કોઈ કાર્યથી પ્રેમ સિદ્ધ થઈ જતો નથી. પ્રેમ એ તો દરેક ક્ષણે સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ છે, સ્ત્રીએ પુરુષનું અને પુરુષે સ્ત્રીનું દર ક્ષણે મન સંપાદન કરવું જોઈએ ત્યારે પ્રેમ સંબંધ થાય છે. અને નભે છે. તેને માટે કોઈ નિયમો કે પૂજાઓ કે નિયત કરેલી વિધિઓ હોતી નથી. તે પછી આપણે સ્વતંત્રતાનો દાખલો લઈએ. આપણને બધાને સ્વરાજ જોઈએ છીએ. આપણે જાણવું જોઈએ કે સ્વતંત્રતા કંઈ સરકાર આપણને અમુક રાજ્યબંધારણ એકવાર આપી દે તેટલાથી મળીજવાની નથી. અમુક બંધારણ પ્રમાણે રહો એટલે પછી સ્વતંત્રતા ચાલ્યાજ કરે એવો કોઈ નિયમ નથી. એને માટે આખા દેશનું એક સરખું સ્વતંત્રતા પિછાનનારું અને તેને માટે તત્પર એવું માનસ જોઈએ. સ્વતંત્રતા એ પણ પ્રેમની પેઠે દર ક્ષણે સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ છે. હાલના સ્વતંત્ર દેશો પણ જુઓ કે તેમને દર ક્ષણે કેટલી સંભાળ રાખવી પડે છે. બીજા દેશોમાં શું શું બને છે, અમુક દેશ આમ કરે છે તે કયા ઉદ્દેશથી કરે છે, એમ કરવાથી આપણા દેશને શી અસર થશે અને એને માટે આપણે શું કરવું, તેની સતત જાગૃતિ રાખવાથી જ સ્વતંત્રતા મળે છે અને ટકે છે. મેં અનેક અટપટા દાખલા આપ્યા. હવે છેલ્લો એક સૌથી પરિચિત દાખલો આપું. આપણું જીવનજીવિત જુઓ. આપણે દરેકને તંદુરસ્તી, દીર્ઘજીવી, સશક્ત થવું છે પણ તેને માટે મેળ નથી કે આટલું એકવાર કરી લો એટલે પછી હમેશને માટે નિશ્ચિંત. આટલું ખાઈ લો, કે અમુક ખાઈ લો, કે હમેશ આટલું કરો, તો હમેશને માટે તંદુરસ્ત રહેશો એવા કોઈ નિયમો નથી. તેને માટે માણસે પોતે હમેશાં સતત જાગૃત રહેવું જોઈએ.

તેવી રીતે ધર્મમાં પણ અમુક કરી લો, એકવાર અમુક યમ કે અમુક અઘાઈ કે અમુક ક્રિયાઓ કરી લો એટલે ધર્મ થઈ ગયે; કે હમેશાં દર્શન કરવા જાઓ કે હીરામાણેકની મૂર્તિઓ કરાવો એ કશામાં ધર્મ નથી. વ્યવહારમાં ધર્મબુદ્ધિથી વિચારવામાં ખરો ધર્મ છે. વ્યવહારનું સ્વરૂપ સદા બદલાતું રહે છે અને તે પ્રમાણે ધર્મનું બાહ્યસ્વરૂપ પણ બદલાતું રહેવાનું. એક જમાનો એવો હશે કે બ્યારે ધર્મને માટે મોટા ઉત્સવો વગેરે કરવાની આચાર્યોને જરૂર જણાઈ હશે; પણ હવે એ બધો બહારનો આડંબર છે.

આપણામાં સૌથી ખરાબ એ છે કે આપણે વ્યવહારને અને ધર્મને ભિન્ન માનીએ છીએ. એમ કદી હોઈ ન શકે માટે ધર્મ વ્યવહારથી ભિન્ન હોય તો વ્યવહારમાં ધર્મ આપણું રક્ષણ શી રીતે કરે ? વ્યવહાર અને ધર્મ એ ભિન્ન નથી. આ વાત આપણાં શાસ્ત્રોએ બહુ સરસ રીતે સ્વીકારી છે. બધાં હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે કે મોક્ષનો અધિકાર દેવોને કે પશુઓને નથી. માત્ર માણસને છે. એ શ્રા માટે ? કારણ કે માત્ર માણસને વ્યવહાર છે. પશુને વ્યવહાર નથી. તેને માત્ર કર્મક્રીડા ભોગવવાનુંજ છે. દેવોને પણ વ્યવહાર નથી, તેમની તો માત્ર ભોગ યોગ છે. માત્ર માણસજ એવો છે જેને વ્યવહાર છે. વ્યવહારમાં જ માણસ જેમ જીવે ચઢી શકે છે તેમ નીચે જતારી શકે છે. દેવને અને પશુને જીવે ચઢવાનું કે નીચે પડવાનું નથી. એટલે ધર્મથી વ્યવહારને ભિન્ન માનવો, જે વચ્ચે અસંબંધ કદપણ અને આચરવો એના જેવી બીજી નાસ્તિકતા નથી.

કદાચ કોઈને શંકા થાય, કે આજ સુધી જૈનધર્મ કે વૈષ્ણવ ધર્મ કે બૌદ્ધ ધર્મનાં સત્યો સંપ્રદાયોથી સચવાઈ રહ્યાં છે, તેનું પછી શું થશે ? એ બધા ખોટા છે. એક બીજો દાખલો આપું. આજ સુધી આપણી નાતોથી અમુક રિવાજો કે સંસ્કારો સચવાઈ રહ્યા છે, પણ હવે નાતોની વચ્ચે રોટી બેટી વ્યવહાર શરૂ થયા છે તેથી શું એ

સંસ્કારો નાશ પામે છે? નહિજ. બિલકુલ બધી નાતો એક બીજામાંથી જે જે સારું હતું તે લે છે અને એમ થઈને નવા સંસ્કારો વિસ્તાર પામે છે. અને એવા નવા સંસ્કારવાળા યુવાનો પછી પરણે છે, તેમજ એક સંપ્રદાયનાં સત્યો નિયમોમાં જેટલું સારું હશે એ આખા જગતના અધિકારીઓ જિજ્ઞાસુઓ ધર્મર્થીઓ સ્વીકારશે, અને એમ થવા માંડ્યું છે. મહાત્માજી કોઈ પણ એક સંપ્રદાયના નથી. તેઓ વૈષ્ણવ છે, જૈન છે, ક્રિશ્ચન છે, બૌદ્ધ છે, અને કશું નથી. છતાં જૈનોનો અહિંસા સિદ્ધાન્ત તેમણે જેવો વિસ્તાર્યો એવો આ જમાનામાં હજી કોઈ અહિંસા પ્રધાન ધર્મોએ વિસ્તાર્યો નથી. હવે જગતની પ્રગતિ કોઈ પણ એક ધર્મવાળા માણસથી થાય એવી આશા નથી. અત્યારે જેમ હિંદનો વેપાર આખી દુનિયાંની પરિસ્થિતિથી નક્કી થાય છે. તેમજ આપણે ધર્મદષ્ટિએ પણ આખી દુનિયાંની પરિસ્થિતિ જેવી જોઈએ. હવે ટૂંકા વાડા કે વંડામાં વિચરવાનો સમય નથી. જગતના પ્રશ્નો વિચારવા જોઈએ અને તેને ધર્મદષ્ટિથી ઉકેલવા જોઈએ. સંપ્રદાયોનો જમાનો હવે રહ્યો નથી.

જીવન અને ધર્મ

પ્રવચનકાર : લઘુશતા. શ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી મહારાજ

મહુનીય મહારાજશ્રી; માયાળુ માતાઓ અને મહાનુભાવો !

આજે પર્યુષણ પર્વનો મધ્યમ દિવસ છે. આદિ અને અંતિમ એ બન્નેની વચ્ચે મધ્યમનું સ્થાન છે. વળી છેડાની વચ્ચેનું મધ્ય-ખિંદુ હોય તેને સમ પણ કહી શકાય.

માટે આજે આપણે સમસપાટી પર ઉભા રહી આપણી અંતિમ બાળુ એટલે જીવનનું લક્ષ્યખિંદુ અને પ્રથમ એટલે જીવનનો ઉત્પત્તિ હેતુ તે બન્નેની વિચારણા કરીએ એ વધુ યોગ્ય છે. અને તેથીજ આજનો વિષય “ જીવન અને ધર્મ ” પસંદ કરવામાં આવ્યો છે.

સમાજવાદ અને સામ્યવાદના સંઘર્ષજીથી ધર્મતત્ત્વ પણ આજે વિવિધ વિચારણા માગે છે. એટલે સાથે સાથે ધર્મની વ્યાખ્યા કહેવી પણ અહીં અસ્થાને નહિજ ગણાય. સૌથી પહેલાં તો આપણે તે બન્નેની વાસ્તવિકતા જોઈ લઈએ !!!

જીવન એટલે શું ?

જીવન શબ્દના ધણા અર્થો હોઈ શકે પરંતુ સંક્ષિપ્ત અર્થ એ છે કે “ ચૈતન્ય વિશિષ્ટ વ્યવહારો જીવન ” ચૈતન્યપૂર્વક શરીરમાં જે કંઈ વ્યવહાર થાય છે. તેનુંજ નામ જીવન. અને ધર્મ એટલે—
વસ્તુ સ્વભાવ : ધર્મ : પદાર્થોનો સ્વભાવ તેજ તેનો ધર્મ.

આવી રીતે જીવન અને ધર્મની વ્યાખ્યા મથાર્થ સમજી લીધા પછી તે બન્નેના સંબંધનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવીજ જાય છે.

જીવનનો હેતુ.

હવે જીવન શબ્દની સાથેજ પ્રથમતો જીવનનો હેતુ શો છે? તે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. કારણકે કોઈપણ ક્રિયા હેતુ સિવાય હોઈ શકતી નથી. તો આ જન્મવું અને જન્મીને મરી જવું તેવો સંસારક્રમ ચાલ્યા કરે છે તેનો કંઈકને કંઈ હેતુ તો હોવોજ જોઈએ, અને ગંભીર રીતે ચિંતવતાં જીવનનો હેતુ એક માત્ર વિકાસજ નજીયા છે. તેથીજ એ વિકાસ થતાં થતાં જ્યાં સુધી અંતિમ મુક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી જીવનની અપૂર્ણતા રહે છે અને આપણા જન્મો લગભગ રહે છે. એ આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ. માટેજ જ્યાંસુધી તે લક્ષ્યબિંદુ પર ન પહોંચાય ત્યાં સુધી કર્મ માયા કે જડ જે કહો તે દ્વારા ચેતનને જન્મવાની અને જન્મી લિન લિન દેહ ધરવાની ક્રિયા ચાલુજ રહે છે. અને રહેવાની.

સારાંશ એ નીકળે છે કે જીવન એટલે ચેતન્ય અને તેના વિકાસનો ક્રિયા તેનુંજ નામ ધર્મ.

ધર્મવિના જીવી શકાય ?

આથીજ શ્રી મનુભગવાને કહ્યું છે કે ધર્મ ષ્વ હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષિત રક્ષિતઃ ॥ અતો ધર્મો ન હન્ત્યો । મ્હાનો ધર્મો હતોડવચીત્ ॥ ધર્મ હણાયો તો તમે હણાયા, તેના રક્ષણમાંજ તમારું રક્ષણ છે માટે ધર્મને કદિ હણવો નહિ. રખે હણાયેલો ધર્મ તમોને હણી નાખે !

હવે આ પરથી આપણે સ્પષ્ટ સમજી શકીએ છીએ કે ધર્મ પરજ આપણું જીવન અવલંબે છે. જે ધર્મપર જીવન અવલંબી રહ્યું હોય તો તેનો સંબંધ લિન હોઈજ શી રીતે શકે? સારાંશ કે જીવન અને ધર્મ એ બન્નેનો સહચારી સમવાય સંબંધ છે. તે બન્નેનું દરેક કાર્યમાં અને દરેક સ્થિતિમાં સહચારિત્વ રહ્યું હોય છે. જે ધર્મ નથી તો જીવન નથી અને જ્યાં જીવન નથી ત્યાં જીવનનો ધર્મ પણ નથી.

એક ગાંભીર પ્રશ્ન

ત્યારે અહીં એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન ઉઠે છે કે જીવન અને ધર્મનો આટ આટલો સંબંધ હોવા છતાં આજે રશિયાની પ્રજામાં તો ઉલટું જ છે. તે આખો દેશ ધર્મને જ વિષ માની તેનાથી દૂર રહેવા માગે છે.

આજે રશિયાની પ્રજાએ રશિયામાં ધર્મદેવજોને ભાંગી નાખ્યાં છે. તેના અવશેષ પણ રહેવા દીધાં નથી. ધર્મશુરુઓને ભસ્મીભૂત કર્યા છે. ધર્મનું નામ બોલનાર પર કાતિલ પ્રહારો થાય છે. આવી રીતે ધર્મનું નામોનિશ્ચાન રહેવા દીધું નથી. છતાં તે પ્રજા દુનિયાના બધા પ્રદેશો કરતાં વધુ સુખી ભરી જીંદગી જીવી રહી છે. અને ધર્મભૂમિ ભારતનો મનુષ્ય ધર્મના નામ પર આજસુધી મુગ્ધ બનતો આવ્યો છે. છતાં આજે તેજ ભારતની દશા સાવ કંગાળ અને પામર છે. તેનું જીવન આજે મૃતપ્રાય થયું છે. આવીરીતે ધર્મથી મૃત્યુ અને ધર્મવિના જીવિત એ બન્ને વિરૂદ્ધ તત્ત્વો આજે બન્ને દેશપરથી પ્રત્યક્ષ બોધએ છીએ તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સત્ય કે મનુ મહારાજનું આગમ પ્રમાણ સત્ય ?

સાધના

આ વસ્તુમાં કશું આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે જ નહીં. જે કંઈ બન્યું છે કે બની રહ્યું છે તે વાસ્તવિક રીતે જ બની રહ્યું છે. ભારતમાં છેલ્લા છેલ્લાં ઘણો વખત થયાં ધર્મની વિકૃતિ થઈ છે. ધર્મની વિકૃતિ એટલે વાસ્તવિક ધર્મને બદલે ક્રિયાકાંડોમાં જ ધર્મ મનાયો છે. અને તેને લીધે ઘણી દુઃખદ સ્થિતિ આવી પડી છે.

આજે માત્ર દેવળમાં જવું, માળા જપવી, ભજનો ગાવાં વગેરે વગેરે સાધનોથી આપણે આપણી જાતને ધર્મિષ્ઠ મનાવીએ છીએ, અને તેવી ક્રિયાઓ જે ન કરતા હોય તેને અધર્મ, નાસ્તિક કે મિથ્યાત્વી ગણીએ છીએ.

ધર્મનું આ માપ છેલ્લા છેલ્લા યુગમાં ક્રિયાકાંડની મહત્ત્વતાને અંગે થવા પામ્યું છે. અને તેથીજ આજે આવા વિકૃત ધર્મને ઓઠે અનેક પ્રકારના દોષો સેવાવા છતાં પણ ધર્મતત્ત્વ અખંડ રહેતું હોય તેવો પ્રજામાં પ્રાયઃ ભ્રમ ફેલાઈ રહ્યો છે.

ધર્મ કાને કહેવાય? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે:—અહિંસા, સંયમ અને તપ એજ ધર્મ છે.

ધર્મ એટલે સંપ્રદાય નહિ, ધર્મ એટલે વાડા નહિ, ધર્મ એટલે પંથ નહિ. ધર્મ એટલે વાસ્તવિક સત્ય. જે તત્ત્વદ્વારા જીવન ઉજવણ, ઉન્નત અને ઉદાર અને તે તત્ત્વનું નામજ ધર્મ.

આ ધર્મ એજ સનાતન ધર્મ છે. સનાતનનો નાશ કરવા કોઈ શક્તિમાન થઈ શકે નહિ. તે સત્યતો ત્રિકાલાપ્યાધિત છે. તેને કોઈ ફેરવી પણ ફેરવી શકે નહિ.

આથી રશિયા હો કે ગમે તે દેશ હો. સૌ કોઈને આ તત્ત્વની આવશ્યકતા છે જ અને રહેવાની. આવા ધર્મમાં તો તે પણ માને છે અને માનવુંજ જોઈએ. બલે પછી તેને ધર્મ નામથી ન ઓળખે. પરંતુ કાર્યથી તો તેજ ધર્મ છે. આવો ધર્મ વિશ્વના દરેક ભાગોમાં અને દરેક અંશોમાં ઓછા યા વધતા પ્રમાણમાં વ્યાપક છે અને રહેવાનો જ.

આજની ધાર્મિક પરંપરાની સાથે સાચા ધર્મની તુલના

ભગવાન મહાવીર, ભગવાન શુદ્ધ, ભગવાન કૃષ્ણ કે સાર પછીના પણ જે જે વિશિષ્ટ પુરુષો કે મહાત્મા અને ભારત કે ભારત બહારના પ્રદેશોમાં થયા તે સૌકોઈએ ધર્મને વિવિધરૂપ બતાવ્યો છે. પરંતુ ખાસ કરીને તે બધામાં અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય અને ત્યાગ આ ચાર વસ્તુઓ તો મુખ્ય હતીજ અને તેને મુખ્યરૂપ આપી બીજી ક્રિયાઓ તેમના દહત્વ માટે જ સર્જવામાં આવી હતી. પણ

ન્યારે પુષ્ટિ માટે યોગ્યેલી ક્રિયાઓ પોતેજ મૂળ તત્ત્વને હાનિ પહોંચાડવા લાગે તો તે ક્રિયાઓ ધર્મક્રિયા રહેવાની યોગ્યતા શુભાવી બેસે છે.

વળી જેમ આપણું જીવન એ વ્યક્તિત્વ બોધક છે. તેમ વ્યક્તિઓના સમૂહને સમાજ કહેવાય છે. અને સમાજનો સમૂહ દેશ ગણાય છે. અને વિવિધ દેશોનો વિશ્વમાં સમાવેશ થાય છે.

આથી વિશ્વથી દેશ દેશની રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રથી સમાજ અને સમાજથી વ્યક્તિ અને વ્યક્તિથી ચૈતન્ય તથા તેનાં શરીરાદિ સાધન એમ પરસ્પરના ગાઢ સંબંધો છે. તે બધાં પરસ્પર સંકળાએલાં જ છે.

માટે ધર્મની ઉન્નતિ સાથે તે બધાંની ઉન્નતિ સ્વાભાવિક થતી જવી જોઈએ. જે ધર્મનો સંબંધ, સમાજ, રાષ્ટ્ર કે વિશ્વનાં પ્રાણીઓ સાથે ન હોય તેવા ધર્મને નામે ઓળખવો એ મહાન ભૂલ છે.

અહિંસામાં દેશ, સમાજ, કુટુંબ અને વિશ્વ બધાંનું હિત છે. બધાંને તેમાંથી શાન્તિ મળે છે. તેથીજ અહિંસાને ધર્મ ગણાવ્યો. પોતાના સંયમથી જગતના અનેક સમાજોને આશ્વાસન મળે છે. માટે સંયમ એ ધર્મ મનાયો. તપશ્ચર્યામાં આત્માની વિશુદ્ધિ છે. માટે તપશ્ચર્યામાં ધર્મ ખતાવ્યો.

આ પરથી સહેજે સમજી શકાય છે કે જે ક્રિયાથી સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય તેજ ધર્મક્રિયા છે.

પણુ જો તેને જ બદલે ધર્મના નામે દેશનું, સમાજનું અને વિશ્વનું ધુર્જં થતું હોય, કલેશનાં ઝેરી ખીજકો વવાતાં હોય, જે તત્ત્વથી અનુન બાપી અનેક ધોર હિંસાઓ થઈ જતી હોય અને સ્વચ્છંદ તથા અનાચાર સેવાતાં હોય, પ્રાણીજાત પ્રત્યે તિરસ્કાર અને અત્યાચાર ખેડાતાં હોય, તો તે ખરેખર જ વિષ છે. અને તેવા વિષનો રક્ષિયાએ નાશ કર્યો હોય તેમાં શું ખોટું છે? આવા વિષનો તો સૌથી પહેલો તકે સર્વથા નાશ જ થવો જોઈએ.

જ્યાં રાત્રિ હોય ત્યાં સૂર્ય ન હોય અને સૂર્ય હોય ત્યાં અંધારું હોઈ જ ન શકે. તેમ જ્યાં અધર્મ હોય ત્યાં ધર્મ ટકી જ ન શકે. કારણ કે અધર્મથી ધર્મ એ બિલકૂલ વિરોધી તત્ત્વ છે. જ્યાં અધર્મનાં કાર્યો થતાં હોય ત્યાં ધર્મનો એક અંશ પણ માનવો તે સાવ અસંભવિત છે.

જલમાંથી જેમ શીતત્ત્વ અને પાવનત્વ બાદ કર્યા પછી જલતત્ત્વ જ રહેવા પામતું નથી. અગ્નિમાંથી ઉષ્ણત્વ નીકળી ગયા પછી અગ્નિ રહેવા પામી શકે નહિ. તેમ જીવનમાંથી ધર્મ ગયા પછી જીવન રહે એમ માની શકાય જ નહિ. અને ધર્મ વિના જીવન દેખાતું હોય તો તે જીવન નથી; પણ જીવતું મૃત્યુ છે. મૃગજળ જેવા જીવનનાં ઝાંઝવાં છે. વાસ્તવિક જીવનમાં ચેતનની ચિનગારીઓ જ ભરી હોય છે.

આવી રીતે ધર્મની સર્વ સામાન્ય વ્યાખ્યા વિચારી લીધા પછી ભિન્નભિન્ન જીવન પર ભિન્નભિન્ન ધર્મની વિચારણા કરીએ. પશુ જીવન, માનવ જીવન, દેવ જીવન, સજ્જન જીવન, આધ્યાત્મિક જીવન એમ જીવનના જેમ અનેક પ્રકારો છે તેમ ધર્મના પણ અનેક પ્રકારો છે તે પૈકી આપણે વર્તમાન જીવનનો આપણો ધર્મ જોઈએ.

સૌથી પહેલાં પ્રશ્ન કરીએ કે આપણે કાણુ છીએ ? ઉત્તર મળશે કે માનવ. જે માનવ તરીકે આપણે હોઈએ તો સૌથી પહેલાં આપણે મનુષ્ય જીવનની વિચારણા કરવી જોઈએ.

માનવ જીવનનો ધર્મ.

ખીજાં વિવિધ નાનાં મોટાં પ્રાણીઓમાં મનુષ્યનું જીવન ઉત્તમ ગણાય છે. આનું કારણ કે તેમાં વિચાર શ્રેણિનું પ્રાધાન્ય હોય છે કે જે ખીજામાં નથી, છતાં વૃક્ષ, વાયુ, સરિતા અને એવી ખીજા અનેક વસ્તુઓ અગમ્યપણે પરોપકારાચે વહી રહી હોય છે. તો મનુષ્ય જીવનમાં આ તત્ત્વ સ્વાભાવિક વધુ ખીલ્યું હોવું જ જોઈએ, તેમ માનવું અસ્થાને નથી.

ઠાણાં નામના સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીરે આધ્યાત્મિક ધર્મને જોળખનાર જિજ્ઞાસુ કે સંજ્ઞન મનુષ્યનાં મુખ્યત્વે ચાર લક્ષણો બતાવ્યાં છે. તે ચારે લક્ષણો જો બરાબર સમજાય અને તે પ્રમાણે વર્તન થાય તો હું માનું છું કે આજે ધર્મને નામે ઉપસ્થિત થયેલી અચડામણીનો અંત આવી જાય.

સંજ્ઞનતાનાં ચાર ઉત્તમ લક્ષણો.

પ્રકૃતિ ભદ્રતા—સહજ સૌમ્યતા.

સંજ્ઞનતાનું આ સૌથી પહેલું લક્ષણ છે. આદર્શ મનુષ્યે પોતાની માનવતાને વિકસાવવા માટે પહેલાં આ ગુણને પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. જો કે સૌમ્યતા—પ્રસન્નતા—મનુષ્યમાત્રમાં કોઈને કોઈ અંશે હોય જ છે. અને જ્યાં સુધી અનુકૂળ નિમિત્તો મળે ત્યાં સુધી તે તેને સાચવી પણ રાખે છે. પરંતુ સહજ શબ્દ સાથે જોડાયેલો હોવાથી વિશેષતા એ આવે છે કે કટુ નિમિત્તમાં—કપરા પ્રસંગમાં પણ તે મનુષ્ય પોતાની પ્રસન્નતા ગુમાવી બેસતો નથી તેજ સહજ સૌમ્ય ગણાય. આ ગુણની વાસ્તવિકતાનો નીચેના દૃશ્યથી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે.

એકદા ભાવનગરના મહારાણા તખ્તસિંહજી પોતાના મહેલના જોખમાં બેસી દંતમંજન કરી રહ્યા હતા. મસ્તક ખુલ્લું હતું. તેવામાં એકાએક બેત્રણ ઉપરાઉપર પથરાઓ આવ્યા તેમાંનો એક તો મસ્તક પર લાગ્યો અને તુરત જ લોહીની ધારા વહેવા લાગી.

હજીરીયાઓ અને ધણા માણસો ત્યાં આવી લાગ્યા. ખૂબ ખળભળાટ થયો. બેત્રણ સિપાઈઓ બહાર દોડ્યા, અને બા કરનાર દસ દસ વરસના બેત્રણ બાળકોને તરત જ પકડી લાવી દરબાર પાસે હાજર કર્યાં.

છોકરાઓ ભયથી થરથર કંપી રહ્યા હતા. તેમની આંખોમાંથી અશ્રુઓ દડદડ વહી રહ્યાં હતાં. મહારાજાએ આશ્વાસન આપી પહેલાં

તેઓને નિર્ભય કરી પછી પૂછ્યું કે વત્સો ! તમે શા માટે તેમ કરતા હતા ?

છોકરાઓએ કહ્યું—મહારાજજી ! આ બાગના આંબાની મધુર કેરીઓ લટકી રહી હતી તેને પાડવા માટે અમે આ પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ સાંભળતાંજ મહારાજને ખ્યાલ આવ્યો કે એક આંબા જેવું વૃક્ષ મારવા છતાં કોપે નહિ કે પોતાની મધુરતા ગુમાવે નહિ બદ્ધે મધુર ફળ આપે—તો હું તો મનુષ્યમાં પણ નૃપાલ જેવી જવાબદારીવાળો મનુષ્ય છું. તો મારે તો આ સ્થળે આંબા કરતાં અધિક પ્રસન્નતા રાખી ફળવું જોઈએ.

લાગલોજ હુકમ થયો અને એકેક મૂઠી સોનામહોરોની હાથમાં લઈ રાજદરબારમાંથી છૂટી બાળકો હરખાતા હરખાતા ઘેર ગયા.

યોગ્યતા વિના આવા પ્રસંગે આટલું પ્રસન્નચિત્ત રહેવું સહેલું નથી. છતાં અભ્યાસથી આ ગુણ પણ અવશ્ય સંપાદન કરી શકાય છે. પ્રસન્ન મનુષ્ય સંકટમાં કે વિપદામાં પોતાની પ્રસન્નતા રાખી શકે છે. એટલું જ નહિ બદ્ધે બીજા અનેક દર્દી અને દુઃખીજનોમાં પ્રસન્નતા રેડી પણ શકે છે.

પ્રકૃતિ સરલતા—સહજ સરલતા.

રખ્ખર જેવી નમ્રવૃત્તિને સરલતા કહેવાય છે. મન, વચન અને કાયા ત્રણેના યોગોથી જે સમાનવર્તી હોય તે સરલ કહેવાય. આવી સરલવૃત્તિવાળો મનુષ્ય પોતાના કર્તવ્યથી કોઈને ઈગતો નથી. તેમ કુટુંબ, સમાજ કે દેશ પૈકી કોઈનું ખરાબ ઇચ્છતો પણ નથી અને કરતો પણ નથી. આ ગુણના આવિર્ભાવની સાથે જ મનુષ્ય આત્મ-વિકાસના માર્ગમાં વધતો જાય છે.

પણ ત્યાંસુધી મનના ભાવો વક્ર છતાં વાચામાં મૃદુતા એમ અન્નેમાં પરસ્પર ભિન્નતા હોય ત્યાંસુધી આ ગુણની ખીલવટ થઈ શકે નહિ. આવી વક્ર સ્થિતિને તો દંભ કે પાખંડ જ કહેવાય.

આવે પાખંડી મનુષ્ય પોતાનું અને સમાજનું અવ્યક્ત રીતે શુરં કરી રહ્યો હોય છે. સરલતાનો ગુણ સંપાદન કરવો તે પણ આવશ્યક જ છે.

સાનુકોશતા-અનુકંપા

દયા એ અહિંસકવૃત્તિનું પ્રથમ પગથિયું છે. અહિંસાના સાચા ઉપાસકોએ આનો સદા સર્વદા ઉપયોગ કરતાં રહેવું જોઈએ. કોઈપણ દુઃખી અને દર્દીને જોતાં જ મનની લાગણી થઈ આવે. શરીર કંપવા માંડે અને પરદુઃખ દૂર કરવાની લાવના થાય તેવી સ્થિતિને અનુકંપા કહેવાય છે.

નિસ્વાર્થી મનુષ્ય આ વૃત્તિ વિશેષ રાખી શકે છે. પશુ અને પિશાચ જેવી સ્વાર્થવૃત્તિથી મનુષ્ય ન્યાંસુધી સંડોવાયેલો રહે છે. ત્યાંસુધી વિશ્વાસઘાત, દયા, છળ અને પ્રપંચ કરી પોતાનો સ્વાર્થ પૂર્ણ કરતો રહે છે તેમ તેમ આ ગુણ દબાતો જાય છે. ઉલટું જ સ્વાર્થવૃત્તિ જેમ જેમ ઓછી થતી જાય છે તેમ તેમ આ ગુણ ખીલતો જાય છે. અને તેવો મનુષ્ય વિશ્વપ્રેમનું પાત્ર બની રહે છે.

અમત્સરતા-નિરભિમાનિતા.

મનુષ્યમાત્રને પોતાની અહંવૃત્તિ જ ઠગતી હોય છે. પ્રાય : સૌકોઈ ઓછા વધતા પ્રમાણમાં આ રોગથી ઘેરાયેલા હોય છે. ધનવાન નિર્ધન, મૂર્ખ કે પડિત, બલિષ્ઠ કે નિર્બળ બધાને એક યા બીજા પ્રકારમાં આ વૃત્તિ પીડી રહી હોય છે. ગુણમાં કે સાધનોમાં પોતે બીજાથી જાંચ છે એમ માનવાથી જ આ વૃત્તિનો ઉદ્ભવ થાય છે અને પછી ક્રમપૂર્વક તે વધતી જાય છે. આત્મવિકાસમાં ઓટામાં એટલી બાધા ઉપજવનાર આજ શત્રુ છે. અભિમાનનો પરાજય કરવા માટે મનુષ્યમાત્રને નમ્રતા ધારણ કરવી જોઈએ, અને નમ્રતા ત્યારે જ આવી શકે કે પોતાના આત્માની અનંતશક્તિ આગળ જે કંઈ ભૌતિક સુખ સાધનો વગેરે મળ્યાં છે તે બધાં અદ્ય અને

અપૂર્ણ જ છે ત્યાં પર્યાપ્તિ શા માટે માનવી? આમ માની વિદ્યા, બળ, ધન, ઔશ્વર્ય જે કાંઈ મળ્યું હોય તેનો પરોપકારાર્થે સદ્વ્યય કરતા જવું, આમ કરવાથી અભિમાનની વૃત્તિ પોતાનો ખોટો પ્રભાવ નાખી શકશે નહિ અને તેનું જોર નરમ પડતું જશે. આવી ભાવનાથી જગતના જીવ માત્ર પ્રત્યે સમભાવ અને પ્રેમભાવ સહજ સ્ફુરવા માંડશે. દિવ્ય જીવન.

આ રીતે આ ચારે ગુણો ભિન્નભિન્ન રીતે ભિન્નભિન્ન સ્થિતિમાં મનુષ્યોને પોતાના કર્તવ્ય પંથમાં સ્થિર કરી આગળ અને આગળ ધપાવે છે. અને મનુષ્યતાને વધુ વધુ શુદ્ધ કરે છે. તે દિવ્ય જીવન ક્રિયા સન્નજન જીવન ગણાય.

આધ્યાત્મિક જીવન.

ભજન, સ્મરણ, ચિંતન, વિચાર કે ધ્યાન જે કંઈ ક્રિયાઓ થતી હોય તેની સાથે આ ગુણો ખીલતા રહેવા જોઈએ. આનું જ નામ આધ્યાત્મિક જીવન.

૧ મનુષ્ય જીવન—આખા વિશ્વમાં રહેલા મનુષ્યો આપણી જાતના જ બધા માનવો છે. મન, ઇન્દ્રિય, શરીર અને એવાં બધાં સાધનો સૌને મળ્યાં છે. સૌકાંઈ એકજ ભાગે જવાને ઉત્સુક છે તો પરસ્પરની સેવા બળવવી અને ઉપયોગી થઈ પડવું તે મનુષ્યનો ધર્મ ગણાય.

૨ પોતે સાધન સંપન્ન હોય છતાં સંયમ રાખી બીજા સાધનહીન દલિત અને ગરીબોને સહાય કરી તેમને સાધન સંપન્ન બનાવે તે મનુષ્યનો સામાન્ય ધર્મ ગણાય.

૩ પશુ જીવન—ધર્મ, સંપ્રદાય, મન, વાદ કે વિચારોના ભેદો એ તાત્ત્વિક ભેદો નથી, જાતિપાંતિની જુદાઈ અને ગોત્રના વિભાગો એ કંઈ સાચા વિભાગો નથી તેમ છતાં તે વિભાગોને મોખરે રાખી ક્રોધ, ઝઘડા કે દ્વંદ્વ કરવાં, કોટે જવું વગેરે વગેરે મનુષ્યતાને ન છાજે તેવાં કર્મો કરવાં તે પશુ જીવન ગણાય.

પૈશાચિક જીવન

પોતાના સામાન્ય સ્વાર્થ માટે બીજાના સ્વાર્થને ધક્કો પહોં આડવો, અનર્થો ઉપજવવા, દેશ અને સમાજનો દ્રોહ કરવો, મહા હિંસાનાં કાર્યો કરવાં તે પૈશાચિક જીવન કહેવાય.

આ બધાં લક્ષણોને પોતાના જીવન સાથે સરખાવાય તો આપણે ક્યા જીવનમાં છીએ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે.

જો મનુષ્ય હોષ્ટએ તો મનુષ્યજીવનના સામાન્ય ધર્મો તો આપણી રગેરગમાં વ્યાપક હોવાનું જોઈએ. જેમ ખાવું, પીવું, સૂવું, બેસવું વગેરે શારીરિક હાજતો પૂરી પાડવાની ક્રિયાઓ સ્વાભાવિક થયા કરે છે. તેમાં કોઈ ઉપદેશકોની કે વારંવાર શિક્ષાઓની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી.

તેજ પ્રકારે સાચું બોલવું, કોઈને રંજાડવાં નહિ, વ્યાપાર વગેરેમાં નીતિનું પાલન કરવું છત્યાદિ નિયમો આપણી જીવનક્રિયામાં વણાઈ જાય હોવા જોઈએ.

પરંતુ આટલામાંજ કંઈ જીવનનો હેતુ સમાપ્ત થઈ જતો નથી. અને તેથીજ તેથી પણ ઉત્તમ, ભવ્ય અને દિવ્ય જીવન માટે સદા આગળ અને આગળ વધવા પુરુષાર્થ કરતા રહેવું જોઈએ.

વર્તમાન દશા

તેને બદલે આજે તો આપણે જીવન સાથે ધર્મને વણવાનો પ્રયત્ન સાવ ખોઈ બેઠાં છીએ. માનવધર્મને સમન્યા કે આદર્શો પહેલાં આધ્યાત્મિક ધર્મને બાથ બીડી લીધી છે તેથીજ આ ગુંચ-વાડો ઉભો થવા પામ્યો છે. અને દેવળ, ઉપાશ્રય, મંદિર કે ચર્ચમાં જ ધર્મ થઈ શકે છે તેવી માન્યતા બંધાણી છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયના માર્ગોને બિનબિન્ન પાડી દીધા છે. આવી રીતે ધર્મનું

વાસ્તવિક રહસ્ય સમજાયું નથી અને વાણી તથા વર્તનનાં સો સો અંતરો થઇ પડ્યાં છે.

ભગવાન મહાવીર પુનઃ પુનઃ કહે છે કે ઉપયોગ એજ ધર્મ દરેક ક્રિયામાં વિવેક, વિચાર અને વ્યવસ્થા જાળવવી તેજ ધર્મ.

જ્યારે આવો સાચો ધર્મ રગેરગમાં વ્યાપી જશે ત્યારે વૈયક્તિક જીવન ઉચ્ચ બની જશે અને શાંતિ તો વ્યાપશેજ પરંતુ સાથે સાથે સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક વગેરે દરેક ક્ષેત્રમાં ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થશે. આવા પયુષ્ણ પર્વમાં વિવેકપૂર્વક આવી નવ-વિચારણા કરવી એ અતિ અતિ આવશ્યક છે.

ૐ શાંતિ :

જૈન સમાજને આજે શેની જરૂર છે ?

વ્યાખ્યાતા:—શ્રી ધીરજલાલ ટેકરશી શાહ.

પૂજ્ય મુનિ મહારાજે ! આત્મખંધુઓ અને આત્મભગિનીઓ !

પ્રભુ મહાવીરના અવિભક્ત જૈન સમાજ પછી લગભગ સત્તરસો વર્ષે હવે એવો સમય આવ્યો છે કે જ્યારે આપણે ત્રણે ફિરકાના જૈનો સાથે મળીને પર્યુષણ પર્વની આરાધના કરી શકીએ છીએ.

પર્યુષણ પર્વ એ પર્વાધિરાજ ગણાય છે. એમાં જે જે કર્તવ્યોનું અનુષ્ઠાન છે તેમાં જીવનની આલોચના મુખ્ય છે. આ આલોચના ત્યારે જ યથાર્થ સ્વરૂપમાં થઈ શકે જ્યારે જીવનના ભિન્નભિન્ન પ્રશ્નો ઉંડાણથી વિચારવામાં આવે. એટલે પર્યુષણપર્વમાં આવા વિષયો ચર્ચાતી વ્યાખ્યાનમાળા ગોઠવવામાં આવે તે સર્વથા ઉચિત છે એમ હું માનું છું. પરંતુ આપણા ઘણા મુનિરાજે હજી એમ માને છે કે શ્રાવકોએ આ પર્વના દિવસોમાં ઉપાશ્રયમાં જ આવવું જોઈએ, કદપસૂત્ર જ સાંભળવું જોઈએ અને તે પણ સાધુઓના મુખેથી. જેઓ આ પ્રમાણે નથી કરતા તેઓ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાખાધિત વીતરાગશાસનની પૂરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રણાલિકાનો ભંગ કરે છે, શાસનની નોકાને કાણું પાડે છે, શાસનનો દ્રોહ કરે છે. માટે જેઓ જાહેર હોલમાં થતાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવા જતા હોય તેમને તેમ કરતા અટકાવવા જોઈએ, જરૂર લાગતાં પીકેટીંગ પણ કરવું જોઈએ.

તો સહુથી પ્રથમ પ્રશ્ન એ થાય છે કે શું ખરેખર આપણે અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાળી ત્રિકાલાબ્યાધિત વીતરાગ શાસનનો દ્રોહ કરી રહ્યા છીએ કે તે મહાનુભાવોનું કહેવું ભૂલભરેલું છે ? મને નથી લાગતું કે આપણા પૈકીનો કોઈ પણ આપણા ઈષ્ટદેવ પ્રભુશ્રી મહા-વીરની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા ચાહતો હોય અને તે પણ સામુદાયિક રીતે અને પર્યાપ્ત જોવા પવિત્ર પર્વમાં એટલે આંહી ઉભા રહીને વ્યાખ્યાન કરવામાં જો શાસનનો દ્રોહ ન થતો હોય તોજ વ્યાખ્યાન કરવું હું ઉચિત ધારૂં છું અને તેથી અહીં ઉભા રહીને વ્યાખ્યાન કરવામાં શાસનનો દ્રોહ થાય છે કે કેમ તેનો જ પ્રથમ નિર્ણય કરીશ.

જે મહાનુભાવો કહે છે કે શ્રાવકોએ ઉપાશ્રયમાં જ જવું જોઈએ, કારણ કે એ પૂરાપૂર્વની રીતિ છે તેઓ ઇતિહાસથી અનભિચ્છ હોવા જોઈએ અથવા ઇરાદાપૂર્વક ખોટું બોલતા હોવા જોઈએ.

ઉપાશ્રયો ક્યારે થયા ? પ્રથમ સાધુઓ અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતા અને મુખ્યત્વે નગર બહાર ઉઘાનોમાં જ વિચરતા. એ આત્માર્થી મહાપુરુષોનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા લોકો ઉત્સાહથી ઉલટી પડતાં. અને ન્યાં ચારિત્રની સુવાસ પ્રગટતી હોય, જ્ઞાનની ગંગા વહેતી હોય ત્યાં એ ન કેમ બને ? પરંતુ એ નિઃસંગી અને સંસારીઓથી લગભગ અલિપ્ત રહેતા મુનિઓ ધીમે ધીમે સંસારના નિકટ સંબંધમાં આવ્યા. તેમની વચ્ચે જ ઉપાશ્રયો નિર્માણ થયા અને આજે તો પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત બૂલી જઈને એ ઉપાશ્રયોની ઠેકેદારી સાધુઓ રાખી રહ્યા છે. એટલે ઉપાશ્રયો તો સમયના પ્રભાવથી અસ્તિત્વમાં આવેલા છે, ઉપાશ્રયમાં રહેવું એ પણ જમાનાવાદ છે; નહિકે પૂરાપૂર્વથી ચાલી આવેલી રીતિનું અનુકરણ, એટલે ન્યાં ઉપાશ્રયો જ નવી વસ્તુ છે ત્યાં એમાં નહિ જવામાં દોષનો સંભવ ક્યાં રહે ? કયા શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે શ્રાવકે ‘ઉપાશ્રય’માં જ જઈને વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ ? આથી ઉપાશ્રયમાં જ જવું જોઈએ એ દલીલ વળુદ વિનાની છે.

બીજી વાત કદ્દપસૂત્ર સાંભળવા સંબંધીની છે. કદ્દપસૂત્ર એટલે આચાર સંબંધીનું—સાધુઓના આચાર સંબંધીનું સૂત્ર. સાધુ સમાચારી એનો મુખ્ય વિષય. પ્રથમ સંવત્સરીના દિવસે સાધુઓ કાઉરસગ કરી આ સમાચારીનું શ્રવણ કરતા. શ્રાવકોને સાંભળવાનું કાંઈ પ્રયોજન ન હતું. અને તેથી એ સાંભળવાની પ્રયાજ ન હતી. એ સમય ધર્મપ્રચારની હરિકાષ્ઠનો હતો. એક બાળુ બુદ્ધચરિત્ર પ્રિય થતું જતું હતું ને બીજી બાળુ ભાગવત પણ લોકપ્રિય થવા માંડ્યું હતું. તેના વાંચનો લોકો સમક્ષ તથા રાજદરબારમાં થવા લાગ્યાં હતાં, આ સ્થિતિ જોઈ સમયને ઓળખનારા દીર્ઘ દષ્ટિવાળા મહાપુરુષે કદ્દપસૂત્રને જૈન મહાત્માઓના જીવનચરિત્રથી વિભૂષિત કર્યું અને એક આચાર્યે આનંદપુર નગરમાં ધ્રુવસેન રાજાના દરબારમાં પ્રથમ જ તેનું જાહેર વ્યાખ્યાન કર્યું. ત્યાર બાદ તે શ્રાવકો સમક્ષ વંચાવા લાગ્યું. એટલે શ્રાવકો સમક્ષ કદ્દપસૂત્ર વાંચવું એ સમયધર્મનો પ્રભાવ છે. જેઓ એમ કહે છે કે શ્રાવકોએ કદ્દપસૂત્ર સાંભળવું જ જોઈએ. તેઓ અજાણપણે પણ સમયધર્મનું પાલન કરવાનું કહે છે તેનો તેમને ખ્યાલ હશે ખરો ?

એટલે કદ્દપસૂત્ર સાંભળવું જોઈએ એ અવિચિત્ર પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાબાધિત વીતરાગ શાસ્ત્રની પુરાપૂર્વની રીતિ નથી. એથી એ રિવાજમાં સમયોચિત ફેરફાર કરવામાં આવે તો કાંઈ જ અનુચિત નથી.

ત્રીજું સાધુઓના મુખેથી જ વ્યાખ્યાન સાંભળવું જોઈએ એ તો હાસ્યસ્પદ દલીલ છે. વ્યાખ્યાન કરવાનો ઇનકાર કોઈ પણ એક વ્યક્તિનો હોઈ શકે નહિ, જેણે કાંઈપણ જીવનના પ્રશ્નો સંબંધમાં વિચાર કર્યો હોય, જેને કાંઈ પણ સમાજની ઉન્નતિ અર્થે કહેવાનું હોય તે કહી શકે છે. કેવળ વેશ પરિવર્તનથી જ વ્યાખ્યાન કરવાની હાયકાત ઉત્પન્ન થાય છે એવું કાંઈ જ નથી.

ટૂંકમાં આ વસ્તુને સમેટી લેતાં એટલું જણાવવું જોઈએ કે અહીં ઉભા રહીને વ્યાખ્યાન કરવામાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ અવિ-
છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાખ્યાધિત વીતરાગ શાસનનો કાંઈ પણ દ્રોહ
નથી; પરંતુ જીવનની સાચી આલોચના રૂપ હોઈ સાચી જૈન દષ્ટિનું
જ અનુકરણ છે. એથી આપ સમક્ષ આજનો વિષય શરૂ કરીશ.

“ જૈન સમાજને આજે શેની જરૂર છે ? ” એ આજના
ભાષણનો વિષય છે. ખીજી રીતે કહીએ તો જૈન સમાજની આધુ-
નિક પરિસ્થિતિ કેવી છે અને તેમાંથી આગળ વધવાના ઉપાયો કેવા
છે ? એ આજનો વિષય છે. જો આજની પરિસ્થિતિ બધી રીતે
સંતોષકારક હોય તો તો આપણે કાંઈ કરવાપણું રહેતું નથી. કારણ
કે નિરોગીને ઔષધ અપાતું નથી. પરંતુ જો આપણી સ્થિતિ ખરે-
ખર એક ગંભીર હાલત ભોગવતા દર્દીની હોય, દરેક જાતના ઉપ-
ચારની જરૂર હોય તો આપણે વહેલામાં વહેલી તકે તેના ઉપાયો
ચોજવા જોઈએ. પરંતુ જેમ દરેક વિષયમાં જૈન સમાજમાં બે મતો
જોવાય છે તેમ આમાં પણ બે મત જોવામાં આવે છે. કેટલાક
સાધુ તથા આચાર્યો અને આગળ પડતા ગૃહસ્થો એમ જણાવે છે
કે ‘ આપણી સ્થિતિ પહેલાં કરતાં ઘણી સુધરી છે. કારણ કે પહેલાં
આટલા ઉત્સવો ન હતા, આટલી પૂજાઓ ન હતી, આટલી રપે-
શિયલો ન દોડતી કે આટલી બોર્ડિંગો તથા પાઠશાળાઓ પણ ક્યાં
હતી ? વળી આજે જૈનોમાં મીલમાલેકો છે, ધર્મને માટે પૈસા
ખર્ચનારા પણ ઘણા જોવાય છે. આ તો જમાનાવાદીઓને જીએ
પાડવાની ટેવ પડી ગઈ છે કે આપણી સ્થિતિ સારી નથી, ખરાબ
થઈ ગઈ છે એમ કહી લોકોને ભડકાવવા અને પછી પોતાના મન-
ગમતા સુધારા આગળ કરવા. વાસ્તવિક સ્થિતિ એવી છે કે તેથી
ઉલટી જ છે તે આપણે તપાસીએ.

હું આજની આપણી પરિસ્થિતિને ચાર ભાગમાં વહેંચી નાખીશ.

(૧) આર્થિક જીવન (૨) સામાજિક જીવન (૩) રાજકીય જીવન. (૪) ધાર્મિક જીવન.

જો કે જીવન અખંડ છે, એના વાસ્તવિક વિભાગો હોઈ શકે નહિ, પણ જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં જીવન ઉપર શું અસર થાય છે તે દર્શાવવા જ આ વિભાગો પાડ્યા છે.

આર્થિક જીવન

જૈનોનું આર્થિક જીવન આજે કયા પ્રકારનું છે? કદંબગિરિની પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવમાં ઉપરા ઉપરી જમણો થાય કે અમદાવાદમાં હંમેશાં પૂજા-ઉત્સવ નજરે પડે એથી જૈન સમાજ પૈસાદાર છે એમ કદંબી શકાય ખરું? આજે જૈનોના હાથમાંથી ધણો ખરો વેપાર સરકી ગયો છે, એક પણ ધંધા પર ખાસ પોતાની પ્રભુતા રહી નથી જ્યારે લોડ કર્જનના સમય સુધી હિંદુસ્થાનના વેપારનો લગભગ ત્રીજો ભાગ એકલા જૈનોના હાથમાંથી જ પસાર થતો. આજે તો જગતની બદલાતી પરિસ્થિતિમાં જૈનોએ પોતાનું એક માત્ર જળવી રાખેલું ક્ષેત્ર પણ ગુમાવ્યું છે અને ગામડામાં રહેતા જૈનો જો મોટા ભાગે ધીરધારનું કામ કરતા તેઓની પણ ત્રણ વર્ષે દેવું કુબાડનારા કાયદાથી તેમજ બીજા કારણોથી પાયમાલી થઈ ગઈ છે. આજે તો સદા ને આંકફરકે જૈન સમાજનો પીછો પકડયો છે. ખાસ કલાકૌથલ્ય પણ રહ્યાં નથી. બેચાર મીલમાલેકોને જોઈ કે પાંચપચીસ વેપારી પેઢીઓને સારી ચાલતી જોઈ આખો જૈન સમાજ આર્થિક સ્થિતિમાં સારો છે એમ પ્રતિપાદન કરવું એ શું સરાસર મૂર્ખતા નથી?

મુઠીબર માણસો બાદ કરીએ તો જૈનોની હાલત કંગાલ છે. મધ્યમ વર્ગ કરતાં પણ કફોડી છે. મધ્યમ વર્ગ અને મજૂરો તો એમે તે ધંધો ગ્રહણ કરી પોતાની આજીવિકા બરાબર પ્રાપ્ત કરે છે પણ જૈન સમાજને તો હજી પ્રતિષ્ઠાનું ભૂત વળગેલું છે. અમુક ધંધો ન થાય, અમુક જ થાય, અમુકમાં અમુક કર્મોદ્ધાન લાગે વગેરે

વિચારોથી તે બીજા ધંધાઓ ગ્રહણ કરી શકતો નથી. આમ હાથમાં રહેલી વસ્તુ ગુમાવી છે અને નવી લેવાતી નથી. એવી દિનપ્રતિદિન તેની સ્થિતિ બહુ જ કફેડી થઈ રહી છે. મોટા ભાગ મ્હોં પર તમાઓ મારી મ્હોં લાલ રાખવા જેવું જીવન ગુજરી રહ્યો છે અને કેટલોક ભાગ તો આર્થિક કંગાલિયતને અંગે બહુ જ કનિષ્ઠ પ્રકારનું જીવન ગુજારે છે.

થોડા વર્ષો પહેલાં જામનગર રાજ્યમાં એક જૈન કુટુંબે આજીવિકાના અભાવે કુવામાં પડી આપઘાત કર્યો હતો, બીજા પણ એવા અનેક જાતના બનાવો છેદલા વર્ષમાં બન્યા છે કે જે સાંભળીને પણ આપણા રૂંવાડા ઉભા થઈ જાય. પણ ચોથા આરાનાં સ્વમાં માણુતાં આપણા ધર્મગુરુઓને કે શ્રીમંતોને એનો ક્યાં ખ્યાલ છે ? અને એ વાત નિશ્ચય છે કે જ્યાં સુધી જીવનની જરૂરિયાતો પ્રાપ્ત કરવામાં જ સઘળી શક્તિઓ ખરચવી પડે છે ત્યાં સુધી ધાર્મિક જીવન પ્રત્યે લોકોનો આદર ન કેળવી શકાય.

આપણા શ્રાવકના આચારમાં શું જણાવ્યું છે ? પ્રભાતમાં ઉઠીને નવકાર મંત્ર ગણવા, પછી પ્રતિક્રમણ કરવું, પછી દેવવંદન તથા સેવાપૂજા કરવી, પછી વ્યાખ્યાન સાંભળવા જવું, ત્યારબાદ ભોજન લઈ, મધ્યાહ્નનું ચૈત્યવંદન કરવું અને બે પ્રહર ધંધામાં વ્યતીત કરવા, ત્યારબાદ સાયંભોજન, દેવદર્શન પ્રતિક્રમણાદિ કરવા. પરંતુ આજે આ આચારનું પ્રેટલું પાલન થાય છે ? આજની બદલાયેલી આર્થિક સ્થિતિમાં ઉપર પ્રમાણે સામાન્ય જૈનજનતા વર્તી શકે તેમ છે કે ? અને આમ છતાં અમે ‘અર્થ’ કામની વાતો ન કરીએ’ એમ કરીને આ મહત્વના પ્રશ્ન પર આપણા ધર્મગુરુઓ આંખમીંચામણા કરી રહ્યા છે. પરંતુ તેઓને ખબર નથી કે જે આવી ઉપેક્ષા લાંબો વખત ચાલુ રહેશે તો લોકોની ધર્મ પ્રત્યેથી બીલકુલ શ્રદ્ધા ઉઠી જશે અને તેનું પાપ પણ ઉપેક્ષા કરનારાઓને

શીરેજ ચોંટશે. જો તેમણે આજના જૈન સમાજનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો આજના આર્થિક પ્રશ્નોનો ખરાબર અભ્યાસ કરવો જોઈએ, આંતર રાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને ત્યારબાદ આ સ્થિતિમાં જૈનોએ કેવી રીતે વર્તવું ને પોતાના આર્થિક સ્થિતિ કેવી રીતે સુધારવી તેનો ઉપદેશ કરવો જોઈએ. આજે આંતરરાષ્ટ્રીય જ્ઞાન ન હોય તો એ વિષય પર સલાહ આપી શકાય તેમ નથી.

કદાચ જો એમ કહેવામાં આવે કે સાધુઓથી અર્થનો ઉપદેશ થઈ શકે નહીં તો હું એટલું કહીશ કે જીવનનો એ અગત્યનો પ્રશ્ન છે અને એના સફળ ઉકેલ ઉપરજ ધાર્મિક જીવનનો આધાર છે એટલે ધર્મની દૃષ્ટિએ જ એ પ્રશ્ન હાથમાં લેવો જોઈએ. બાકી આવકો પાસેથી અર્થનો લખલુટ વ્યય કરાવતી વખતે ધર્મબાધ ન આવે અને તેમની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાના પ્રશ્ન વખતે જ આ પ્રશ્ન આડો આવે એ તો બહુજ નવાઇની વાત ગણાય.

આપણા સમાજમાં આજે થોડા શ્રીમંતો છે પરંતુ તેમનાથી આપણને શું લાભ થાય છે? ઉલટું તેઓ મોટરમાં બેસી ફરવા નીકળે છે અને આપણાં કપડાં કાદવથી છંટાય છે, તેથી ફરજિયાત કપડાં ધોવરાવવાનો આપણા ઉપર ટેકસ ચઢે છે. એટલે આવા થોડા શ્રીમંતોથી સમાજને મગફળ થવા જેવું કંઈજ નથી. આપણે મગફળ તો ત્યારે જ થઈ શકીએ કે ન્યારે આપણા બધા લાઇઓને કોઈની પાસે નીચ ખુશામત કર્યા સિવાય પેટપૂરવું ખાવાનું મળી રહેતું હોય. જૈન સમાજને માનભર રોટી મળી રહે એવું કરવાની આજે ખાસ જરૂર છે.

સમાજની સ્થિતિ.

લગ્ન એ સામાજિક જીવનનો પાયો છે. તેના સુયોગ્ય બંધારણ ઉપર સમાજના સ્વાસ્થ્યનો આધાર છે. પરંતુ હજી આપણામાં કેવળ ખાનદાનીના ખ્યાલથીજ બાળલગ્નો, સાટાં, વૃદ્ધલગ્ન, કળેડાં

વગેરે લગ્ન સંબંધનાં અનિષ્ટ તરવો દષ્ટિગોચર થાય છે. મા'માપોએ યોગ્ય ઉંમરના પુત્રપુત્રીઓને લગ્ન સંબંધમાં જે યોગ્ય છૂટ આપવી નોંધએ તે હજી અપાતી નથી અને એથી અસંતુષ્ટ લગ્ન જીવનના ધણા કિસ્સાઓ નજરે પડે છે. આ બધી બાબતોથી સમાજની પવિત્રતા એટલી બધી દુષિત થાય છે, સમાજનું સ્વાસ્થ્ય એટલું બધું હણાય છે કે જ્યારે તેનાં પ્રત્યક્ષ પરિણામો જણાવા માંડે છે ત્યારે આપણે બળભળા ઉઠીએ છીએ. પરંતુ સાચી વાત એ છે કે આપણા સામાજિક જીવનની પવિત્રતા જળવાઈ રહે એ માટે બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી, આપણેજ એવો રસ્તો કાઢવો નોંધએ કે જેથી બીજાઓને આડા રસ્તા લેવા ન પડે કે દંભનું સેવન કરવું ન પડે.

વિધવાઓનો સળગતો પ્રશ્ન--

આપણા સમાજમાં બીજો સળગતો પ્રશ્ન વિધવાઓનો છે. તે આજે ધણીજ ગંભીર વિચારણા માગે છે. વિધવાઓને મદદ કરવા મંગારામ ટ્રસ્ટ સોસાયટી નામની એક મહાન સંસ્થા હિંદુસ્થાનમાં ચાલી રહી છે. તેણે બહાર પાડેલી હકીકતો આપ કોઈએ વાંચી છે ? આજે એકલા કલકત્તામાં ૩૫૦૦૦ હિંદુ વિધવાઓ વેશ્યાવૃત્તિ કરી નિર્વાહ ચલાવે છે. એવી રીતે બનારસ, મથુરા અને બીજા મોટા શહેરોમાં વિધવાઓ અત્યંત પતિત જીવન ગુજારી રહી છે. આ વસ્તુસ્થિતિ શું બતાવે છે ? ફક્ત આપણા હિંદુસમાજમાં બેકરોડ નોટલી વિધવાઓ છે. પચીસ કરોડની વસ્તીમાં સો વર્ષથી પચાસ વર્ષની ઉંમર સુધીની કેટલી સ્ત્રીઓ હોય અને તેમાં આ બે કરોડ નોટલી વિધવાઓની સંખ્યાનું કયું પ્રમાણ થયું તેનો વિચાર કરો. શું સમાજના આવડા મોટા અને હિપચોગી ભાગ તરફ હવે આંખ-ભીઆમણાં કરીએ તે ચાલે તેમ છે ? વિધવા લગ્નની વાત બાજુએ રાખીને હું આપને એકજ સીધો પ્રશ્ન પૂછું છું કે આપણી આ

ખેનોને માટે આપણે શું કર્યું છે ? અને શું કરીએ છીએ ? શું તેમનામાં આપણા જેવો આત્મા નથી ? શું તેમનામાં આપણા જેવી લાગણીઓ નથી ? આપણે પચાસ વર્ષના છુટ્ટા થઇને પણ ચોથી કે પાંચમી વાર પરણવાના કોડ સેવીએ છીએ. ધરમાં કુમળી કળી જેવી પુત્રવધુ વિધવા હોય છતાં આપણે આપણા રંગરાગ છોડી શકતા નથી. અને તેમને ફરજ પાડીએ કે તમારે કંઈપણ બોલ્યા સિવાય અમે કહીએ તે પ્રમાણે જીવન ગુજરવું.

આપણું આ વર્તન શું બતાવે છે ? આપણે માણસ નહિ પણ પશુ બન્યા છીએ. અહિંસાધર્મીના દાવો કરવા છતાં ઘેર હિંસક બન્યા છીએ ! આહ ! આ પાપનું ભયંકર પ્રાયશ્ચિત આપણે જરૂર ભોગવવું પડશે. આપણા સમાજમાં સ્ત્રી વિધવા થાય ત્યારે તેને માસીક જીવાઈ શું મળે છે ? ચાર ચાર અને પાંચ રૂપિયાની માસીક રકમ પર જીવન કેમ ગુજરાતું હશે તેનો ખ્યાલ શું જ્ઞાતિના પટેલીઆઓને આવતો હશે ખરો ?

આજીવિકાના અભાવે સખડતી અને દુરાચાર કરવાથી ડરતી જો કોઈ વિધવા બહેન પુનર્લગ્ન કરે તો જ્ઞાતિ તેને તરત દંડ દેવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ તેમની સાર સંભાળ-સમાજ કાં નથી રાખતી ? વિધવાઓને માસિક રકમ શું મળે છે અને તેઓ કેવું જીવન ગુજારે છે તેને ચોપડા રાખવા માટે કોઈ પણ જ્ઞાતિએ પ્રયત્ન કર્યો છે ખરો ? આજે આપણી જ્ઞાતિઓને, પુનર્લગ્ન કરે તેને દંડ કરવાની અક્કલ છે પરંતુ વિધવાઓની સ્થિતિ સુધરે તે માટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવાની કાળજી નથી. વિધવા બહેનોની સ્થિતિ સુધારવા અને લગ્નની છૂટ આપવાના પ્રશ્નોની જ્યારે જ્યારે ચર્ચા થાય છે ત્યારે ત્યારે આપણો રૂઢીચુસ્ત વર્ગ કહે છે કે વિધવાઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે વિધવાશ્રમ કાઢો, તેમને ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા માટે યોગ્ય શિક્ષણ સંસ્થા કાઢો. એ કાર્યમાં અમે મદદ આપવા તૈયાર

છીએ, પણ મહેરબાની કરીને વિધવા લગ્નની વાત ન ઉચ્ચારો. બંધુઓ અને ભગિનિઓ ? હું આપને પુછું છું કે છેલ્લા ત્રીશ વર્ષથી વિધવા બહેનોની દુઃખદ સ્થિતિ દૂર કરવાના પ્રશ્નની ચર્ચા થાય છે છતાં આજે જોન સમાજમાં કેટલાક વિધવાશ્રમો સ્થપાયા ? કેટલી ધાર્મિક શિક્ષણ અને હુન્નરઉદ્યોગ શીખવવાની શાળાઓ સ્થાપન થઇ ? આજે એક પણ આંગળી ચીંધી શકાય તેવી વિધવાઓ માટેની સંસ્થા આપણા સમાજમાં નજરે પડતી નથી. આ ધણીજ દીલગીરી અને શરમ ભરેલું ગણાય. મારે અહીં સ્પષ્ટ જણાવવું જોઇએ કે વિધવા બહેનોને માટે આપણે આપણાથી બનતી મદદ કરવી જોઇએ. ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું જોઇએ. ધરઉદ્યોગ શીખવવા જોઇએ. અને જો તેમ છતાં સંયમના પવિત્ર પંથે ચાલવામાં તે અસમર્થ નીવડતી હોય, સમાજના ડરના માર્યા તેને ખુણા ખાંચરા શોધવા પડતા હોય, અને પોતાના પાપ છૂપાવવા માટે ભ્રમ હત્યા કરવી પડતી હોય તો એ બહેનોને લગ્ન કરવાની છૂટ આપવી જોઇએ. તેમાં જરાપણ સંકેત પામવાનું કારણ નથી.

કેળવણી--

આપણા સમાજમાં ત્રીજો સળગતો પ્રશ્ન કેળવણીનો છે. આપણે હજી સુધી છોકરા છોકરીને પરણાવી લેવા એજ જીવનનો મોટો લ્હાવો ગણીએ છીએ; પરંતુ આપણાં બાળકો સંસ્કારી બનાવી તેમનાં જીવન ઉચ્ચ થાય તેવો પ્રયાસ કરતા નથી. કેટલાક શીક્ષાપ્રેમી સન્નજનોએ છાત્રાલયો અને વિદ્યાલયો સ્થાપ્યાં છે. પરંતુ ત્યાં પણ એવોજ અનુભવ થાય છે કે માબાપો લગ્નની પાછળ ઘેલાં બની પોતાના પુત્રને શિક્ષણના વિશેષ લાભથી વંચિત રાખે છે. બાળપણમાંથીજ વહુની વાતો સાંભળનારા અને વહુના વાતાવરણમાં ઉછરનારા પુત્રોમાં અન્ય કંઈ મહત્વાકાંક્ષા પ્રગટાવી શકીએ ? ખરે-ખર આપણેજ શિક્ષાનું સાચું રહસ્ય સમજ્યાજ નથી. પુત્રપુત્રીઓના

લગ્ન વખતે હજાર પંદરસો રૂપીયા આપણે વાત વાતમાં ખર્ચી નાંખીએ છીએ અને શિક્ષણ માટે જ્યારે પૈસા ખર્ચવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે આપણે ગરીબો અને સ્કોલરશીપો લેવા નીકળીએ છીએ. જે સમાજ વિઘાતું સાચું મૂલ્ય સમજતો હોય તેની આવી દૃષ્ટિ હોઈ શકે ખરી !

બંધુઓ અને બહેનો ! આવી સડેલી ભાવનાઓ ખખેરી નાખી હવે વિશાળ ભાવનાઓ સેવવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. હવે આપણે એ આદર્શ ગ્રહણ કરવો જોઈએ કે મારા પુત્ર અથવા પુત્રીને હું ધામધૂમથી પરણાવી ન શકું તો ફિકર નહિ અથવા પરણાવી જ ન શકું તો પણ શીકર નહિ પરંતુ મારે તેમને યોગ્ય શિક્ષણ આપી સુસંસ્કારી બનાવવાનું જોઈએ; કારણ કે એજ એમના જીવનની સાચી મુડી છે, સાચી સંપત્તિ છે. આપણા સામાજિક ક્ષેત્રોમાં બીજી પણ વિચારવા જેવી ઘણી બાબતો છે પરંતુ વિસ્તારના બચથી તે બધી બાબતો હું ચર્ચા નથી.

રાજકીય જીવન

જૈન સમાજના આર્થિક તથા સામાજિક જીવન તરફ આપણે દૃષ્ટિપાત કરી ગયા. હવે રાજકીય અને ધાર્મિક જીવન તપાસીએ. આજે આપણામાં રાજકીય જીવન રહ્યું છે ખરું ? દેશની અગત્યની રાજકીય હિલચાલોમાં આપણા અવાજને કાંઈ પણ સ્થાન નથી. અરે ! આપણી ઓસરી ગયેલી રાજકીય લાગવમને લીધે મહાવીર જન્મતી જેવો પરમ પવિત્ર દિવસ પણ જાહેર તહેવાર તરીકે પળાતો નથી ! ગુજરાત અને હોંદનો ઇતિહાસ તપાસનાર જાણી શકશે કે પૂર્વ કાળમાં રાજકીય બાબતોમાં આપણે કેટલો રસ લેતા ? આપણા સમાજમાં નામાંકિત રાજાઓ અને સંખ્યાબંધ મુસદ્દી મંત્રીઓ થઈ ગયા છે પણ આજે તો જૈન પોલીટીકલ કોન્ફરન્સ જેવી સંસ્થા પણ નથી ? સદ્ગત વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે એ દિશામાં

પ્રયત્ન કરેલા પણ આજે એમાંનું શું છે ? પારસી જેવી નાની કામને પણ ન્યારે પોતાની પોલીટીકલ કોન્ફરન્સ છે ત્યારે આપણી પાસે તેમાંનું કંઈ નથી એ બહુ વિચારવા જેવી વાત છે. આ વિષયને સવિસ્તર ચર્ચવાનો અભ્યારે સમય નથી પણ ટૂંકમાં એટલું જ જણાવીશ કે જોન સમાજને જો આગળ વધવું હોય તો તેણે દેશના દરેક પ્રશ્નમાં રસ લેવો જોઈએ અને પોતાનું સ્થાન જાળવી રાખવું જોઈએ.

ધાર્મિક જીવન

આજે આપણા સમાજમાં ધાર્મિક દષ્ટિએ પડેલા કેટલા સંપ્રદાયો, ગઝછો અને પક્ષ છે ? નાનકડા જોન સમાજમાં નાના મોટા સેંકડો પક્ષ અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને તેમ કરવાનું મુખ્ય માન આપણા સાધુ મહાત્માઓને ધટે છે. છેલ્લા એક હજાર વર્ષમાં કેટલાક અપવાદિક પ્રસંગો બાદ કરીએ તો તેમણે મુખ્યત્વે આપણામાં ભેદો પડાવવાનું જ કાર્ય કરેલું છે. સાધુ નમ્મ રહે કે વસ્ત્ર પહેરે એ માટે સાધુઓએ વાદવિવાદ કર્યા અને આપણા પક્ષ પાડ્યા. સાધુ વ્યાખ્યાન વાંચતી વખતે મુહુપતિ બાંધે કે નહિ તેનો તેમણે વિતંડાવાદ ચલાવ્યો અને આપણા પક્ષ પાડ્યા. સાધુઓ અમુક ક્રિયા કરે કે નહિ તે માટે ચર્ચા થઈ અને આપણને પક્ષકારો બનાવ્યા. હું કહું છું કે સાધુઓએ મોક્ષે જવા માટે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે તો તે પોતાને અનુકૂળ ક્રિયાથી મોક્ષે જવા માટે પ્રયત્ન કરે, પણ એમાં આપણને શા માટે લડાવે ? આપણે એમાં શા માટે તરફદારી કરીએ ? સાધુઓ નમ્મ રહે કે વસ્ત્ર પહેરે, મુહુપતિ બાંધે કે ન બાંધે તે એમને જોવાનું છે. આપણે શ્રાવકોએ તો એટલું જ જોઈએ કે આપણને તે આત્માની ઓળખાણ કરાવે છે કે નહિ ? જે કોઈ આપણને જિનેશ્વરનો સાચો ધર્મ સમજાવે તે આપણા ગુરુ. પછી તે ગમે તે વેશને ધારણ કરનાર હોય.

આજે નવીન યુગની એજ હાકલ છે કે સેંકડો વર્ષો સુધી તમે પક્ષો પડાવવાનું જ કાર્ય કર્યું છે તો હવે ભેગા કરવાનું કાર્ય કરો. અમારે તમારી નિર્માલ્ય તકરારો સાંભળવી નથી. એમ છતાં તમે જો અમારામાં ઝેરનાંજ બી વાવશે અને અમે એક બીજા ભાઈઓ છીએ એમ સમજાવવાને બદલે પ્રતિપક્ષીઓ છીએ એમ સમજાવશે તો તમારા એ ઉપદેશ સામે અમારો પડકાર છે. સમય આવતા તમારા એવા વ્યાખ્યાનો સામે પીકેટીંગ થશે અથવા તમારા ઉપાશ્રયમાં કોઈ આવશેજ નહિ તે યાદ રાખો !

ઓ મહાત્માઓ ! તમારી વિદ્વતા અરસપરસ લડવામાં શા માટે ખર્ચો છો ? આપણે સહુ પ્રજા મહાવીરના સંતાન છીએ એ મહાસૂત્રનોજ શા માટે પ્રચાર કરતા નથી ? કે તમને વર્ષોથી લડવાનો રસ રહી ગયો છે ? આજે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વગેરે દેશોમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. ત્યાં જવાનું કેમ કોઈને સુઝતું નથી ? ફક્ત સામૈયા કે વરઘોડા, પૂજા અને પ્રભાવનાઓ આપણા ધાર્મિક જીવનને નહિ સુધારી શકે તે યાદ રાખશો ! અમે તો આજે નિર્ધાર કર્યો છે કે જો કોઈ મહાત્મા, પછી તે નગ્ન હોય, વસ્ત્ર પહેર્યો હોય મુહપત્તિ બાંધી હોય કે ન બાંધી હોય; પણ અમને પ્રકાશ આપે, અમને ધર્મનું સાચું રહસ્ય સમજાવે તેજ અમારા ગુરૂ છે, એમનેજ અમારાં વંદન છે.

ઉપાયો

જીવનની ચાર પ્રકારની સ્થિતિનું આ રીતે અવલોકન કર્યા પછી તેને સુધારવાના ઉપાયો ટુંકમાંજ કહીશ. સંસ્કાર અને સ્વાશ્રય એ બે વસ્તુની આપણને આજે જરૂર છે. સંસ્કાર શબ્દથી હું માણસના જીવનને ધડનાર તમામ પ્રકારના શિક્ષણનો સમાવેશ કરું છું. સમાજને આજે સંસ્કારી બનાવવાની જરૂર છે. પછી જો સંસ્કાર, શાળા કે હાઇસ્કૂલો દ્વારા આપો, પાઠશાળા કે પ્રવચનોથી આપો કે

વિદ્વાનોના સમાગમથી આપો. પણ તેને સંસ્કાર આપો. હું માનું છું કે એમાં તો કાંઈનો પણ વિરોધ નહિજ હોય. જેઓ આજે કુળવણી કંડમાં પૈસા ન આપવાની બાધાઓ લેવડાવે છે તેઓ પણ આમાં જરૂર સંમત થશે. અને સમાજમાં એક વખત હિંચા સંસ્કારોનો પ્રચાર થશે એટલે અનેક જાતનું અજ્ઞાન આપોઆપ ટળી જશે..

બીજી જરૂર સ્વાશ્રયની છે. દરેક જૈન પોતાનું ગુજરાન માન-ભર ચલાવી શકે તેવા હુન્નર, ધંધા કે વ્યાપારની સગવડ જોઈએ, જૈન સમાજ લક્ષમાં લે તો તેને માટે આ કાર્ય મુશ્કેલ નથી.

તેની પાસે હજી પણ અનેક પ્રકારનું દ્રવ્ય છે. જૈન બેન્ક, હુન્નર ઉદ્યોગની શાળા, ધંધા માટેની લોનો અને છાત્રાલય તથા શાળાઓમાં સ્વાશ્રયી બનવાનું શિક્ષણ તેના મુખ્ય ઉપાયો છે. આટલું બોલી જે કાંઈ બોલતાં અવિનય થયો હોય તેની માફી માગી માર્ગ વક્તાવ્ય પૂર્ણ કરીશ.

દાન—પ્રણાલી અને અર્થશાસ્ત્ર

વ્યાખ્યાતા:—શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

પ્રત્યેક પ્રાણી સુખને બળે છે. ઇષ્ટ વસ્તુના વિયોગથી દુઃખ અને સંયોગથી તેને સુખ સાંપડે છે. એક વ્યક્તિને જે વસ્તુનો વિયોગ હોય અને તેથી દુઃખ થતું હોય, તે જ વસ્તુ જે બીજી વ્યક્તિ પાસે હોય અને તેને તે વસ્તુનું દાન કરે તો પહેલી વ્યક્તિને તેથી સુખ સાંપડે. એજ દાન. એ સુખ સાંપડવાથી તે આશીર્વાદ આપશે અને એવા અનેક આશીર્વાદોના બળથી દાન આપનારને દેવ ગતિ પ્રાપ્ત થશે એ ભ્રમ કે અભિલાષ સેવવાથી દાનની પુણ્યકારકતાનો નાશ થાય છે. દાન આપનારે માત્ર એટલું જ વિચારવું ઘટે કે તે પ્રાણીને પોતાના દાનથી ઉપજેલા સુખને લીધે તે સુખસમાધિથી પોતાનું જીવન વ્યતીત કરશે અને એ રીતે તે આત્મવિકાસની સાધનારૂપ સીડી પર વધુ નહિ તો એકાદ પગથિયું પણ ચડશે. જે દાનથી મનુષ્ય કે ઇતર પ્રાણીના જીવનકલહનો અણુ પણ ઓછો થઈ શકે નહિ તે દાન નિર્થક છે. પ્રાણીઓના જીવનકલહને મિટાવવામાં દ્રવ્ય અને શક્તિનો જે કાંઈ વ્યય થાય તેટલા પુરતા દાન કરનારે પરિગ્રહત્યાગ કર્યો લેખાય અને એ પણ દાનની પુણ્યકારકતા જ લેખાય.

પરંતુ આ તો દાનનું આધ્યાત્મિક પાસું થયું. દાનને અર્થ-શાસ્ત્રનું પાસું પણ છે અને એ જ આ લેખનો આશય છે. આજે દાનની પાછળ આધ્યાત્મિક આશય જ મુખ્યત્વે કરીને જોવામાં અને ઉપદેશવામાં આવે છે. આધ્યાત્મિક આશયની ખાતર દાન કરવામાં જેટલી લાગણીવશતા હોય છે, તેટલી વિચારપ્રધાનતા હોતી નથી, અને તેથી એવાં દાનોના મોટા ભાગનો દુરુપયોગ થાય છે, અથવા તો

સળવાળે તે વિશેષાંશ નિરૂપયોગી નીવડે છે એમ કહેવામાં અતિ-શયોકિત નથી.

દાન અનેક પ્રકારનાં છે. અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, ગૌદાન. વિદ્યાદાન, અભયદાન, અનુકંપાદાન, ઇત્યાદિ. આ બધા દાન આધ્યાત્મિક આશયથી ભરે કરવામાં આવતાં હોય, પરંતુ તેની પાછળ ઉપયોગિતાવાદનું દૃષ્ટિબિંદુ રહેલું છે અને એ દૃષ્ટિબિંદુપૂર્વક જ દાન કરતા સુપાત્ર અને કુપાત્ર જોવાની બધાં ધર્મશાસ્ત્રોએ આજ્ઞા કરી છે. કુપાત્રને કરવામાં આવેલું દાન નિર્થક છે, તે એકલી અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી જ નહિ પણ ઉપયોગિતાવાદની દૃષ્ટિથી પણ. લીલા ખેતરમાં ચરી રહેલી એક ગાયની પાસે ધાસનો ભારો નીરવામાં આવે તો કોણ કહેશે કે તે સુપાત્ર દાન છે? ગાય સુપાત્ર હોવા છતાં તે દાન સુપાત્ર દાન નથી, અને તેથી ઉપયોગિતાવાદની દૃષ્ટિએ એ દાન દ્રવ્ય તથા શક્તિનો દુરૂપયોગ લેખાય. તેવી જ રીતે એક લૂટારાને વિદ્યાદાન દેવું તે સુપાત્રદાન છે; ભલે એની વર્ગીણા સ્થૂળ દૃષ્ટિએ કુપાત્રમાં આવે, પરંતુ તેને કરવામાં આવેલું વિદ્યાદાન ઉપયોગિતાવાદની દૃષ્ટિએ તેને પોતાને અને સમસ્ત સમાજને ઉપકારક થઈ પડે તેમ હોય છે.

આજે ગોપાલન બધા આર્ય ધર્મોમાં પુણ્યકારક મનાય છે; ગાય અને ઇતર પ્રાણીઓમાં આત્મા સમાન હોવા છતાં ગોપાલન પુણ્યકારક મનાયું અને વાઘપાલન નહિ. તેનું કારણ શોધીશું તો આપણને ગાયની ઉપયોગિતા અને વાઘની હિંસકતા જ માલૂમ પડી આવશે. મનુષ્ય ગાયને પાળે અને બદલામાં ગાય મનુષ્યને દૂધ કે ખેતીદ્વારા ખવાડે એવો વિનિમય ચાલ્યો આવે છે. ગાયોનો નિભાવ બચાવ અને વંશવૃદ્ધિ કરવાનું આવશ્યક હતું અને જો ગાયોના પાલનમાં ધર્મતત્ત્વને દાખલ કરી ઉપદેશવામાં ન આવે, તો માંસાહારીઓ ગાયોની વૃદ્ધિમાં અંતરાય રૂપ બને. એ પરિસ્થિતિમાં દેશને ઉગારવાને અને મનુષ્યસમાજની ગાય વિષયક જરૂરીઆતને સમતોલ

રાખવાને ગોપાલનનો ધર્મ પ્રસર્યો. ગાયને મારી શકાય જ નહિ. તેને ઘાસ ખવાડવાથી પુણ્ય થાય, અમુક તિથિએ તેનું પૂજન કરીને તેને અન્ન ખવાડવું, સવત્સી ગાયનું સુપાત્રને દાન દેવાથી પાપનો નાશ થાય અને એ બધો દાનમહિમા જનસમાજની સદ્ગુણોત્તરૂપકની આવશ્યકતાને આધારે જ ગવાયો છે.

આ દાખલા ઉપરથી સ્ક્રમજી શકાશે કે ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિ પ્રધાન હોય છે, પરંતુ ઉપયોગિતા અને નિરૂપયોગિતા નક્કી કરવી એ બુદ્ધિનો વિષય છે, અને સૌની બુદ્ધિ કાંઈ સરખી હોતી નથી; એક માણસ જે દાનને ઉપયોગી માને તેને બીજો નિરૂપયોગી માને; આ કારણથી મહાપુરૂષોએ ઉપયોગિતાવાળાં દાનોના પ્રકારો પાડ્યા છે. તેની વ્યાખ્યાઓ બાંધી છે અને તેવા દાનોને ધર્મોની છાયામાં સમેટી લીધાં છે. ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ જ અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો હંમેશાં અચળ હોતા નથી. તેમજ દેશ દેશ પરત્વે હિતકારક સિદ્ધાંતો પણ જૂદા જૂદા હોય છે. આ કારણથી એકવાર જે દાન આધ્યાત્મિક અને પુણ્યકારક મનાતું, તે દાન આજે તેવું ન લાગે એ જેમ સ્વાભાવિક છે તેમ આજે જે દાનો કરવાં આવશ્યક ઉપયોગી અને હિતકારક હોય, તે દાનો પૂર્વે કોઈએ ન સૂચવ્યાં હોય પણ સ્વાભાવિક છે. દાન પ્રણાલીનો વિકાસ અને હ્રાસ થતો ગયો તેમ દાને જૂદા જૂદા રૂપ લીધાં છે એ પણ ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે.

બ્રાહ્મણો ઋષિઓ અને સાધુઓને દાન આપવાનો મહિમા ખૂબ ગવાય છે, કારણ કે તેઓ પણ સમાજ હિતને માટે આવશ્યક છે. સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કર્યા વિના સમાજમાં એકલોહિયાપણું જળવાતું નથી, એટલે ખેતી કે વેપાર કરીને ઉદરનિર્વાહ કરવાની ભાંજગડમાં નહિ પડવા દેતાં માત્ર સમાજની નીતિ સંસ્કૃતિના સંરક્ષણના કાર્ય માટે બ્રાહ્મણો, ઋષિઓ, સાધુઓને સમાજે દાન આપવું અને બદલામાં તેઓ જનતાને ઉપદેશ આપે, કેળવે, સ્વધર્મમાં દૃઢ કરે. નીતિમાર્ગે

અધાવે અને તેમના જીવનને પવિત્ર રાહે દોરે એવી યોજના રચાઈ. આજે એ યોજના કેવી વિકૃત થઈ ગઈ છે, તે કહી બતાવવાની જરૂર નથી. જનતાની નીતિ સંસ્કૃતિના રક્ષક ભેખાતા બ્રાહ્મણો આજે તીર્થોમાં વસી દાનને બદલે કર અને દંડ ઉધરાવે છે, શહેરોમાં વસી બીખ માંગે છે કે ભાગવતની પોથીઓના વરધોડા કઢાવી કમાય છે અને ગામેગામ ભટકતા સાધુ બાવાના શ્રુંડ અડંગા લગાવીને કાલી રોટી અને દૂધપાકનાં ભોજન માંગે છે! નીતિ સંસ્કૃતિના રક્ષકોનો એ પરિવાર આજે સમાજને કેટલો બોળરૂપ બન્યો છે, તે તો આપણી દષ્ટિનો વિષય છે. દાનપ્રણાલીની એકજ દિશામાં તેનો વિકાસ કેટલો ઉત્કૃષ્ટ હતો અને હ્રાસ કેટલો નિકૃષ્ટ થઈ પડ્યો છે, તેનું આ જ્વલંત દષ્ટાંત છે.

સમાજનાં ધર્મ અને નીતિ સંરક્ષવા માટે ધર્મસંસ્થાઓને દાન આપવાનું પણ માહાત્મ્ય આપણા પૂર્વજોએ ગાયું છે અને ઉત્તરોત્તર આપણે પણ ગાયું છે. આજે એ સંસ્થાઓ પણ વિકૃત થઈ છે. તેઓ પણ સમાજનાં ધર્મ નીતિનું રક્ષણ કરે કે ન કરે છતાં દાન તો માંગે છે, અને ઘણે સ્થાને એ દાને હવે કરનું કિંવા દંડનું સ્વરૂપ પણ ધારણ કર્યું છે. પરંતુ એક વાત વિસરવાની નથી કે દાન કે લાગના બદલામાં પ્રાણી સૃષ્ટિના હિત માટે કે સમાજોપકારના રૂપમાં કાંઈપણ બદલો મેળવવો એ મનુષ્યને આવશ્યક લાગે છે. દાન નિષ્કામ ભલે હોય પણ અહૈતુક ન હોય. ભલે આજે એ દાનો રૂઢિપરંપરાથી, વહેમથી કે અજ્ઞાનથી અહૈતુક બની ગયાં હોય, જીનરહિત થયાં હોય કિંવા હાનિકારક પણ નીવડતાં હોય, પણ એ દાનની યોજનાની પાછળ વિનિમયની દષ્ટિ છે એ નિર્વિવાદ છે; અને એ વિનિમયની દષ્ટિ એજ દાનનો અર્થશાસ્ત્ર સાથેનો સંબંધ.

ગરીબો, નિર્ધનો, અજ્ઞાનીઓ ધૃત્યાદિને ધનનું, અનનું, વજનનું, આશ્રયનું, વિદ્યાનું ધૃત્યાદિ દાન આપવાનું માહાત્મ્ય ગવાય છે, તેનું

કારણ શું ? જો વિનિમય અથવા બદલો એજ દાન પાછળની દૃષ્ટિ હોય તો એવા ગરીબો અને અગ્નાનીઓ દાનનો બદલો શું આપી શકે ? હા, આશીર્વાદ જેટલા બદલાની અપેક્ષાએ પણ એવું દાન કરનારા ધણા છે, પરંતુ હવે એકલા આશીર્વાદથી ચાલી શકે તેમ નથી. હવે તો આશીર્વાદ આપવાનો ધર્મો લઈ જેટલા ખૂબ વધી પડ્યા છે, અને આગસુ તથા પ્રમાદી થયા છે, એટલે આશીર્વાદના બદલામાં દાન આપવાથી જનતાની અર્થશાસ્ત્રીય દૃષ્ટિ સંતોષાતી નથી. છતાં ગરીબોને અને નિર્ધનને દાન આપવાનો ધર્મ મહા-પુરુષોએ બતાવ્યો જ છે અને આશીર્વાદની પણ અપેક્ષા નહિ રાખવાનું કહ્યું છે.

ગરીબો, નિર્ધન, અગ્નાનીઓને દાન આપવાની યોજનાનો વિચાર કરતાં એટલું બૂલવું જોઈતું નથી કે સમાજનું એ એક મોટું અંગ છે. બૂખ અને દુઃખ ગરીબ મનુષ્યની વૃત્તિઓને પણ ન્યારે ઉશ્કેરે છે, ત્યાંને ધનવાન મનુષ્યો સુખ ભોગવી શકતાં નથી. તેમનું ધન, વૈભવ. કુટુંબ કે મહેલ બગીચા બૂખદુઃખથી ઘેરાઈને અસંતુષ્ટ તથા મરણીયા થએલા ગરીબ સમાજ આગળ સહીસલામત હોતાં નથી એ ધનવાનો સારી પેઠે જાણે છે. એટલે સમાજના એ અંગને યત્નિચિત્ત સંતુષ્ટ રાખવા તેઓ દાન કરે એ તેમની પોતાની ફરજ અને જરૂરીઆત પણ છે. મોટા ધાડપાકુઓ, બહારવટીયા અને અસંતુષ્ટ મનુષ્યો જ હોય છે. ન્યારે સમાજમાં ધનની વહેંચણી એટલી બધી અસમાન બની જાય છે કે તેથી એક વર્ગમાં પ્રબળ અસંતોષ જન્મે છે, ત્યારે ધનવાન વર્ગ પણ સુખ ભોગવી શકતો નથી. જો આખા સમાજને સુખ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવો હોય તો ધનવાનોએ પોતાના ધનનો હિસ્સો બૂખે મરતા, રોગિષ્ઠ, અપંગ અને અગ્નાનીઓનાં સુખ-સગવડને માટે ખર્ચવો જ જોઈએ. પછી તે હિસ્સો દાન કે લાગદારા અપાય કે લૂંટ, ચોરી અને કર દ્વારા અપાય. એ બધા વચ્ચે તત્ત્વદૃષ્ટિએ બહુ અંતર નથી. પોતાની સહી-

સલામતીને માટે મનુષ્ય પોતાના બળવાન પાડોશીને કે નિર્બળ અનેક પાડોશીઓના જુથને અસંતુષ્ટ રાખતાં ડરે છે અને ખુશીથી દાન આપે છે કે નાણાં ધીરે છે. મહાપુરૂષોએ ગરીબો પ્રત્યે દાન આપવાનો આદેશ ધનવાનની વ્યક્તિગત સલામતી ખાતર કરતાં વિશેષ તો સમાજના દુર્બળ અંગને પણ જળવવા અને એ રીતે સમાજની સુવ્યવસ્થા સાચવવા માટે કરેલો છે. માનસશાસ્ત્રીઓ મનુષ્યની વૃત્તિઓના ઉંડા અભ્યાસ પછી એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છે કે સમાજનો કોઈ પણ મનુષ્ય ભૂખ્યો સૂઈ રહે નહિ એવી જ પ્રત્યેક દેશની શાસનપ્રણાલી હોવી જોઈએ. અધ્યાત્મવાદીઓ અને શિક્ષણ-શાસ્ત્રીઓ એવા નિશ્ચય પર આવ્યા છે કે મનુષ્યના આત્માની ઉન્નતિ માટે તેને શિક્ષણ અને જ્ઞાન આપવું જોઈએ, અને એ માટેની વ્યવસ્થા પણ શાસન પ્રણાલીમાં હોવી જોઈએ. અન્ન, વસ્ત્ર અને શિક્ષણની વ્યવસ્થા યુરોપના દેશોની શાસન પ્રણાલીમાં રાજ્યે ઉપાડી લીધી છે અને આપણા દેશમાં તે વ્યવસ્થા ધનવાનો અને ઉદાર પુરૂષોના દાન કે સંભાવત ઉપર અવલંબી રહી છે. પરંતુ એ એક નક્કી થએલો સિદ્ધાન્ત છે કે, જે દેશમાં સમાજનો એક નાનો ભાગ પણ ભૂખ્યો રહે તેવી શાસન પ્રણાલી હોય તો ઉત્તરોત્તર તે વિકૃત થતાં જતાં તેનાં એવાં પરિણામો આવે છે કે થોડા ધનવાનો અને ઘણા ગરીબોમાં જનસમાજ વહેંચાય જાય છે અને ધનવાનોનું જીવન પણ મુશ્કેલ બની જાય છે. તેવી જ રીતે જ્યાં અજ્ઞાનીઓને અજ્ઞાનીઓ જ રહેવા દેવામાં આવે છે અને તેમને માનસિક રીતે ગરીબ રહેવા દેવામાં આવે છે, ત્યાં પણ અજ્ઞાનીઓ અને બુદ્ધિમાનોના વર્ગો પડી જઈ તેઓની વચ્ચેનું અંતર વધે છે અને ધર્ષણ વધી પડતાં સુવ્યવસ્થાનો નાશ થાય છે. આજ કારણથી આપણા દેશમાં ગરીબોને અન્નવસ્ત્રનું દાન કે અજ્ઞાનીઓને વિદ્યાદિનું દાન આપવાનું માહાત્મ્ય ગાવામાં આવ્યું છે તે સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ ડહાપણ બરેલું છે.

આપણી દાન-પ્રણાલી આજે વિકૃત અને અશાસ્ત્રીય બની ગઈ છે. હજારો અને લાખો સુસ્ત બાવાઓના અખાડાનું અસ્તિત્વ એ કાં તો અર્થશાસ્ત્રની વિનિમયદષ્ટિનો અભાવ છે અને કાં તો અંધ આધ્યાત્મિક દષ્ટિનો અતિરેક છે. હજારો મંદિરોના પૂજારીઓ અને ધર્માચાર્યો વિલાસમાં જીવન ગાળે તથા ગાયેને લાડવા ખાવા મળે અને બીજા બાળુએ ગામડાની નિશાળનો મહેતાજી ભૂખે મરતો હોય કિંવા છોકરાઓ અભણ રખડતા હોય, તે દાન-પ્રણાલીની વિકૃતિ જ છે. દેવની પૂજા કરનારા સંસારીઓને આશરા માટે ઓરડીમાં રહેવાનું ભાડું પણ ન મળતું હોય અને દેવમૂર્તિઓને માટે હજારો આરસનાં મંદિરો હોવા છતાં નવાં મંદિરો બાંધવાં તે અપવ્યય માટે કરાતું દાન કે ત્યાગ છે. આપણા દેશમાં દાનનાં નાણાં, મીલકતો તથા આવકનો જેટલો અપમાર્ગે ઉપયોગ થાય છે, તેટલો યુરોપ-અમેરિકા જેવા દેશોમાં થતો નથી, કારણ કે દાન પાછળની આપણી આધ્યાત્મિક દષ્ટિ વિકૃત થઈ છે અને ભૌતિક-અર્થશાસ્ત્રીય દષ્ટિની આપણે પૂરી ગણના કરતા થયા નથી. છતાં કહેવાની જરૂર નથી કે આજે જે કાંઈક અર્થશાસ્ત્રીય દષ્ટિ આપણાં દાનોમાં વિકાસ પામતી દેખાય છે તે માનવસ્વભાવના અભ્યાસ તથા નિરીક્ષણનું પરિણામ છે. મુસલમાનોએ દાનની મીલકતો-વકફને માટે સરકારી કાયદો માંગી લઈને તેની આવકના સદુપયોગ માટે નિયંત્રણ માંગી લીધું, તે પણ દાનમાં ઉપયોગિતાવાદની દષ્ટિથી જ.

સમાજશરીરનું કોઈપણ અંગ અત્યંત દુર્બળ થઈ જાય અને બીજું અંગ અત્યંત પુષ્ટ થઈ જાય, સારે તેની સમતોલતા જળવાતી નથી. દુર્બળ અંગ બંડ કરે અને પુષ્ટ અંગ ભયમાં આવી પડે એવી સ્થિતિ ટાળવાને માટે પુષ્ટ અંગ દુર્બળ અંગને દાનથી મદદગાર થાય તો સમતોલતા ચાલ્યા કરે. એવી સામાજિક દષ્ટિથી ગરીબો અને

નિર્ધનને દાન આપવાની પ્રણાલી ઇષ્ટ અને ઉપયોગી હતી. આપણે ત્યાં એ જ રીતે દુર્બળને દાન આપવાની પ્રણાલી વિકાસ પામી છે અને તે ચાલ્યા કરી છે.

પરંતુ આપણા અવ્યવસ્થિત દાનપ્રણાલીને કારણે કરોડો રૂપિયાનો દુર્વ્યય થાય છે. મહેનતુ ગરીબોને પેટપૂર અન્ન મળતું નથી અને સુસ્ત બાવાઓને લાડુ તથા દૂધપાક મળે છે ! સરકાર કરવેરા ખૂબ લે છે, પણ તેમાંનો નાનો ભાગ પ્રજાનું અજ્ઞાન ટાળવા કે આરોગ્ય જાળવવા માટે ખર્ચે છે; એટલે આપણા ઐત્ત્રિક દાનની પ્રણાલી સુવ્યવસ્થિત થયા વિના સમાજશરીરના દુર્બળ-સમજ અંગો વચ્ચેનું અંતર વધતું જવાનો અને અશાન્તિ જન્મવાનો સંભવ છે, કે જે અશાન્તિએ રશિયામાં સામ્યવાદ અને યુરોપના ખ્રીસ્ત દેશોમાં સમાજવાદને જન્મ આપ્યો છે. આજે રશિયામાં પેટ પૂરતું ખાવા માટે કોઈને બીજા માંગવી પડતો નથી અને સૌને કાંઈને કાંઈ કામ કરવું જ પડે છે. આપણા દેશના બાવાઓના અખાડા જેવા સુસ્ત પાદરીઓને ફરજિયાત કામ કરીને રોટલો મેળવવો પડે છે. સમાજના દાન-ધર્મ ઉપર જીવવાનો તેમનો અધિકાર ગયો છે; પરંતુ જેઓ અપંગ હોય તેમને કામ નહિ કરવા છતાં કાંઈ ભૂખે મરવું પડતું નથી; તોપણ જે અંગ કે ઇન્દ્રિય દ્વારા એવા અપંગો કામ આપી શકે તે દ્વારા કામ લઈને તેમને પેટ પૂરતું ખાવાનું તથા રહેવાનું આપવામાં આવે છે. આજે રશિયામાં ઉદરનિર્વાહ માટે અસંતોષનું નામ નિશાન નથી કે આપણા દેશના જેવો જીવનકલહ નથી. ત્યાં તો કાયદો એવો છે કે કોઈ પણ એક વ્યક્તિ અપરિમિત પરિમલ-ધનસંગ્રહ રાખી શકે નહિ અને જો કોઈની પાસે ધનસંગ્રહ હોય તો તે રાજ્યને ચરણે ધરવો પડે કે જે ધનનો ઉપયોગ દેશની માનવ જનતાના હિતાર્થે જ થયા કરે.

પણ બધા દેશોમાં રશિયાની પેઠે સામ્યવાદ પ્રસરી શકે તેવી

અત્યારે સ્થિતિ નથી. છતાં તેવા દેશોએ પણ ગરીબ અને નિર્ધન વર્ગોને ભૂખ્યા-ઉઘાડા ન રહેવા દેવાનો પ્રયત્ન તો કરેલોજ છે. મૂડીદારો અને નફાખાઉઓ બહુધા સાંકડા મનના હોય છે. પોતાના મોજશોખને માટે લાખો ખર્ચનારાઓ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પોતાના પડોશીને માટે પાછા પણ ખર્ચવાની ના પાડતા હોય છે અને જેઓ દાન કરે તેઓનું દાન જરૂરીઆતને સ્થાને ન પહોંચતાં બીનજરૂરી-આતમાં વેડફાઈ જાય તો સમાજમાં સમતોલતા ક્યાંથી જળવાય ? હિંદમાં પ્રુકળ દાન થાય છે પણ અનિષ્ટ સ્થળે વપરાવાથી સામાજિક સમતોલતા જળવાતી નથી. ઈંગ્લાંડે આવા કંજુસ ધનવાનો પાસેથી ફરજિયાત દાન કરાવવાનો માર્ગ લીધો છે ! ફરજિયાત દાન એટલે કર. ત્યાં ધનવાનોની કમાણી ઉપર કર લેવાય છે અને તેનો એક ભાગ ગરીબોના નિલાવ માટે વપરાય છે. હિંદમાં આવક વેરનો ઉપયોગ એ રીતે નથી થતો તે રાજતંત્રની ખામી કિંવા રાજનીતિકારોની દૃષ્ટિની સંકુચિતતા છે. પરંતુ તેથી આગળ વધીને ઈંગ્લાંડે તો મૃત્યુવેરો પણ નાંખ્યો છે. મૃત્યુ પામેલા ધનવાનની મીલકતમાંથી ૨૫ થી ૪૦ ટકા જેટલી મીલકત રાજ્યમાં લેવાનો ત્યાં કાયદો છે. આ રીતે થતી આવક ગરીબોના નિર્વાહ તથા તેમની કેળવણી વગેરે પાછળ વપરાય છે. આથી ધનની વહેંચણીમાં પણ કાંઈક સમતોલતા આવે છે, અને એક માણસ હદ ઉપરાંત ધનસંગ્રહ કરી શકતો નથી. એક સ્થળે વધુ ધન એકઠું થાય તો બીજાઓ ગરીબ થાય અને ગરીબાઈથી અસંતોષ તથા અશાંતિ જન્મે, તે કારણથી સમાજવાદ અને સામ્યવાદના અનુકૂળ સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરીને નવા નવા કાયદાઓ કરવા તરફ યુરોપના દેશો દોરાયા છે. આ રીતે દાનની જગ્યા ઉત્તરોત્તર કરવેરાએ લીધી છે. એવી રીતે કરવેરા આપવાથી દાન થતું નથી કારણ કે તેથી મનુષ્ય સ્વેચ્છાથી લાભ કરવાની પોતાની વૃત્તિને કેળવી શકતો નથી; હા, એવા કરવેરાથી સામાજિક સમતોલતા જળવાય, પણ સ્વેચ્છાપૂર્વક દાન કરવાના સિદ્ધાંતમાં જે

વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા અને ઉચ્ચ ભાવ રહેલો છે તે કરવેરા આપવામાં રહેલો નથી. જે કાર્ય કરવેરા દ્વારા આજે યુરોપના દેશો બન્યા છે, તેવું જ કાર્ય હિંદમાં ઐચ્છિક દાન દ્વારા બનવાય એવો દાનપ્રણાલીના ઉપદેશકેનો હેતુ હતો. પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે આજે એ હેતુ પૂરો થતો નથી.

દાન પાછળની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિના અતિરેકથી આપણો દેશ પીડાય છે, સારે નરી સ્થૂળ દૃષ્ટિથી પાશ્ચાત્ય દેશો પીડાય છે, એ બેઉના એકીકરણનોજ આપણે યત્ન કરવો જોઈએ છે. એટલે કે દાનપ્રણાલીને એવા ધોરણ પર મૂકવી જોઈએ કે જેથી ઉપયોગિતાવાદની દૃષ્ટિએજ પ્રત્યેક દાનનો ઉપયોગ થાય. સ્વદેશ હિત અને વિશેષ અહિત થાય તેવી રીતે દાનનો ઉપયોગ ન થવો જોઈએ. પૂર્વે બ્રાહ્મણો જનતાને કેળવતા, સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરતા, સમાજમાં નીતિનો પ્રચાર કરતા, માટે તેમને જીવનનિર્વાહની ચિંતામાંથી મુક્ત કરવા મહાપુરુષોએ દાન આપવાનો પ્રબંધ કર્યો. આજે પણ કોઈ કોઈ બ્રાહ્મણ દાનને માટે સુપાત્ર હશે, પણ તેથી આખી બ્રાહ્મણ જાતિને દાન ઉપર નિભાવવાનો કે તેમને સુસ્ત બનાવવાનો બોજો સ્વદેશ હિત અને વિશેષ અહિતકારક હોય દાનનો અપવ્યય લેખાય. સંક્ષેપમાં કહીએ તો દાનનો વધારેમાં વધારે બદલો પ્રાણીસૃષ્ટિને તથા જનસમાજને મળે અને અર્થશાસ્ત્રીય ધોરણે પરસ્પર બદલા-બદલાના નિયમ મુજબ સૃષ્ટિ તથા સમાજનો સમતોલપણે નિભાવ થાય તથા પ્રત્યેક આત્માને વિકાસની સીડી પર ચડવામાં અનુકૂળતા મળે એ પ્રકારે દાનની પ્રણાલીની નવેસરથી ઘટના કરવી જોઈએ. એ સિવાયનું દાન, ધન તથા શક્તિનો નિરર્થક વ્યય કર્યો બરાબર છે.

પરંતુ દાનની ધારાને સૂઝવી નાંખનારાઓએ એક વાત સમજી લેવી જોઈએ. દાનમાં તેઓ પુણ્ય માનતા હોય કે ન માનતા હોય પણ દાન વિના સૃષ્ટિનો નિભાવ થઈ શકવાનો નથી. અનેક ફૂલની

કળીઓને ચૂસી ચૂસીને માખી મધ એકઠું કરે છે; માખીનો મધભં-
 ડાર એટલે અનેક ફૂલના જીવનસત્ત્વનું શોષણ; અને જીવવાનો તો
 સૌ કોઈને અધિકાર છે; એટલે મધસંગ્રહ કરનારી માખીઓએ
 જરૂરીયાત હોય તેવાં જીવજંતુઓને પાછું વહેંચી દેવું જ જોઈએ
 અને જો ન વહેંચે તો તેની પર હલ્લો થાય, લૂંટ પડે કે તેને જીન
 ગુમાવવો પડે. પણ મધમાખી ડાહી છે એટલે તે કુદરતને આધીન
 રહીને વર્તે છે અને મનુષ્ય જ બુદ્ધિમાન હોવાથી કુદરતની સામે
 લડવા ઉભો થઈ જાય છે! તે અનેકને ચૂસીને પોતાનો પટારો અને
 પેટ બેઉ ભરે છે અને બીજાને પેટ ભરવાનો પણ અધિકાર છે કે
 નહિ તેની પરવા રાખતો નથી. તેણે તેવી પરવા રાખવી જોઈએ. તે
 માટે મહાપુરુષોએ મધમાખીનો દાખલો આપીને તેને દાન કરવાનો
 બોધ આપ્યો. એ બોધ તેણે કાંઈક પાળ્યો અને કાંઈક ન પાળ્યો.
 જ્યારે તે કેવળ કૃપણ બન્યો ત્યારે રાજ્ય અને મહાજનરૂપી સમાજો
 તેની ઉપર વેરા નાંખ્યા, લાગા નાંખ્યા, કર ઉઘરાવ્યા, અને એ
 રીતે ગરીબોનું અને લાચારોનું જીવન રક્ષવાનો પ્રયત્ન સમાજે તથા
 રાજ્યે કર્યો. પરંતુ એ પ્રયત્ન કરનારા રાજ્ય અને સમાજમાંએ
 વિકાર પેસે છે. સત્તાધારીઓ ગરીબો કરતાં ધનવાનો, સત્તાવાળાઓ
 અને બુદ્ધિમાનોની સેહમાં વધુ તણાય છે. મોટાં મોટાં રાજ્યો પણ
 કેટલીક વાર ગરીબોને ભોજે ધનવાનોને વધુ ધનવાન બનાવવાના જ
 નિષ્ઠા અને કાયદાઓ કરે છે. આમ થવાથી કરવેરા કે લાગાનો
 લાભ પણ ગરીબોને બરાબર મળતો નથી, ત્યારે ફરી પાછો અસંતોષ
 જાગે છે અને રશ્મિયાના જેવો સામ્યવાદ ધનવાનોની સામે ડોળા
 ધુરકાવતો આવી પહોંચે છે. આ બધું કેવળ કુદરતી છે. એમાં
 કોઈ બંડખોરો, કે તોફાનીઓનું તોફાન નથી; કેવળ ભૂખ્યાં
 પેટાનું પટારો ભરનારાઓ સામે સ્વાભાવિક બંડ છે. એ સામ્યવાદના
 ઉભરા અનેક દેશોમાં એક યા બીજી રીતે, નાના યા મોટા સ્વરૂ-
 પમાં ઊભરાયા છે; સત્તાએ હથીયારને જોરે તેવા ઉભરાને શમાવી

દીધા છે, છતાં એ ઉભરા વધુ ને વધુ બળવાન થાય છે ત્યારે તેને શમાવી શકાતા નથી. આપણે ત્યાં બૂખ્યા પેટના ગરીબો, ચોર, લુટારા કે ધાડપાકુ અને છે, તે નાના ઉભરા છે; રશિયામાં સામ્યવાદીઓ બળવાન થઈ જવાથી રાજસત્તા પોતાના હાથમાં લે છે એ મોટો ઉભરો છે. નાના ઉભરાને આજે દાબી શકાશે; પરંતુ જો તેને સંતોષી નહિ શકાય તો કાળક્રમે મોટો ઉભરો પણ જરૂર આવશે અને આપણા દેશની વિકૃત તથા વિસ્મૃત દાન-પ્રણાલી જ હિંદને રશિયા બનાવી મૂકવા માટે જવાબદાર લેખાશે.

દાનનો પ્રવાહ

વ્યાખ્યાતા:—શ્રી. ગદુલાલ ગા. ધ્રુ.

આ વ્યાખ્યાનમાળાની યોજનામાં જૈનેતરવર્ગને લાલ લેવા દેવાની જે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે તેથી ખાસ લાલ જૈનેતર વ્યાખ્યાતાઓને થાય છે એવું માફ માનવું છે. જૈનજનતા સમક્ષ તેમનાં પોતાનાં મન્તવ્યો—જૈનધર્મ, સાહિત્ય અને સમાજ વ્યવસ્થા વિશેનાં, સ્પષ્ટપણે મૂકવાનો એ વ્યાખ્યાતાઓને પ્રસંગ મળે છે. આ વર્ષે તો આ વ્યાખ્યાનોનું પ્રમુખપદ જૈન આચાર્યને આપવાની વ્યવસ્થા કરી જૈનજનતા ઉપર ખાસ ઉપકાર કર્યો છે એમ માફ ચોક્કસ માનવું છે. આ સમાજકલ્યાણકારી જ્ઞાનસત્રની યોજનામાં યથાશક્તિ ભાગ લેવાની મને તક આપવા માટે આ વ્યાખ્યાનમાળાના વ્યવસ્થાપકોનો હું બહુ આભારી છું.

આજનો વિષય ‘દાનનો પ્રવાહ’ એ રાખવામાં આવ્યો છે. દાન શબ્દનો ધાત્વર્થ તો ‘આપવું’ એટલો જ થાય છે. છતાં જ્યારે જ્યારે કોઈ આપવામાં આવે છે ત્યારે તે દાન નથી ગણાતું. સેવાના બદલામાં, માલના બદલામાં કે બીજી કોઈ રીતે કોઈ પ્રકારના બદલામાં આપવાને દાન કહેવામાં આવતું નથી. આ ઉપરથી જણાય છે કે દાનનો વિશિષ્ટ અર્થ છે. કોઈપણ બદલાની આશા વિના, કોઈને મદદ ખાતર આપવું તેને દાન કહેવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં પણ સર્ગાસમ્યન્ધીને, ટાણે પ્રસંગે, જે આપવામાં આવે છે તે બદલાની આશા વગર અને ઘણી વખતે મદદ રૂપ હોવા છતાં દાન નથી ગણાતું, એ તો બ્યાવહારિક દ્રવ્ય ગણાય છે, એટલે તેને પણ દાન ન કહી શકાય. એટલે જેની સાધનસંપત્તિ ઓછી હોય,

જરૂરીઆત વધારે હોય તેને મદદ દાખલ જે આપવું તેનું નામ દાન એમ આપણે માન્યું છે. દાનની પાછળ વ્યાવહારિક ફરજની વૃત્તિ નહિ, બદલાની આશા નહિ, પરંતુ કાંઈક સહાનુભૂતિની, આધ્યાત્મિક સંતોષની અને લાગની વૃત્તિ રહેલી છે.

આપણા દેશમાં પ્રાચીનકાળથી દાનને ધર્મના એક અંગ તરીકે ગણેલું છે. એજ દૃષ્ટિથી તીર્થનાં સ્થળોએ, ધર્મમંદિરો, દેરાસરો વગેરે સંસ્થાઓ સાથે દાનને અવકાશ મળે, દાન આપવાનો પ્રસંગ મળે, પોતાના આત્માના પુણ્યાર્થે કરેલી ધાર્મિકક્રિયાઓ સાથે દાન કરવાની પણ અનુકૂળતા મળે, એવી યોજનાની સંસ્થાઓ રાખવામાં આવેલી હોય છે. સદાવ્રતનું, ખાતું, ગોરક્ષા, સાધુસંતોના પોષણની સંસ્થા, પાઠશાળા, ધર્મશાળા વગેરેના નિભાવની યોજના આવી ધર્મસંસ્થાઓ સાથે સાથે જ યોજવામાં આવેલી હોય છે. મંદિરમાં મૂર્તિ સમક્ષ જે ધરાવવામાં આવે છે તે દાન નથી ગણાતું. આ યોજનામાં પણ ઉપર બતાવેલો હેતુ ધ્યાનમાં રાખેલો જણાય છે.

પરંતુ, આ બધી યોજના છતાં દાનનો હેતુ, સુદ્ધ સાત્વિક આધ્યાત્મિક હેતુ, આજ ઘણે મોટે ભાગે નષ્ટ થયેલો જણાય છે. ધર્મસંસ્થાઓ સાથે યોજેલી ઉપર જણાવેલી દાન માટેની સંસ્થાઓનો ગેરવહિવટ થાય છે, દુરુપયોગ થાય છે, આલસ્ય અને દુરાચારને પોષક બને છે, તેની પાછળ જાહેરાત અને કીર્તિનો લોભ હોય છે, આગળ ઉપર લાભ થવાની સ્વાર્થી ઈચ્છા હોય છે વગેરે અનેક રીતે કલુષિત માનસ આજની દાનની પ્રવૃત્તિમાં જોવામાં આવે છે.

વ્યક્તિગત દાનની અને દાનની સંસ્થાઓની સમાજમાં આવશ્યકતા જ્યાં સુધી સમાજની આપણી હાલની ચાલુ બ્યવસ્થા રહે ત્યાં સુધી જ જરૂરની છે એ સહજ સમજાય તેવું છે. સમાજવાદીઓનો અગર સામ્યવાદીઓનો મત જ્યારે અને જ્યાં સંપૂર્ણપણે પ્રવર્તશે ત્યારે અશક્ત, વૃદ્ધ, બાળકો, રોગી, સન્યાસી વગેરે અનેક

પ્રકારના સ્ત્રી પુરુષો જેમને હાલ દાનની જરૂર પડે છે તે સર્વની સંભાળ અને વ્યવસ્થા રાષ્ટ્ર અથવા સંઘ તરફથી થશે, સામાજિક સર્વ સંસ્થાઓના વહીવટનો બોજો રાષ્ટ્રનો રહેશે અને તે માટે જે પ્રમાણે હાલ કર લેવાય તેમ કર વસુલ થશે; અગર ખાનગી મીલકત જેવું જ નહિં હોય તો સમસ્ત જનતાની સામાન્ય માલકીની મીલકતમાંથી એની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. એટલે વ્યક્તિગત દાનનો અવકાશ જ રહેવાનો નહિ. આ સ્થિતિ અત્યંત દૂર ભલે હોય પણ છેક અસંભવિત નથી. બીજા દેશોમાં જેના બાણકારા વાગી રહ્યા છે તે સ્થિતિ આપણા દેશમાં પણ મોડી વહેલી જરૂર આવવાની જ. પરંતુ આ સ્થિતિમાં દાનની ભાવનાની પાછળ રહેલી ઉદાત્ત અને સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિ-ત્યાગની વૃત્તિ-નો સમૂળગો અવકાશ રહેશે નહિ અને એટલે જ એ સ્થિતિમાં દાન આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું સાધન ગણાશે નહિ.

દાનનો પ્રવાહ આપણા દેશમાં પ્રાચીન કાળથી સતત વહેતો રહેલો છે એ સત્ય હકીકત હોવા છતાં એ પ્રવાહની દીક્ષા યોગ્ય માર્ગે વાળવાની અત્યારે ખાસ અગત્ય છે. જે દાનથી દાતાનો અહંભાવ ન પોષાય અને દાન પ્રાપ્ત કરનારનું સ્વમાન ખંડિત ન થાય એ દાન ખરેખર યોગ્ય દાન ગણાય. એટલે દાનની એવી વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ કે આપનારની જાણ લેનારને ન થાય અને લેનારની જાણ આપનારને ન થાય. વળી એ દાનને પરિણામે દાન લેનાર સ્વાલંબી બની પોતાના ગુજરાનનો ભાર પોતે જાતે જ વહન કરવા શક્તિમાન થાય એવી વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ.

વિદ્યાદાન અને હુન્નર ઉદ્યોગ શીખવવાની સગવડ માટેનું દાન એ આ પ્રકારનું દાન છે. આપણા પ્રાન્તમાં દાન કરનારમાં સૌથી આગેવાન પારસી કોમ છે. લાખો અને કરોડોનાં તેમનાં દાન છે અને તેનાથી લાખો અને કરોડો દીન અનાથ, ગરીબ, માંદા, અશક્ત

ત્રીપુરૂષો અને બાલકોને લાભ મળે છે. એ કોમની દાનની એક મોટી સંસ્થા મુંબાઈમાં ટાટા ઈન્ડસ્ટ્રીયલ હોમ છે. આ સંસ્થામાં સેંકડો પારસી ગરીબ બહેનોને રાંધવાનો, સીવવા ભરવાનો, કપડાં ધોવાનો, રંગવાનો, છાપવાનો વગેરે કેટલાક હુન્નરો શીખવાય છે અને દરેકને આજીવિકાનું સાધન પુરું પાડવામાં આવે છે.

પારસીથી ખીજે જ નંખરે દાન આપવામાં આગેવાન જૈન કોમ છે. પણ તેમનાં દાન યોગ્ય માર્ગે વહેલાં નથી. દેરાં અને અપાસરા, સંધ અને યાત્રાઓની આ જમાનામાં વિશેષ જરૂર નથી અને જરૂર હોય તો પણ એ સંસ્થાઓ જૈન કોમને જોઈએ તે કરતાં વધારે છે. એ અત્યારે ખીન જરૂરી સંસ્થાના નિભાવ અને નવી એવી સંસ્થાઓના સ્થાપન પાછળ લાખો રૂપીઆ ખર્ચવાને બદલે જૈન કોમનાં બાળકો અને બાળકીઓને ઉંચી કેળવણી, છાત્રાલયો, હુન્નર ઉદ્યોગ શિક્ષણસંસ્થા, ધંધાના અખતરા, પરદેશમાં ધંધા હુન્નર શીખવાની સગવડ, વિધવા સ્ત્રીઓને સ્વાવલંબી ઉદ્યોગો શીખવવાની વ્યવસ્થા વગેરે અતિ ઉપયોગી કાર્યમાં એ પૈસાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ યોગ્ય પ્રકારનું દાન ગણાશે.

આવા કોઈ યોગ્ય પ્રવાહમાં દાનને વાળવાનો આપ વિચાર કરશો તો મારો આજનો શ્રમ હું સાર્થક થયો ગણીશ.

: ૮ : તપશ્ચર્યા

પ્રવચનકાર—મહારાજશ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામી

આત્મબંધુઓ અને માતાઓ !

આજે તમોને તપશ્ચર્યાની વાસ્તવિકતા સમજાવવાનો પ્રયાસ કરીશ. વિશ્વના મહાન ઉપકારાર્થે ભગવાન મહાવીરે તપશ્ચર્યાને પોતાના અનુભવથી ખુબ સુંદર રીતે વર્ણવી છે અને આત્મશુદ્ધિ માટે તે અતિ આવશ્યક છે એમ સમજાવ્યું છે. જૈનશાસનમાં પ્રવર્તી રહેલી તપશ્ચર્યા અનેક પ્રકારની છે. તેના મુખ્ય બે ભેદ છે. બાહ્ય અને આભ્યંતર. બાહ્યતપશ્ચર્યાના છ પ્રકાર છે અને આભ્યંતર-આંતરિક તપશ્ચર્યાના પણ છ પ્રકાર છે. આ બંને જાતની તપશ્ચર્યા એ શુદ્ધ કરેલી રસાયણ છે. જેમ આજના વૈજ્ઞાનિક જમાનાએ આયોડિન, કૅલ્શિયમ, ફોસ્ફોરસ, આર જાતના ક્ષારથી તમામ દર્દો નાબૂદ કરવાની હિંમત કરી છે, તેનાથી અનંત ગુણુ ખાતરીવાળી-જ્ઞાનીપુરુષોએ અનુભવથી સિદ્ધ કરેલી આ પણ બાર જાતની રસાયણ છે. આ બંને તપશ્ચર્યાના નામ નીચે મુજબ છે.

બાહ્યતપ—અનશન, જીજ્ઞાસુ, રસપરિત્યાગ, વૃત્તિસંક્ષેપ, ઇન્દ્રિય-પ્રતિસંલીનતા અને કાયકલેશ.

આંતરિકતપ—પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવૃત્ય (વૈયાવચ્ચ) સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાર્યોત્સર્ગ.

આજે આ બંને જાતની તપશ્ચર્યા ઉપર હું થોડું થોડું વિવેચન કરી જઈશ. પરંતુ ખરું જોતાં તો તે દરેક ભેદ ઉપર અલગ અલગ વ્યાખ્યાન આપ્યા હોય તોજ તેના મહત્ત્વનું ખરું રહસ્ય સમજાવી શકાય.

બાહ્ય તપશ્ચર્યા ખાસ કરી બાહ્યશુદ્ધિ માટે યોજેલ છે અને આંતરિક તપશ્ચર્યા આંતરિક શુદ્ધિના માટે છે; તથાપિ બન્નેને પારસ્પરિક ગાઢ સંબંધ છે. આંતરિક અને બાહ્ય બન્ને શુદ્ધિઓમાં પરસ્પર બન્નેનો ફાળો છે. કોણે કય તપશ્ચર્યા કરવી? કેવા પ્રકારે કરવી? કયા અનુપાન સહિત કરવી? તેમાં ગુરુગમની અપેક્ષા રહે છે. એટલાજ માટે પ્રભુએ “**આણાય ઘમ્મો**” કહેલ છે. મતલબ કે સદ્ગુરુની આગ્રા લઈને તેમની અનુમતિ મુજબ આચરવું તેમાંજ ધર્મ, તેમાંજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.

ઉપવાસ—બાહ્ય તપના છ પ્રકારોમાં પ્રથમ અનશન આવે છે. અનશન એટલે આહારનો ત્યાગ—ઉપવાસ. ધણા લોકો ઉપવાસ કરી માત્ર ભૂખ્યા રહે છે અને તેમ કરવાથીજ તે તેમની પૂર્ણતા માને છે અને ઉપવાસનો કાળ સંસારની અનેક સારી નરસી પ્રવૃત્તિઓમાં વિતાવી દે છે. ભૂખ્યા રહેવાથીજ પાપનો ક્ષય થઈ જાય એ વસ્તુ તર્ક સિદ્ધ નથી તેમ શક્ય પણ નથી એ વિચારવાનને સહજ સમજાય તેવું છે. ઉપવાસ એક કે અધિક કરનારે આ તપશ્ચર્યા શાને અર્થે છે તેનો વિચાર કરવો ઘટે અને જે અર્થની સિદ્ધિ માટે તપ આદર્યો હોય તે અર્થ તરફ લક્ષ રાખી તે સાધવું જોઈએ. આ તપ શારીરિક શુદ્ધિ સાથે માનસિક શુદ્ધિમાં પણ ઉપયોગી નીવડે છે અને તેથી તે તપના સમય દરમિયાન કોઈ પાપકાર્યમાં જોડાવું ન જોઈએ.

આજે ઉપવાસની શક્યતા અસહ્ય થઈ પડી છે. આખા વર્ષમાં પણ એકાદ બે ઉપવાસ કરવા પડે તે નથી પરવડતું. તેનું કારણ એ છે કે આજે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના પ્રભાવે કહો કે કુટેવને લીધે કહો, પણ મનુષ્ય માત્ર ચાહ, ખીડી, અને એવી અ-નેકાનેક હાજતોથી પરવશ થઈ ગયો છે, તેનું મન એટલું બધું ઢીલું અને નિર્બળ થઈ ગયું છે કે ઉપવાસની કલ્પનાથીજ તે મૂંઝાઈ પડે છે. શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે :—**શરીરમાઘં ચલુ ધર્મ સાધનમ્**

શરીર એ ધર્મનું પ્રથમ સાધન છે. આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ ઉપવાસની અતિ અતિ આવશ્યકતા છે. ઉપવાસથી આંતરડામાં ભરાયેલો મળ સાફ થઇ જાય છે. તે મળ જો તેમને તેમ પડ્યો રહે-સાફ કરવામાં ન આવે તો-તે સડી જઇને તેમાંથી ઝેરી ગંસ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે લોહીમાં ભળવાથી અનેક રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. એક ‘બાયલર’ જેવા યંત્રને પણ જો અમુક અમુક વખતે બંધરાખીને સાફ ન કરીએ તો આખી ‘ફેક્ટરી’ કામ કરતી બંધ પડી જાય. શરીર પણ તેના જેવુંજ એક યંત્ર છે કે જે વગર ઈંજનેરે અહોરાત સતત ચાલ્યા કરે છે. તેનાં આરોગ્ય માટે આંતરડામાં ભરાઈ રહેતો કચરો-બગાડ આપણે કાઢવો જ જોઈએ. અને તે માટે સૌથી સારો અને કુદરતી ઉપાય એક માત્ર ઉપવાસ છે. પરંતુ લોકો આજે એ વસ્તુ છેકજ ભૂલી ગયા છે અને એવા સહેજ ઉપચારને છોડીને દરરોજ દવાના વિચિત્ર અને કૃત્રિમ ‘ડોઝો’ પીને શરીર સ્વાસ્થ્ય રાખવાના ખોટા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે એવી દવાથી એક રોગ કાઢવા જતાં બીજા અનેક નવા રોગો ધર કરી બેસે છે. અને મનુષ્યનું વાસ્તવિક ચૈતન્ય હાસ પામતું જાય છે.

ઉપવાસ કરવાથી હોજરીમાં તથા આંતરડામાં પડી રહેલો કચરો સાફ થાય છે. હોજરી સશક્ત થાય છે. નવું જોમ આવે છે. સ્ફુર્તિ પ્રગટે છે અને કામ કરવાની નવીન શક્તિ જગૃત થાય છે. ઉપવાસ દરમિયાન ખાવાપીવાની ઉપાધિમાંથી મુક્ત થવાય છે અને તેથી ખ્યાન ધરવામાં કે પ્રભુભજનમાં ચિત્ત લગાડવું સુલભ થઇ પડે છે. અને એ રીતે ચિત્તવિશુદ્ધિ અને ચિત્તની એકાગ્રતા માટે ક્ષેત્રવિશુદ્ધિ થવાથી કર્મ કે માયાના બંધનો શિથિલ થાય છે. ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ થવાથી વિકારી ભાવનાઓ નષ્ટ થાય છે અને મન પર પણ કાબૂ આવી જાય છે. સારાંશ કે હૃદયશુદ્ધિનું એ સર્વોત્તમ સાધન બની જાય એ રીતે

ઉપવાસથી કાયિક, માનસિક (મૌન રાખવાથી) અને વાચિક એમ ત્રણે પ્રકારના લાભો મળે છે. ઉપવાસ ટેવ પડી ગયા પછી આકરે પડતો નથી. તેથી સૌ કોઈએ તેવી ટેવ પાડવા પ્રયત્ન કરવો એ શારીરિક અને માનસિક એમ બન્ને દષ્ટિએ ઉપયોગી છે.

ઊણોદરી—આદ્યતપમાં બીજાનું સ્થાન ઊણોદરીને અપાયું છે. ઊણોદરી એટલે ઓછું ખાવું—થોડું ભૂખ્યા રહેવું. ઊણોદરી તપશ્ચર્યા ઉપરથી તો સહેલી દેખાય છે પરંતુ આપણી આગળ અનેક પદાર્થો પડેલા હોવા છતાં ઓછો ઉપયોગ કરવો એ કંઈ સહેલી વાત નથી. ઘણા લોકો ભૂખ્યા રહી શકે છે; પણ ઊણોદરી કરી શકતા નથી. તમોને આ વાત નવાઈ ભરી લાગશે. પણ તે આચરવાથી તમો તે વાતને કબૂલ કરશો કે જે માણસને લક્ષ્યપૂર્વક ઓછું જમવાની આદત નથી તે ઊણોદરી નથી કરી શકતો. તેમાં પણ ન્યારે મિષ્ટાન્ન જેવા પચવામાં ભારે પદાર્થોનો યોગ હોય કે જેમાં ઊણોદરીની જરૂર છે ત્યારે તો ઊણોદરીના બદલે અધિકોદરીજ કરે અર્થાત્ ઉદર ઠસોઠસ ભરે. એટલે જ કહેવાનું કે આ જાતનો કાળૂ મેળવવો એ અનશન કરતાં પણ ઘણી વખત વધી જાય છે. કારણ કે અહિં તો વૃત્તિનો પ્રશ્ન છે. ન ભોગવવામાં તો મન ટેવાઈ જાય છે કે આજે નથીજ જમવું; પણ જમવા બેઠા પછી થોડુંજ વાપરી ઊઠી જવું એ સંયમ સામાન્ય માણસને તો દુઃશક્ય જ થઈ પડે છે.

થોડું ખાવાથી ખાધેલા પદાર્થને હોજરી ખૂબ વલોવી તેમાંથી પરિપૂર્ણ સત્ત્વ ખેંચી લે છે અને ખોરાક સહેલાઈથી પાચન થઈ જાય છે. વધુ ખોરાક જવાથી હોજરી પાચન ક્રિયા કરી શકતી નથી એટલે ખોરાકને એવાને એવા રૂપમાં હડસેલી મૂકે છે. પાચન થઈ શકતું નથી, એટલે અજીર્ણ થવાથી શરીર બગડે છે. કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે થોડું ખાવાથી ભૂખ રહે છે. તે માન્યતામાં જરા પણ વળુદ નથી. માત્ર ટેવને લઈને આપણા મનમાં તેમ લાગે છે ખરું પણ તે વાસ્તવિક નથી. પ્રયોગ તરીકે

તમે સહેજ ઓછું ખાધ પાણી પી લેશો તો તમે બૂખ્યા છો એવું સહેજ પણ નહિ જણાય. આજે આપણને વધુ ખાવાની ટેવ પડી ગઈ હોવાથીજ એવી ભ્રમણા થાય છે. પણ ઓછું ખાવાની ટેવ પાડવાથી તેવી કુટેવ સહેજે વિરમી જાય છે. ઓછું ખાવાથી શરીર તદ્દન નીરોગી રહે છે અને લેશમાત્ર પ્રમાદ થતો નથી. આવી રીતે ક્રમપૂર્વક શરીરશુદ્ધિ, મનશુદ્ધિ અને આત્મશુદ્ધિ થાય છે.

રસપરિત્યાગ—ખાદ્ય તપશ્ચર્યામાં ત્રીજું સ્થાન રસપરિત્યાગનું છે. રસોનો પરિત્યાગ કરવો એ ખૂબ કઠણ વસ્તુ છે. જો કે રસો તો પદાર્થ માત્રમાં હોય છે. છતાં પણ આપણે માટે જાણે તેટલા પૂરતા ન થતા હોય તેમ ખાટું, ખારું, મસાલાદાર, ગળ્યું એવા એવા રસોત્તેજક પદાર્થો ખાવાની એટલી બધી ટેવ પડી ગઈ હોય છે કે એવા રસાળ ભોજનો સિવાય આપણને ચાલતું નથી, તીખા તમતમતા અથાણા, ક્યુંબર વગેરે તો જોઈએ ને જોઈએ. વાસ્તવિક રીતે તો આવા કૃત્રિમ રસો પેદા કરી આપણે પદાર્થના પ્રાકૃતિક સ્વાદથી બિલકુલ વંચિત રહીએ છીએ. જો આપણે ખાદ્ય પદાર્થને બરાબર ચાવીએ તો ગમે તેવો લૂખો પદાર્થ પણ સુધા સમી મીઠાસ આપશે. કુદરતી રીતે મોઢામાં એવો અમીરસ રહેલો છે કે જે પદાર્થની સાથે બળ્ળ જઈ સર્વોત્તમ સ્વાદ આપે છે. પરંતુ આપણને ખોરાક ચાવીને ખાવાની લેશ માત્ર દરકાર હોતી નથી; એટલે પદાર્થનો કુદરતી રસ આપણે નથી મેળવી શકતા અને પરિણામે બહારની વિવિધ પ્રકારની વાનીઓ ખાવાના શોખે ચડી ગયા છીએ.

કેટલાક માણસો રસત્યાગના નિયમો કે વ્રતો લે છે. પણ તેમાંના ઘણાખરા હૃદયથી કે મનથી પદાર્થપરની આસક્તિને છોડી શકતા નથી. એટલે એ વસ્તુઓ જોતાંજ તેના સ્વાદ પર મનની વૃત્તિ લોભાય છે અને પરિણામે કાંતો તે પ્રતિજ્ઞાથી પતિત થાય છે અથવા એ વ્રત પૂર્ણ થયું કે લાગલાજ પ્રથમ કરતાં પૂર્ણ રસથી

તે વસ્તુઓને ભોગવવા લાગે છે. આ કંઈ સમજપૂર્વક રસનો પરિત્યાગ ન કહેવાય. એથી ઊલટું રસના અપરિત્યાગથી ભોગ વધે છે અને ભોગના પરિણામે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આવી રીતે આપણે પોતેજ રોગોને નિમંત્રણ કર્યે જઈએ છીએ અને આપત્તિ આવે ત્યારે કંમેનો વાંક કાઢીએ છીએ. એ કેવી કરુણાભરી મૂર્ખતા !

ઘણી ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ ખાટાં, ખારાં, તીખાં ખાણાઓ લઈને શરીરને એવું તો રોગીષ્ઠ બનાવી મૂકે છે કે તેનું માથું પરિણામ પ્રસવકાળે પોતે ભોગવે છે અને તેની સંતતિને પણ એ વારસો આપી વ્યાધિગ્રસ્ત બનાવી મૂકે છે. ગડગુમડ, ગરમી, ઉધરસ, ઉઠાંટીઆ જેવા દર્દોથી પીડાય છે. મનુષ્યોને આવી અજ્ઞાનતાઓનું ભૂલ કરતી વખતે લેશમાત્ર જાન હોતું નથી. જીભને વશ થઈ લોકો રોગમાં સંબડતા રહે છે. બીજી તરફથી તેવા ભોજનની પાછળ અને રોગ થયા પછી દવાની પાછળ અનેક પ્રકારનો ખર્ચ વધી જાય છે અને તે ખર્ચ પૂરું કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં કાવાદાવા કરવા પડે છે. આ પ્રમાણે ભૂલને પહોંચી વળવા અનેક ભૂલોની પરંપરા વધારતો મનુષ્ય પતનના ખાડામાં પડી જાય છે. એક અનુભવીએ કહ્યું છે કે:—

“ જો વિષયોથી છૂટે રસ, તો પાંચે ઇંદ્રિયો થાયે વશ ”
રસપરિત્યાગ કરવાથી બધી ઇંદ્રિયો સહજરોતે કાબૂમાં આવે છે અને બ્રહ્મચર્ય જેવું કઠિન વ્રત પણ પાળી શકાય છે. પરંતુ રસનો ત્યાગ—રસની આસક્તિનો ત્યાગ—હોવો જોઈએ. એક વખત આસક્તિ છૂટી જાય તો ગમે તેવું સ્વાદિષ્ટ ભોજન હોવા છતાં લેશમાત્ર તે ચલિત થતો નથી.

આ તપશ્ચર્યા જેટલી શારીરિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે તેટલીજ માનસિક દૃષ્ટિએ પણ છે, કારણ કે આ રસનો નાદ (ચસકો) કમી

યત્રાથી આપણે આત્મિક શ્રેય માટે વિચાર કે ચિંતન કરવાની શક્તિ ફળવી શકીએ છીએ. કાઈપણ તપશ્ચર્યાથી દેહદમન સાથે સાથે આપણી ભાવનાઓને પણ ઉચ્ચ આપણે સ્થિતિએ પહોંચાડે તેવી રીતે વિકસાવવી જોઈએ.

વૃત્તિસંક્ષેપ—આજ તપમાં વૃત્તિસંક્ષેપનું ચોથું સ્થાન છે. વૃત્તિસંક્ષેપ એટલે જેમ અને તેમ જીવનની જરૂરિયાતો ઘટાડવી. વૃત્તિને કાબૂમાં રાખી બિન જરૂરી વસ્તુને ઉપભોગ બંધ કરવો અર્થાત્ જરૂરી વસ્તુને પોતા માટે ઉપયોગ કરી વધારાની વસ્તુને પરહિત માટે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ કાળમાં આ વ્રતની ખાસ આવશ્યકતા છે. આપણા મોજશોખો અને પરચુરણ ખર્ચ એટલા તો વધી પડ્યા છે કે શક્તિ ન હોવા છતાં આબરૂની ખાતર લોકો ગજા ઉપરાંત બોજો રાખે છે. પરિણામે વિપત્તિઓ આવી પડે છે અને કુટુંબ સમાજ અને દેશ કંગાલ બનતો જાય છે.

દેશમાં અત્યારે જાપાનની મોહક અને વિવિધપ્રકારની એટલી સસ્તી ચીજો આવે છે કે તે ખરીદવા મનુષ્યો લલચાય છે અને તેની પાછળ લાખો રૂપિયાનો ધુમાડો કરી નાખે છે. જાપાન વગેરે વલ્લેશ્વના લોકો આપણી હાજતોનો ખૂબ અભ્યાસ કરે છે અને હમેશાં નવી નવી ‘ફેન્સી ડીઝાઇનો’ કાઢે છે, અને ભરમાવે છે. અનેક સ્ત્રીઓ પુષ્કળ કપડાં હોવા છતાં આવું નવું નવું જોઈ નવીન વસ્ત્રો ખડકયેજ જાય છે. ગરીબો પણ શ્રીમંતોના ચાળે ચડી ખોટા ખર્ચ વધારી મૂકે છે અને બેકારીના બોજથી પાયમાલ થઈ જાય છે.

ગાંધીજી આજ વસ્તુને સુંદર રીતે સમજાવી રહ્યાં છે. આ તપનુંજ ઉચ્ચ પ્રકારે સેવન કરી તેમણે આખી સંસ્કૃતિ ફેરવી નાખી છે. માત્ર સાદામાં સાદા ખોરાક અને એક કે બે વસ્ત્રથી ચલાવી

શકાય તેવું જીવન બનાવી લોકોને ઉપદેશી રહ્યા છે; છતાં ભારતવાસીઓ હજી તેનું મહત્ત્વ સમજી શક્યા નથી. એ કમનશીબની વાત છે.

વિલાસનું દુષ્પરિણામ

એક વખત એક મહારાજાએ ભારે ખર્ચે તૈયાર કરાવેલો સુંદર સ્ત્રીંગવાળો નવીન ઢાળનો પલંગ વસાવ્યો હતો. તે પર મુલાયમ બિછાનું પાથરેલું હતું. પોતાના ઓરડામાં મુકાવી તેણે ધારેલું કે હું આજે રાત્રે આ પલંગ પર સૂઈ આનંદ માણીશ. પરંતુ તેજ દિવસે બપોરના એક દાસી તે ઓરડાને સાફસૂફ કરવા આવી અને આવો મખમલ બિછાવેલ નવીન પલંગ જોઈ જરા આકર્ષણ થયું. આળુબાળુમાં કોઈ નથી તેવી ખાતરી કરી જરા આડા પડવાનું મન થઈ ગયું; એટલે બે ચાર મિનિટ તે લહાવો લેવા સૂતી. સૂતા વારજ તેને ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ.

તેટલામાં રાજાજી ત્યાં અકસ્માત આવી પહોંચ્યા અને આ દશ્ય જોતાંજ વિરિમત થઈ ગયા. તેને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો અને કહ્યું રંડા ! કમળત ! મારા પલંગ પર ! કોપેલા મહારાજાએ તુરતજ ચાલુક હાથમાં લઈ લાગલાજ બે ત્રણ ફટકા લગાવી દીધા. પહેલાજ ફટકે દાસી ઝબકી ઊઠી અને જોયું તો મહારાજા પોતેજ હતા. બાજી બગડી ગઈ તેમ જાણી તે વિચારમાં પડી ગઈ; પરંતુ તે ખૂબ ચાલાક—ચતુર હતી; એટલે હસવા મંડી અને હજી પથુ વધારે મારવા વીનવ્યું.

આ જોઈ રાજાજીનો કોપ કંઈક નરમ પડ્યો તે વિચારમાં પડ્યા કે આનું શું કારણ ! આતુર રાજાએ દાસીને પૂછ્યું કે આવા વખતે તને હસવું કેમ આવે છે ? તેમ તેમ તે વધારે હસવા લાગી. આથી રાજાની ઈતેજરી વધી પડી અને ફરી ફરી પૂછવા લાગ્યા. દાસીએ ઠાવકે મોંઢે કહ્યું કે ગરીબ પરવર ! તેનું કારણ આપ

સાંભળી નહિ શકેા. મને માફ કરો. રાગજીએ ગુનો માફ કરવા ખાતરી આપી ત્યારે ખૂબ આનાકાની પછી દાસી કહેવા લાગી. “ મહારાજ ! મને એમ થયું કે હું તો ફક્ત પાંચજ મિનિટ સૂતી તેના બદલામાં ચમચમાટ કરતા બે ફટકા પડ્યા તો આ પલંગપર આખી જીંદગી સુધી સુનારનું શું થશે ! દીનદયાળ ! હું તો આટલેથીજ બચી ગઈ. ”

મહારાજ વિચક્ષણ હતા. દાસીના આ શબ્દોએ તેને ખૂબ અસર કરી. તેને લાગ્યું કે વિલાસ ભોગવનારની સ્થિતિ બચકર થાય છે, એમ સમજીને ત્યારથી જ તેણે વિલાસનો ત્યાગ કર્યો.

આ દૃષ્ટાંતનો સાર એ છે કે મોજશોખ અને વિલાસના સાધનો મનુષ્યને પરવશ કરી મૂકે છે. ગફલતમાં—પ્રમાદમાં—અમૂલ્ય સાધન શક્તિને વેડફી નાંખી મનુષ્ય પાયમાલ થાય છે. આજેજ જે વૃત્તિસંક્ષેપનું વ્રત અંગીકાર કરો એટલે કે જરૂરિયાત ઘટાડો—ખિનજરૂરી વસ્તુઓ ન લો; તો તમારા ખર્ચ અરધા થઈ જાય, પરંતુ તમે ક્યાં કરી શકો તેમ છે ? તમારા ઘરમાં પણ તમારું ક્યાં ચાલે છે ? કેટલાક એમ માને છે કે એમાં તે શું ? એ બધી વસ્તુઓ સસ્તી મળે છે માટે વાપરીએ છીએ. જરૂરિયાત વગરની વસ્તુઓ વાપરવી તે મહાપાપ છે. દાડ ન પીનારને કોઈ મદત આપે તો તેપીએ નહિ, કારણ કે તે ઉપયોગી વસ્તુ નથી. આજથી નિયમ કરો કે ખિનજરૂરી કે મોજશોખની એક પણ વસ્તુ નહિ ખરીદીએ અને આજથી જરૂરિયાતોને પણ ઓછી કરીશું તો તે તમારા બચાવેલ ધનમાંથી ઘણો પરમાર્થ કરી શકશે. તમને આજે જે અશક્ય લાગે છે તે શક્ય થઈ જશે. અને તમે સાચા ધર્મિષ્ઠ થઈ જઈ સહજભાવે રાષ્ટ્રની સેવા કરી શકશો. તમે જે સાદા રાખશો તો ઘરના બધા માણસો સાદા થશે અને નકામી વેડફા જતી શક્તિનો સંચય થશે.

કાયકલેશ—આજ તપમાં પાંચમું સ્થાન કાયકલેશનું છે. કાયકલેશ એટલે કાયાને કષ્ટવેદી કસવી—દેહદમન કરવું અને શરીરપર કાબૂ મેળવવો. કષ્ટવેદીને પણ શરીરને સંયમી બનાવવું તે જાતનો શારીરિક સંયમનો પાઠ આજે માણસો તદ્દન વિસરી ગયા છે. માત્ર ઉપરની ટાપટીપ કરવાનોજ વા વાગે છે. વ્યાયામ કે આસનો દ્વારા શરીરને સુદૃઢ અને કઠ્ઠાગરું કે વીર્યાવાન બનાવવાને બદલે કૃત્રિમ ઉપાયોનું સેવન કરે છે. બહેનોના લગભગ બધાં દર્દો આ તપશ્ચર્યા વિના જ થાય છે. તેમ કહેવું અસ્થાને નથી. શરીર પરના અસંયમથી શરીર સ્વચ્છંદી અને જોઈએ ત્યારે કામ ન આપનાર આળસુ બની જાય છે, શરીર બગડે છે રોગો ધર કરે છે. શહેરોમાં તો દળવું, પાણી ભરવું વગેરે ગૃહક્રિયાઓ પણ સાવ બંધ થઈ છે. કસરત મળે એવા કાર્યો તે ભાગ્યેજ કરતી હોય છે. પરિણામે ગર્ભાશયનાં દર્દો થાય છે અને દુર્બળ અને અશક્ત પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. નરવીર પ્રતાપ, શિવાજી અને ભામાશા જેવા ભડવીરો જે ભારતની સ્ત્રીની કૂખે પાકેલા તેવી આજે વીર માતાઓ ક્યાં છે? આજની પ્રજા નિર્બળ, કંગાલ, અને તાકાતહીન છે તેનું મોટું કારણ પણ તે જ છે. નિર્બળ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી એ ધોર પાપ છે.

શરીરને વિવિધ પ્રકારે તાલીમ આપવાથી—કાર્યક્ષમ બનાવવાથીજ પ્રભુ ભજનમાં દૃઢ આસને બેસી શકાય છે, શરીર ધાર્યું કામ આપે છે, શારીરિક કસરતથી શરીર તંદુરસ્ત રહે છે. મોટી ઉંમરે પણ શક્તિ અને સામર્થ્ય જળવાઈ રહે છે અને તેવી પ્રજા રાષ્ટ્રનું અને જગતનું હિત સાધી શકે છે. યથાર્થ ધર્મ પણ પાળી શકે છે અને સેવા પણ કરી શકે છે.

ઇન્દ્રિય પ્રતિ સંલીનતા—આજ તપમાં છઠું સ્થાન ઇન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા ભોગવે છે. આ તપશ્ચર્યામાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનો અને મનનો સંયમ કરવાનો છે. ઇન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા એટલે

ઈન્દ્રિયોના વિષયોને કાબૂમાં રાખવા. આના સંબંધમાં ધણું બોલી શકાય પણ વિષય બહુ લાંબાવાના ભયે ટૂંકમાં એટલુંજ કે ઈન્દ્રિયોનો સંયમ એ આત્મશુદ્ધિનું મુખ્ય અંગ છે. અગાઉની પાંચે તપશ્ચર્યાની આરાધના કરનારને આ તપ સુલભ બને છે અને સારબાદ તે આંતરતપનો અધિકારી થાય છે. એટલે પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો અને મનને સંયમ વડે અસદ્માર્ગમાં ન જવા દેતાં શુદ્ધ માર્ગમાં તેની યોજના કરવી. આમ કરવાથી દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ, દુર્વિચારો અને પાપો થવા પામતા નથી, આવી રીતે એ છએ પ્રકારના બાહ્યતપ હૃદય વિશુદ્ધિની તૈયારીના છે. હવે છ પ્રકારના આભ્યંતરિક તપને વિચારીએ.

પ્રાયશ્ચિત્ત—આંતરિક તપમાં પહેલું જ સ્થાન પ્રાયશ્ચિત્તનું છે. તેના શ્લોકોમાં અનેક પ્રકારો કહ્યા છે. પરંતુ આપણે તેનો તાત્ત્વિક નિષ્કર્ષ કાઢીએ તો તેનો અર્થ એ થાય કે થયેલી ભૂલોનો પશ્ચાત્તાપ અને નવી ભૂલો ન થવા પામે તેવો દૃઢ સંકલ્પ, તેનું જ નામ પ્રાયશ્ચિત્ત. સાચું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી થયેલા દોષો બળી જાય છે અને નવાં થવા પામતા નથી.

વિનય—આપણે વિનયને આજ સુધી બહુ સામાન્ય અર્થમાં સમજીએ છીએ. પગે લાગવું કે જરા વિવેક દર્શાવવો એટલામાં વિવેકની ઇતિશ્રી માનીએ છીએ. જો વિનયનો આટલો જ અર્થ હોત તો તેનું સ્થાન આત્મિક ઉન્નતિ સૂચવનારા આભ્યંતરિક તપમાં ન હોઈ શકત. પરંતુ વિનય એટલે તો વિશિષ્ટ ન્યાય. બીજાના દોષો ભૂલી જઈ આપણું કર્તવ્ય નમ્ર ભાવે-ન્યાય પૂર્વક બળવે જવું એજ વાસ્તવિક વિનય છે. આવા વિનયથી પોતાનું ચારિત્ર ઉન્નત બને છે અને બીજા પર તેની ઉત્તમ અસર થાય છે. વિનયને બ્યાખ્યાથી સમજાવવા કરતાં દૃષ્ટાંતથીજ તમે વધારે સમજી શકશો એટલે એક દૃષ્ટાંત આપું છું.

શૈલક નામના એક રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી રાજ-પાટનો ત્યાગ કરી દીક્ષિત થયા હતા. તેઓની સાથે ૫૦૦ શિષ્યોનો

સમળ પરિવાર વિચરતો હતો. ઘણો વખત દીક્ષા પાળ્યા પછી એકદા તેમના શરીરમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો અને તેનો નિવૃત્તિને અર્થે તેમના પુત્રે વિનંતિ કરવાથી તેઓ પોતાની રાજધાની બહાર આશ્રમમાં રહેવા લાગ્યા.

સમય જતાં રોગ તો નાબૂદ થયો. પૌષ્ટિક દવાઓનો અસરથી શરીર સ્વસ્થ અને પુષ્ટ થયું. ત્યારે શિષ્યોએ વિચાર્યું કે હવે એકજ સ્થળે રહેવાની આવશ્યકતા નથી. છતાં ગુરુમહારાજ તો વિહારની વાત જ કરતા નથી. એકજ સ્થળે સાધુપુરુષે રહેવું એ ઉચિત ન ગણાય. આ પ્રમાણે વિચારી તે વિચક્ષણ શિષ્યોએ ગુરુદેવને વિનંતિ કરી કે હે ભગવન્ આપણે વિહાર કરીએ. પરંતુ ગુરુને તો એકજ સ્થળે રહેવું ખૂબ ગમી ગયું હતું. પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તે પ્રલોભનમાં સપડાવી દે. એટલે વિહાર કરવાના ભાવ જણાયા નહિ. ઘણા શિષ્યોને એ વાત રુચિ નહિ. એટલે એક શિષ્યને ગુરુની સેવા કરવા પાસે રાખી ગુરુની આજ્ઞા લઈ ખીજ બધા શિષ્યોએ વિહાર કર્યો.

સેવામાં રહેલા તેમના શિષ્ય પંચકજી ગુરુની હૃદયપૂર્વક સેવા કરવા છતાં ચારિત્રમાં સખલના આવવા દેતા નહિ. પરંતુ ગુરુ આચારમાં મોળા પડ્યા. ધીમે ધીમે પ્રમાદી બન્યા અને સાધુની આવશ્યક ક્રિયામાં પણ આળસુ બની ગયા. છતાં પંચકજી તેમની ભૂલો તરફ દુર્લક્ષ રાખી ગુરુની અનન્ય ભાવે સેવા કર્યે જતા હતા.

વખત જતાં કાર્તિક પૂર્ણિમાનો છેલ્લો દિવસ આવ્યો. સંખ્યાકાળ ધર્મ ગયો. આ વખતે પ્રત્યેક જ્ઞાનમુનિએ યૌમાસિક પ્રતિક્રમણુ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયા કરવી જ નોંધ્યો. પરંતુ ગુરુ મહારાજ તો ધોર નિદ્રામાં ધોરી રહ્યા હતા. તેમને જગાડવાથી ગુરુશ્રીને દુઃખ થશે એમ જાણી પંચકજી એકલાએ ચૂપચાપ પ્રતિક્રમણુ શરૂ કર્યું. પરંતુ પ્રાતઃક્રમણમાં ગુરુદેવની આજ્ઞા લેવા માટે વંદન કરી ચરણુરજ લેવા જતાં પંચકજીના કરસ્પર્શથી

ગુરુ ઝબકી ઊઠ્યા અને કોપ કરી કહ્યું:-અરે ! એ કાણુ છે ? શિષ્યે કહ્યું કે ગુરુદેવ ! હું પંથક. મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. પૂર્ણિમાના યૌમાસિક પ્રતિક્રમણની આગ્રા લઈ ચરણુરજ લેવા જતાં આપનો સ્પર્શ થયો. મેં અભાગીએ આપની નિદ્રામાં ખલલ પહોંચાડી ! બસ. પંથકના નમ્રતા ભર્યા શબ્દોથી ગુરુને વિચાર થયો કે ઓહો ! આજે કાર્તિકી પૂર્ણિમા છે છતાં હજી હું સૂઈ જ રહ્યો છું. અરે ! કેટલો પ્રમાદ ! ત્યાગનો આદર્શ શું સાવ ભુલાઈ જ ગયો ! એવા ચિંતનથી તેને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થયો.

આવી રીતે પંથકજીના ચારિત્રની ગુરુજી પર સચોટ અસર માર્છ અને ગુરુને પોતાની ભૂલ સમજાણી. ગુરુના દોષો સામે પંથકજીએ કદિ જોયું નહતું; માત્ર પોતાનું કર્તવ્ય શું છે એજ તેમનું જ્ઞેય હતું. આજે તો આપણે ધર્મ કે કર્તવ્ય ન બળવતાં બીજાની ટીકા કરીએ છીએ. તેથી બીજાના દોષો નિવારી શકતા નથી.

આ સ્થળે મારા એક અંગત અનુભવની વાત તમને કહી સંભળાવું:- એક ઘરમાં સાસુ અને વહુને બહુજ અણબનાવ હતો. સાસુ સ્વભાવના કંઈકે તીખા હતા. વહુ નમ્ર અને સંસ્કારી હતાં. વહુ ઘણી વખત મારી પાસે સાસુના ત્રાસનું વર્ણન કરે. એક દિન તેના ત્રાસની વાત કરતાં તે દુઃખથી રડી પડી અને મને કહ્યું કે હવે તો ક્યારેક અકાળ મૃત્યુ કરવું પડશે ! મને લાગ્યું કે તેનો ત્રાસ અસહ્ય છે. મારી પાસે તે બાઈએ કોઈ મંત્રની માગણી કરી; મેં કહ્યું:- મંત્ર તો આપું, પરંતુ તેની શરતો બહુ આકરી છે. તે પાળવી પડશે. તેણે હા કહી. આવી પ્રતિકૂળતાઓ, કષ્ટો, પરાધીનતાઓ એ સર્વ પોતાના જ કર્મનો ઉદય છે. એમ થોડો બોધ કરી, મેં તેને પંચપરમેષ્ટિના મંત્ર આપ્યો અને નીચેની શરતો પાળવાનું કહ્યું (૧) તમારી સાસુ જ્યારે ગાળો દે ત્યારે મનમાં આ મંત્ર બોલવો, અને પછી શાંત થાય ત્યારે તેમને કહેવું કે હું ભૂલી ગઈ,

માફ કરો. હવે નહિ કરું. (૨) બીજાને મોઢે પણ સાસુજીનું વાંકુ ન બોલતાં બેલતું તેમના વખાણુ જ કરવા. (૩) હૃદયમાં પણ તેમનું બહું ચિંતવવું. (૪) ઘરના હરકોઈ કાર્યો સાસુને પસંદ ન પડે તે ન કરવાં. (૫) પ્રેમસહિત તેમની સેવા કરવી. આ પાંચ શરતો સાથે હંમેશા મંત્ર ગણવાથી વધુમાં વધુ છ માસ સુધીમાં તમારી સાસુનો સ્વભાવ ફરી જશે અને તમારા પર સ્નેહ વરસાવશે. આ સાંભળી પ્રથમ તો તે બાધ વિચારમાં પડી ગઈ કે એ કેમ બનશે! મનુષ્ય માત્ર એમજ ધારતા હોય છે કે આવી શરતો પળે ખરી? સાસુ ગાળોની ત્રમઝટ બોલાવતી હોય ત્યાં આગળ શાંત રહેવાય ખરું? પોતાની સાથે હંમેશાં કલેશ કરનારની સાથે પ્રેમ કે પ્રશંસા થઈ શકે ખરી! આવી સહનશીલતા તો કોઈ વિરલ જ રાખી શકે. તેથી જ કહેવું પડે છે કે વિનયનો અર્થ ખૂબજ વિશાળ છે. બધા માણસથી તે ન થઈ શકે. તે બાધ એ મારી શરતો સ્વીકારી અને પાલન પણ બરાબર કર્યું. છેવટે તે વિનયમંત્રથી સાસુને બદ્ધુઈ અસર થઈ અને તે સાસુ-વહુના ઝઘડાનો ત્યાંજ અંત આવ્યો. પછી તો એવું થઈ ગયું કે સાસુ વહુ વિના કે વહુ સાસુ વિના ઘડી વાર રહી શકે જ નહિ એવો પ્રેમ પ્રગટ્યો. કહ્યું છે કે—

વિશ્વ બધું વશ થાય વિનયથી વિશ્વ બધું—

એહ રસાયણુ અંતર કેરાં, સઘળાં દોષ સમાય;—વિનયથી
મોહની મંત્ર અવર નહિ એથી, આ દુનિયાની માંય—વિનયથી.

સેવા—આબ્યંતરિકતપમાં ત્રીજું સ્થાન વૈયાવચ્ચનું છે. વૈયાવચ્ચ એટલે સેવા. ઉપવાસ કરવો સહેલો પરંતુ સેવા કરવી કઠિન છે. કહ્યું છે કે:— **સેવાધર્મઃ પરમગદ્દનોઃ યોગિનામવ્યગમ્યઃ**

અપકાર પર ઉપકાર કરવો. પોતાના કર્તવ્ય ખાતર અભેદ ભાવે સેવા કરવી અને બદલાની ઇચ્છા ન રાખવી તેજ સાચી સેવા છે. તીર્થંકર જેવી

પદવી સેવાથીજ પામી શકાય છે. હૃદયની શુદ્ધિ માટે સેવા એ અમોઘ ધ્વજ છે. પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી એક સસલા પર અનુકંપા કરનાર મેઘકુમાર, શ્રેણિક મહારાજને હાં પૂર્વજન્મની અનુકૂલ સેવાના પ્રભાવેજ ઉત્પન્ન થયા હતા. મનુષ્યને ગત જન્મનું ભાન નથી. એટલેજ તેઓ વર્તમાન દશા નેજ માત્ર જોઈ શકે છે અને અનેક સાચા ખોટા, કલેશ અને ઈર્ષાઓ કરી રહ્યા છે. કેવા પરમ પુણ્યના પ્રભાવે આ માનવદેહ પ્રાપ્ત થાય છે તેટલુંજ જો મનુષ્ય વિચારે તો પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેનો પ્રેમ થાય અને સેવા કરવાનું સહેજે મન થઈ જાય.

સેવા કરનારે બદલાની ઇચ્છા ન રાખવી જાંઈએ. મનુષ્યજાત માટે કે ખીજા કોઈ જીવો માટે તમે તમારી ફરજ સમજી અર્પણ કરો. આજે તો આપણને આપતાં પણ આવડતું નથી. કચવાતા મનથી કે કીર્તિના લોભથી થોડુંધણું કંઈ અપાય, પણ આપ્યા પછી ખીજા લોકો વખાણ કરે, છાપામાં નામ આવે ત્યારેજ કંઈક પેટનો આફરો ઊતરે. આવા કીર્તિદાનો કે ભાડુતી સેવા તેના પ્રમાણમાં ફળ આપે પણ આત્મશુદ્ધિ કે પવિત્ર પુન્ય ઉપાર્જન ન કરે. દાનની પ્રણાલિકા સેવાભાવનાથી જ જન્મી છે. પોતાની પાસે વધુ ઓછું જે કંઈ હોય તેમાંથી લાગણીપૂર્વક યોગ્યસ્થળે આપવું તેજ પ્રશસ્તદાન કહેવાય. આપવાનું ફળ વસ્તુ પર નહિ પણ આપવા પાછળની ભાવના પર તેનો આધાર છે.

એક ભરવાડના છોકરાએ તપસ્વી ભિક્ષુને ખીર વહોરાવી અને તે તેટલાજ દાનથી મહાસમૃદ્ધિવાન શાલિભદ્ર બન્યો. કે જેનું નામ આખી જૈન આલમમાં “શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ હજો.” એ જાતની મનોવાંછાથી સુપરિચિત છે. શું આ ફળ માત્ર ખીર વહોરાવવાનું છે ? ના, ના. તે તો તેની પાછળ રહેલી તેની અનુપમ સેવાવૃત્તિ અથવા રોમેરોમ વ્યાપેલી પ્રેમભક્તિના આંદોલનોનું જ સ્વાભાવિક પરિણામ છે.

સ્વાધ્યાય—આંતરિક તપનો ત્રીજો પ્રકાર સ્વાધ્યાય છે. સ્વાધ્યાયને આપણે આગમ ભાષામાં સન્ન્યાય કહીએ છીએ. તેના દ્વંદ્વ અને સરલ અર્થ એટલેજ કે ભણેલા શાસ્ત્રોનું વારંવાર રટણ કરવું-પુનરાવર્તન કરવું. તેથી જરા ઉચ્ચ કોટિનો અર્થ વિચારીએ તો સ્વાધ્યાય એટલે પોતાને લગતું-આત્માનેજ લગતું ચિંતન-મનન.

ધ્યાન—ધ્યાન એટલે અશુભભાવના-અશુભ અધ્યવસાયને તજી શુભ પરિણામ ધારામાં ઝીલવું અથવા તેમાં વધારે એકાગ્ર થવું તે. ધ્યાનના મુખ્ય ચાર ભેદ છે. આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન. પ્રથમના બે તે અશુભ ધ્યાન બાકીના બે તે શુભ ધ્યાન છે.

ભાવનાનો પારો વધી જાય ત્યારે થોડા સમયમાં જીવ સ્વર્ગ અને અપવર્ગ પ્રાપ્ત કરવા જેટલી શક્તિ મેળવી શકે છે અને એજ પારો નીચે ઊતરે છે ત્યારે મનુષ્ય નરકાગારનો અધિકારી બને છે. આનું રહસ્ય સમજવા માટે જૈનશાસ્ત્રોમાં એક સુંદર દષ્ટાંત છે:—

પ્રસન્નચંદ્ર નામના રાજર્ષિનું આ દષ્ટાંત છે. પ્રસન્નમુનિ ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય હતા. એકદા તે ઉગ્ર તપસ્વી ધ્યાનસ્થ બિભા હતા. કોઈએ કાનમાં આવી કહ્યું “અહીં તો તું તપ કરે છે પણ તારા રાજ્ય પર તો શત્રુએ હલ્લો કર્યો છે. તારો છોકરો યુદ્ધમાં માર્યો જશે. તારી પ્રજાનું રક્ષણ કરવાની પણ હવે તારી તાકાત ક્યાં છે ?”

પ્રસન્નમુનિ સંસારી જીવનમાં એક રાજા અને સમર્થ લડવૈયા હતા. આ સાંભળી તેના કાન ચમક્યા. તેના ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં તેમણે હથિયારો હાથમાં લીધા અને દુશ્મનના લશ્કરને મારવા લાગ્યા. લશ્કરને મારું છું. કાપું છું. આને મારી નાખ્યો હવે આને મારી નાખું છું. એવી અનેક કલ્પનાઓ તેના મનમાં ઝડપથી ચાલી જતી જોવામાં આવી.

તેજ સમયે ભગવાનના દર્શન કરવા આવેલા શ્રેણિક મહારાજે ભગવાનને પૂછ્યું કે હે ભગવન! આ પ્રસન્નમુનિ ધ્યાનમાં કેટલા બધા લીન થયા છે! આજ વખતે એમનું મૃત્યુ થાય તો તે ક્યા સ્થળે ઉત્પન્ન થઈ શકે? ભગવાન કહેતા ગયા કે પહેલી, બીજી, ત્રીજી એમ વધતાં વધતાં અત્યારે જો મૃત્યુ થાય તો તે પ્રસન્ન મુનિનો જીવ સાતમી નરકમાં જાય.

આ સાંભળીને શ્રેણિક વિસ્મિત થયા. “શું આવા ધ્યાની મુનિને નરક મળે!”

થોડા જ વખત પછી કલ્પના ક્ષેત્રમાં લડતાં લડતાં તેનાં શસ્ત્રો ખૂટ્યાં તેથી છેવટે કાંઈ ન સૂઝ્યું એટલે મુકુટને હથિયારતરીકે વાપરવા કલ્પના દોડી, તેથી જેવો મુકુટ લેવા માટે હાથ મસ્તકે મૂકે કે તુરત જ પ્રસન્ન મુનિને મુંડન દેખાયું અને તેને ભાન આવ્યું. પૂર્વકલ્પનાઓ પર તેને તિરસ્કાર છૂટ્યો અને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા. ભાવનાની ગતિ પલટાણી. થોડી ક્ષણો પછી જ્યારે શ્રેણિકે ભગવાનને પૂછ્યું કે હે ભગવન! હમણાં પ્રસન્નમુનિ કાળધર્મ પામે તો શી ગતિ પામે? ભગવાને જવાબ આપ્યો કે હવે તો તે આરમા દેવલોકની ઉપર અપવર્ગનો અધિકારી બની રહ્યો છે.

આવી રીતે એકજ પળમાં સારી ભાવના (પરિણામ ધારા) ઉચ્ચ સ્થિતિમાં અને મલિન ભાવના નીચ ગતિમાં ધકેલે છે. આ ઉપરથી એ રહસ્ય મળે છે કે આપણે કોષપણુ બીજા માણસનું ખૂરું ચિંતવતા હોઈએ ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે બીજાનું ખૂરું થતું જ નથી પણ પોતાની જ આસુરી વૃત્તિથી પોતાનું જ ખૂરું કરીએ છીએ. આવાં અનેક પાપોનો પુંજ દરરોજ વિના સ્વાર્થે એકઠો થતો હોય છે.

કાયોત્સર્ગ—કાયોત્સર્ગ એટલે દેહભાવને તજવો. અનેક કાળના અભ્યાસને લઈને શરીરનેજ આપણે આત્મા માનીને કાર્ય કરતા હોઈએ

છીએ પરંતુ વિચારવું જોઈએ કે “સોડહ” હું તો આત્મા છું. હું વાણિયો નહિ, બ્રાહ્મણ નહિ, માસ્તર નહિ, હિન્દુસ્તાનનો જ નહિ પણ પરમાત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યનો પૂંજ છું. એ પ્રકારની દૃઢ મન્યતા પૂર્વક બાહ્ય વ્યવહારોનો અને શરીરનો (જેટલીવાર કાયોત્સર્ગ કરવો હોય તેટલો સમય) ત્યાગ કરી મનને ધ્યાનમાં જોડવું તે કાયોત્સર્ગ.

આત્મભાવનામાં જ તત્સ્વીન થવાથી દેશ, કાળ કે જાતિના ભેદ-ભાવ સહેજે ભૂલી જવાય અને પોતે જ પોતાનો ભાગ્યવિધાતા છે એવું સમજવાથી દુનિયાના દુઃખો અને દર્દો બધાં નષ્ટ થઈ જાય. આવી રીતે સંક્ષિપ્તમાં તપશ્ચર્યાના બાર પ્રકારો પૂરાં થાય છે.

તપશ્ચર્યા એ યજ્ઞ છે. કર્મની આહુતિઓ તે યજ્ઞમાં જ હોમાય છે. તપશ્ચર્યા એ ભટ્ટી છે. આંતરિક અને બાહ્ય, બન્ને પ્રકારનાં કચરા તેથીજ બળીને ખાક થાય છે અને આત્માની તેજસ્વિતા પ્રકટી નીકળે છે.

આ તપશ્ચર્યાના માર્ગને સાંગોપાંગ સમજી અને વિચારી વિવેક પૂર્વક તે માર્ગે પ્રયાણ કરવામાં આવે તો પોતાનું અને પરનું એમ ઉભયનું કલ્યાણ થાય. સમાજ અને દેશની ઉન્નતિ થાય અને પોતાનેજ આંગણે સ્વર્ગ ઊતરે. મુક્તિના સોપાન સહેજે મળી રહે. આવો અનુભવ કંઈક મહાપુરુષોએ આજ ભારત ભૂમિમાં કર્યો છે અને હજી પણ તેનાંજ દિવ્ય આદેશનથી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના સતત પ્રહારો છતાં આછી કે ઊંડી ભારતની પવિત્રતા જળવાઈ રહેવા પામી છે.

જૈન સાહિત્યમાં પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોનો ફાળો

વ્યાખ્યાતા:-શ્રી૦ ત્રંબકલાલ દવે, M. A. B. T. Phd.

ખહેનો અને ભાઈઓ!

મારો વિષય કાંઈક આપને નીરસ લાગે તો ક્ષમા કરશો. કારણ આ વિષયમાં નથી કાંઈ વાર્તા, શ્લોકો કે ગીતો. હું તો યુરોપ અને દુનિયાના ખીજા વિભાગોમાં જૈન સાહિત્યના અભ્યાસનો જે વિકાસ થયો છે તેની માહિતિ આપવા માગું છું.

જૈનસાહિત્ય આર્યાવર્તમાં અનંતકાળથી યાદ્યું આવે છે. એના અનેક પુરાવાઓ છે. જૈનગ્રંથો પુરવાર કરે છે કે એ ધર્મ અનાદિ છે. જૈન સાહિત્યનો મોટો ભાગ આર્યાવર્તમાં ધણા વખતથી પ્રચલિત છે. પશ્ચિમનું વાતાવરણ આપણા દેશમાં શરૂ થયું ત્યારથી સંસ્કૃત વિદ્વાનો શોખ ત્યાં શરૂ થયો. સંસ્કૃત સાહિત્યની પેઠે જૈન સાહિત્ય પણ ત્યાં ખેડાય છે. શરૂઆતમાં પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધધર્મમાં ગોટાળો કર્યો. મી. વેબરે જૈન સાહિત્ય ઉપર પહેલો નિબંધ લખ્યો. એમાં એવું પ્રતિપાદન કર્યું કે જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મનો ફાંટો છે. પરંતુ એ ધર્મમાં તફાવત છે. આ બધા ગોટાળાનું કારણ એ હતું અને જૈનધર્મના જુના ગ્રંથો વાંચીશું તો તે માલમ પણ પડશે કે જૈન સાહિત્યમાં તીર્થંકરો માટે બુદ્ધ અને જિન એ શબ્દો વપરાયા છે. તેમજ બુદ્ધ સાહિત્યમાં પણ બુદ્ધને માટે બુદ્ધ અને જિન શબ્દો વપરાયા છે.

ડૉ. બુલહર સરકારી નોકરી લઇ ગુજરાતમાં ફર્યા. મોટા મુનિરાજને મળ્યા, અને જૈનધર્મનો ધણો સુંદર અભ્યાસ કર્યો.

પછી તેણે બહાર પાડ્યું કે જૈનધર્મ એ સ્વતંત્ર ધર્મ છે. બન્ને ધર્મના પ્રચારકો મહાવીર અને બુદ્ધ સમકાલીન હતા. પણ તેમના ધર્મોના સિદ્ધાંતો બારીકાઈથી તપાસતાં માલુમ પડે છે કે બન્ને ધર્મો તદ્દન નિરાળા છે અને જૈનધર્મ અન્ય ધર્મનો ફાટો નથી.

જૈનસાહિત્યનો મહાન અધ્યાપક જર્મનીમાં બોન શહેરમાં ડૉ. હર્મન જેકોબી છે. એ માણસે જૈન સાહિત્યની જે અનન્ય સેવા કરી છે તે માટે આપણે તેના સદાના ઋણી છીએ. તેણે ત્યાંની ‘યુનીવર્સિટી’ તરફથી હિંદમાં માણસો મોકલ્યા અને જૈનધર્મના ભંડારો ક્યાં ક્યાં છે? તેમાં ક્યાં પુસ્તકો છે? શા વિષયપર છે? કોણુ કર્તા છે? વિ. નોંધ લેવરાવી, હસ્તલિખિત ગ્રંથો વેચાતા મળ્યા તેટલા ખરીદ્યા. બીજા વાંચી તેમાંથી નકલો લેવરાવી અને તેનું મોટું લીસ્ટ બનાવી બે હજાર પાનાનું ‘કેટલોગ’ બહાર પાડ્યું. આથી સમસ્ત વિશ્વને જાણ થઈ કે જૈન સાહિત્યમાં પાંચપચીસ પુસ્તકો નથી પરંતુ જેટલું સંસ્કૃત સાહિત્ય વિશાળ છે તેટલુંજ જૈન સાહિત્ય સમૃદ્ધ છે. બીજા એક જર્મન પ્રો. ગ્લાસેનોપરિએ ૭૦૦ પાનાનો એક ગ્રંથ લખ્યો. તેમાં જૈનધર્મનું સઘળું રહસ્ય આવી જાય છે. તે જૈનસાહિત્ય અને સિદ્ધાંતોના દોહનરૂપ છે. તેનો આત્માનંદ પ્રકાશ મંડળ (ભાવનગર) તરફથી ગુજરાતીમાં સરળ તરજુમો થયો છે.

યૂરોપમાં આપણા શાસ્ત્રોના અનેક ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે, તે છાપવા માટે સ્પેશીયલ બીબાંઓ અને સ્પેશીયલ છાપખાનાઓ હોય છે. તેઓ જૈન સાહિત્યના પ્રકાશ માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચી રહ્યા છે. ડૉ. જેકોબીએ કદપસૂત્ર ઉપર તેટલાજ કદનું ઉપોદ્ધાત આપ્યું છે. તેમાં કદપસૂત્રની કેટલી નકલો, કયા ભંડારોમાં પડેલી છે. કેટલા મતભેદો ક્યે રચે છે તે બધું લંબાણથી સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. તેનો હજુ સુધી ગુજરાતીમાં તરજુમો થયો નથી. દરેક જૈન વિદ્વાને એ

ઉપોદ્ધાત અવશ્ય વાંચવું જોઈએ. બીજાં કેટલાંક સૂત્રો અમેરીકામાં રહેતા વિદ્વાને છપાવ્યાં છે.

આપણો એક પવિત્ર ગ્રંથ ઉત્તરાખ્યયન પેરીસમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. ડૉ. શુધ્ધાનો “ડી જૈન” નામનો ગ્રંથ એટલો બધો વિશ્વ-વ્યાપી છે કે તેમાં વિશાળ દૃષ્ટિથી જૈન ધર્મનું વિહંગાવલોકન કર્યું છે. વિદ્વાનોને એક લીટી લખતા પહેલાં અનેક આધાર મૂકવા પડે છે, અને આ પુસ્તકમાં પણ આવા વિધાનો કરી તેનું સુંદર રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે. જેને જૈનધર્મ ઉપર નગદ સાચી ખબર મેળવવી હોય તેણે આ ગ્રંથ અવશ્ય જોવો પડે.

ડૉ. બુલહર સિવાયના બીજા વિદ્વાનો હજી હયાત છે. ડૉ. જોકોબી ન્યારે આપણી જોડે જૈન સાહિત્યની વાતો કરતા હોય ત્યારે તે એટલા બધા તદ્લીન થઈ જાય કે ખાવાનું, ચા પીવાનું વિ. પણ ભૂલી જાય એવા એ સાહિત્યરસિક છે.

આ ઉપરથી આપને સમજશે કે જૈન સાહિત્યમાં એવા ઉપ-યોગી તત્ત્વો છે જેને આપણે આપણા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

હવે જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવા માટે યુરોપમાં ક્યાં કેન્દ્રો છે તે જણાવું છું.

પહેલું તો ઇન્ડિયામાં લંડન શહેરમાં બ્રિટીશ મ્યુઝયમ આવેલું છે. આ દુનિયાભરમાં સારામાં સારું મ્યુઝયમ ગણાય છે. હિંદુસ્તાનમાં જે ગ્રંથ છપાય તેની ત્રણ નકલો જાપાનાવાળા લઈ લે છે. તેમાંની બે વિદ્યાયત મોકલાય છે. એમાંથી એક ઈંડીયા એશીસમાં રહે છે અને બીજી બ્રિટીશ મ્યુઝયમમાં મોકલાય છે. નાનામાં નાની આંકની ચોપડી પણ ત્યાં મોકલાય છે. ચોપડી અહીં બહાર પડી કે પંદર વીસ દીવસના ગાળામાં એ આપણને ત્યાં વાંચવા મળે છે. ત્યાં પુસ્તકોનો જબર હાંડાર છે. અને પુસ્તકોના માત્ર લીસ્ટનીજ એક લાયબ્રેરી છે. દરેક હોલમાં સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ હોય છે. તમારે કોઈ

પણ પુસ્તક વાંચવું હોય તો ત્યાં વાંચનરૂમમાં દાખલ થાવ—એક ટેબલ પાસે બેસો અને પાસેની સ્ત્રીય દબાવો એટલે તુરતજ એક માણસ આવશે. તેને કાર્ડ ઉપર તમારે જે ચોપડી જોઈતી હોય તેનું નામ અને કર્તાનું નામ લખી આપો. ફક્ત આઠ મીનીટમાંજ તે માણસ ત્રંચ લઈ હાજર થશે. તમે આ બધી બ્યવસ્થા અને સગવડ જોઈ તાબુબ થઈ જશો.

આપણે ત્યાં પરિસ્થિતિ તદ્દન જુદીજ છે. લાયબ્રેરીમાં જશો તો લાયબ્રેરીઅન મળે કે ન મળે. મળે તો જે પુસ્તક જોઈતું હોય તે ભાગ્યેજ હાથ આવે. કદાચ હાથ લાગે તો તમારે જે અંદર વાંચવું હોય તે કયા પાના ઉપર હશે તેનો પત્તો પણ ન લાગે. અને આખો ત્રંચ ઉથલાવીએ ત્યારે ઘણી મુશ્કેલીએ જડે. કારણ એ છે કે આપણા ત્રંચો પાછળ સાંકળીયાં નથી હોતાં. તેથી કોઈ બાબત કયા પાના પર છે તે જડતી નથી. આપણે જો જૈનસાહિત્યની ઉપયોગિતા વધારવી હોય તો નવી ઢબથી છપાવું જોઈએ. અને તેમાં સાંકળીયાં વિગતવાર આપવાં જોઈએ. પરંતુ એ કાર્ય કરવા હિંદમાં કોઈ પણ જૈન સંસ્થા તૈયાર નથી. વિદ્વાનોનો કંઈ ટોટો નથી છતાં વિદેશના વિદ્વાનો માત્ર ૫૦ વર્ષના પ્રયાસથી જે કરી શક્યા છે તે આપણે આટલા વર્ષો પછી પણ નથી કરી શકતા. એ લોકોની કામ કરવાની શૈલી જુદીજ ઢબની છે. તમે કહેશો કે યુરોપીય વિદ્વાનો છપાવે છે એટલે આપણે શું જરૂર છે ?

પરંતુ હું કહું છું કે એ લોકો અંગ્રેજ લીપીમાં છપાવે છે. જે અહીંના વિદ્વાનોને વાંચતાં શ્રમ પડે છે. તેથી આપણે આપણું કરી લેવાની જરૂર છે.

ખીજું એવું મહાન સ્મૃતિ બર્ધાન છે ત્યાં સ્ટેટ લાયબ્રેરી છે. તેમાં આર્યવિભાગ જુદો છે અને આપણા ત્રંચો ઘણા છે. અલબત્ત અમે જો રાજસત્તાને બલે બધું સાહિત્ય એકઠું કરી શક્યા છે. પરંતુ

બર્લિનની લાયબ્રેરી તે કરતાં વધારે સમૃદ્ધ છે. કારણ કે બ્રિટન કરતાં જર્મનીમાં જૈન સાહિત્યના ઘણા વિદ્વાનો છે. આર્યસાહિત્ય વિભાગ માટે ખાસ અધ્યાપક ડૉ. દ્યુડોર છે. મેં જ્યારે તેમની મુલાકાત લીધી ત્યારે તેમની પાસે કોઇ શિષ્ય નહોતો. પણ બહુનાર હોય તોજ અધ્યાપક રાખવો એવું તેઓ નથી માનતા. અધ્યાપક પોતાની શોધખોળ ચાલુ રાખે છે. અને યુનીવર્સિટી તરફથી તેમને પગાર મળ્યા કરે છે. આ પ્રબંધો પ્રશંસનીય છે. આમ હોય તોજ સાહિત્યનો વધુ પ્રચાર થાય.

ત્રીજું સ્થાન પેરીસમાંનું જાહેર પુસ્તકાલય છે. ત્યાં હું એક-વીસ દિવસ રોકાયેલો. ત્યાંના બન્ને વિદ્વાનો માગધીમાં કાબેલ છે. બ્યાકરણમાં તેઓ ખૂબ કાબેલ છે. હેમચંદ્રાચાર્યના સૂત્રોના વિવિધ અર્થો મેં સાંભળ્યા ત્યારે હું તાબુબ થઇ ગયો. અને હું ખાત્રીથી કહું છું કે આવું જાણવાનું મને હિંદમાં નહિ મળેલું. ખરેખર આખી જીંદગી એકજ કામ કરે તો ઘણું સુંદર થઈ શકે.

જૈન સાહિત્ય સંગ્રહનું બીજું સ્થળ ફ્લોરેન્સ છે. તે ઈટાલીમાં આવ્યું છે. ત્યાં કોઈ ગ્રેફેસર નથી. પરંતુ ત્યાં હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. ડૉ. ટેસીટારી અહીં આવી મારવાડમાં ફરેલા અને તેમણે જૈનનો અભ્યાસ કરેલો. ત્યાંની મ્યુનીસીપલ લાયબ્રેરીમાં ચૌદ તથા પંદરમા સૈકાના જુના ગ્રંથો છે. એ જોતાંજ મને લાગ્યું કે ખરે જવાહીર તો હિંદમાં નહિ પણ અહીંજ છે. આપણે માનીએ છીએ કે આપણા ગ્રંથો આપણનેજ આવડે તે ખોટું છે. ચૌદમા સૈકામાં જ્યારે જૈનધર્મ મુજસતમાં સર્વોપરી હતો તે વખતના સારા જૈન ગ્રંથો ફ્લોરેન્સમાં મોજુદ છે. તેમની સાચવણ હેરત પમાડે તેવી છે. જુના કાળના તાડ પત્રોને અડતાજ તેઓ ભૂકો થઇ જાય એવાં હોય છે. તેથી ઉપર નીચે કાચ ગોઠવી તેઓ તાડપત્રો સાચવી રાખે છે. દવાઓ મૂકી રાખે છે જેથી જીવડાઓ બગાડી ન નાખે, અને તેને

સાચવવા ખાસ માણસો રાખવામાં આવે છે. તે પુસ્તકો પ્રત્યેની આટલી કાળજી છતાં જો કોઈ વિદ્વાન તે પુસ્તક જોવા માગે તો તરતજ વિના સંકોચે તે વાંચવા મળે છે, એ બાબુ વિદ્યાપર પ્રેમ એટલો વ્યાપક જોવામાં આવે છે કે અહીં તેમાંનું કશુંજ નથી.

જૈન સાહિત્ય સંગ્રહનું બીજું એક કેન્દ્ર હોલાંડની રાજધાનીનું નગર આમ્સટર્ડામ છે. તમને એમ થશે કે જૈનધર્મ હોલાંડમાં પ્રચલિત હશે? ના, તેવું નથી. પરંતુ હોલાંડ તાબાના કેટલાક ટાપુઓ એશિયામાં આવેલા છે. તેથી હોલાંડ વાસીઓએ જિજ્ઞાસા ખાતર આર્યધર્મ અને જૈનધર્મના ખાતર ખોલ્યા છે. એક સ્ત્રી પ્રોફેસર ત્યાં કામ કરે છે. તેઓ ધણું વિદ્વાન છે; જો કે યુરોપના બીજા મહારથીઓની તુલનામાં એ બાઈ ન આવે.

એ લોકોની અભ્યાસ કરવાની શૈલી જુદીજ હોય છે. આપણા દેશમાં વિદ્યાપાઠે અને ગર્થ ગાંઠે ” એ કહેવતનું પાલન થાય છે. તેમ ત્યાં નથી થતું. તમે ડો. જોકોબીને રસ્તામાં મળો અને કંઈપણ પ્રશ્ન કરો તો તેનો તે જવાબ કદાચ ન આપે. કારણ તેઓ બધું મોઢે નથી કરતા. તેઓ પોતાની લાયબ્રેરી બહાર કશું ખાત્રીપૂર્વક ન કહી શકે. ડો. જોકોબી તેમનો વાંચવાનો રૂમ તદ્દન અલગ રાખે છે. ત્યાં કોઈ દાખલ ન થઈ શકે. ત્યાં દરેક કબાટમાં નાનાં ખાનાં હોય અને એમાં કાર્ડ રાખવામાં આવે છે. તેણે ત્રણ વાંચનારા રાખ્યા છે. માનો કે ડો. જોકોબી “કર્મ” ના સિદ્ધાંત ઉપર લખવા માગે છે તો વાંચનારને તે સૂચના આપશે કે કર્મ ઉપર જૈન સાહિત્યના સમસ્ત પુસ્તકોમાં કયાં કયાં ઉલ્લેખ આવે છે? એટલે વાંચનારો તરતજ તેની નોંધ કરે છે અગર તે તે પુસ્તકોમાં કર્મ ઉપર વિવેચન આવતું હોય તે પાને પાને કાગળની કાપલી મૂકે છે, એટલે જોકોબી સૂત્રના કાપલીવાળા પાનાઓ વાંચી જાય એટલે કર્મ ઉપર શું અને કયાં લખાયું છે તેની સંપૂર્ણ માહિતિ માત્ર કલાકમાં તેને

મળી જાય અને કલાક બે કલાકમાં તો તે લખી નાખી ટાઇપીસ્ટને ટાઇપ કરવા આપી દે. સિદ્ધાંતો અને દલીલો આપી અધરામાં અધરું લખાણુ તે ધારે તો માત્ર દસ દિવસમાં લખી, છપાવી બહાર પડાવે. એવું કાર્ય કરતાં અહીંઆ ગામોગામ રખડવું પડે અને પાંચ વર્ષ લાગે. એવી સગવડો આપણે ત્યાં નથી. તેનેજ લખને વિદેશી વિદ્વાનો પુસ્તકો બહાર પાડે તેની રાહ જોઈ મોઢું વકાસી આપણે એસી રહેવું પડે છે. આપણે ત્યાં કામ કરનાર વિદ્વાનો છે. પરંતુ તેવાં સાધનો નથી.

આપણે આપણા પુસ્તકોને પવિત્ર માનીએ છીએ તેથી તે પર પ્રેમ હોય તે સ્વાભાવિક છે અને તે ખાતર જીવન આપવા તૈયાર છીએ. તે લોકો કંઈ ધર્મના પ્રચાર અર્થે અગર તે પર પ્રેમ અર્થે અભ્યાસ નથી કરતા. તેમજ તેઓ કંઈ જૈન મતના નથી. ઉપવાસ કે પચ્ચખાણુ કરતા નથી. પરંતુ જૈનસંસ્કૃતિ જાણવાના શોખની ખાતર અને માત્ર વિદ્યાપ્રેમને લઈ લાખો રૂપીઆનું ખર્ચ કરે છે. આપણે તેથી વધારે લાગણી હોવા છતાં જૈન સાહિત્યના વિકાસ અને પ્રચાર અર્થે કશું નથી કરતા એ મોટા ખેદની વાત છે. આ રીતે જો હું આપને જૈન શાસ્ત્રોને નવી દબથી છાપવા યોજના કરવી જોઈએ એ બાબત કંઈપણ અંશે બતાવી શક્યો હોઉં તો હું આ મારા પ્રયાસને કૃતકૃત્ય માનીશ.

જીવનની સફળતા

(પ્રવચનકાર-મહારાજશ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામી)

પ્રિય આત્મબંધુઓ અને બહેનો !

જીવનની સફળતા એજ આજનો વિષય છે. પ્રત્યેક કાર્ય સારેજ સફળ થઈ શકે કે ન્યારે તે કાર્ય ધ્યેય અથવા લક્ષ્યપૂર્વક કરાયું હોય. ધારોકે કોઈ વિદ્યાર્થી સેંકડો ગાઉ દૂરથી અહીં વિદ્યાભ્યાસ કરવા આવ્યો હોય, છતાં નાટક સિનેમા કે વૈભવ વિલાસમાં વખત ગુમાવી નાપાસ થાય તો કહેવુંજ પડશે કે તે ધ્યેય ભૂલી ગયો છે. ધ્યેયશૂન્ય ક્રિયા ફળરહિત અને તે સ્વાભાવિક છે. તેજ રીતે આપણા પોતાનું જીવન પણ ધ્યેય અથવા લક્ષ્યપૂર્વક હોય તોજ જીવન સફળ બને છે.

સંસારમાં જે કંઈ કાર્ય થાય છે તે ધ્યેય કે લક્ષ્યને મોખરે રાખી થતું હોય છે. કોઈ પથ્થરપર ઘાટ ઘડનાર સલાટને તમે પૂછો કે આ પથ્થરમાંથી તમે શું બનાવવા ધારો છો ? સારે તેણે જે નિશ્ચય કર્યો હશે તેજ કાંઈને કાંઈ કહેશે, પણ એવો જવાબ નહિ આપે કે કાંઈ નિશ્ચય કર્યો નથી બનાવતાં બનાવતાં જે કાંઈ બની જાય તે ખરું. કારણ કે એણે તે ઘાટ અને પોતાનું ધ્યેય પોતાના માનસમાં પ્રથમથીજ નક્કી કરેલું હોય છે. તેમજ તમે પણ તમારા પ્રત્યેક વ્યવહારિક કાર્યો કંઈને કંઈ હેતુને આગળ કરીને કરતા હો છો. તમે જતા હો અને કોઈ પૂછે કે આપ ક્યાં જાઓ છો ? તો તમે પણ ચોક્કસ જવાબ આપશો. પણ તમે એમ નહિ કહો કે ચાલવા માંડ્યું છે, પણ ક્યાં જવું તે નક્કી નથી.

આજ રીતે જ્યારે બાહ્ય ક્રિયાઓમાં આવું ઝીણવટ ભર્યું ધ્યાન રખાય છે તો જીવન જેવા મહત્વના પ્રશ્નપર ન વિચારીએ તેના જેવી બીજી મૂર્ખતા કય હોય શકે !

આટલા પ્રશ્નો હું તમોને પૂછી લઉં.

૧. અહીં તમે શા માટે આવ્યા છો ?

૨. તમોને આટલાં અમૂલ્ય સાધનો અને શક્તિ અર્પવામાં કુદરતનો શો સંકેત છે ?

૩ તમારા જીવનનો ઉદ્દેશ શું ?

આ બધા પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં તમારું આજનું વર્તમાન જીવન એજ જવાબ આપે છે કે લક્ષ્મી માટે આ બધો પ્રયત્ન છે. માયિક સુખ માટે આ બધી ધમાલ છે હવે તમારે વિચાર કરવો જોઈએ કે લક્ષ્મી માટે આટલી દોડધામ કરી જીવન વ્યતીત કરવું તેજ તમોને પર્યાપ્ત લાગે છે ? શું મનુષ્ય જીવનની સફળતા તેટલામાંજ સમાપ્ત થાય છે ? જો તેમજ હોત તો લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયા પછી પણ દુઃખ શી રીતે હોઈ શકત ? માટે માનવું પડશે કે મનુષ્ય જીવનનો ઉચ્ચતમ હેતુ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાનો નથી. પરંતુ આત્મોન્નતિ સાધવાનો છે. જેટલે અંશે આત્મવિકાસ થાય તેટલે જ અંશે જીવનની સફળતા સમજી લેવી. અફસોસની બીના એ છે કે મનુષ્ય જાતિનો મોટો વર્ગ આત્માને બૂલી બહારની ભૌતિક વસ્તુની સંભાળમાં જ જીવન ગુળ-રતો હોય છે અને જીવનની સફલતા પણ એમાં જ તે માનતો હોય છે.

આત્મોન્નતિ માટેનું પહેલું પગથિયું સદ્વિચાર, સદાચાર, પરો-પકારવૃત્તિ અને સેવાભાવ છે. ઘણા મનુષ્યો સારાં કામો કરતાં હોય છે. પરંતુ તેમાંનો ઘણો ખરો વર્ગ અજ્ઞાનતાથી કે પરંપરાથી કંઈ જાય છે, તેનું રહસ્ય કે આત્મવિકાસ માટે તેની ઉપયોગિતાનું તેને જ્ઞાન પણ નથી હોતું. લગભગ આજ સ્થિતિ ધાર્મિક ક્રિયામાં પણ અનુભવાય છે. જો થોડી પણ ક્રિયાઓ આત્મોન્નતિ માટે હોય

તો તમારે વિચારવું જોઈએ કે મત વર્ષ કરતાં આજે કેટલું આગળ વધ્યા? પરંતુ ચોક્કસ ધ્યેયથી કામ ન થતું હોવાથી તેનું સરવૈયું નીકળી શકતું નથી. જે તેમ ન હોત તો પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિ અને શક્તિનો મનુષ્ય સદુપયોગ કરી શકત, અને પોતાની જરૂરિયાતોને ઓછી કરી બધાં સાધનોને આત્મવિકાસ અર્થે જ જોડી દેત. એ સારે બની શકે કે જ્યારે ઘણા કાળથી ઘર કરી બેઠેલાં હૃદયનાં દર્દો જેવાં કે અહંકાર, તૃષ્ણા, વિષય, વિકાર, ક્રોધ, કપટ, દંભ અને ક્ષુદ્રતા વગેરે પ્રતિદિન મંદ મંદ થતાં જાય.

મનુષ્યજીવનનું લક્ષ્ય પોતાના અવિકસિત આત્માને પરમાત્મા તરફ દોરવો તે છે. આ લક્ષ્ય રાખી બધા વહેવારો અને શક્તિઓને તે માર્ગે જોડી દેવી જોઈએ. એજ સાચો માર્ગ છે અને તેજ જીવનનું ધ્યેય છે. આ પંથને ભલે કોઈ જ્ઞાન કહે, ભક્તિ કહે, કોઈ કર્મ કહે કે કોઈ નિર્જરા કહે. શબ્દ સાથે આપણને લેશ માત્ર વળગવાનું કારણ નથી, પરંતુ આપણી ક્રિયાનું ફળ આત્મવિકાસ અર્થે હોવું જોઈએ.

જીવનનું ધ્યેય નક્કી થયા પછી જીવનના વિકાસમાં જે જે બાધક કારણો ઉપસ્થિત થાય તેનો પણ પ્રતિકાર કરવો જોઈએ. આ સ્થળે કેટલાક મહાપુરુષ તરીકે ગણાતા સાધકો પણ એક વાત ભૂલી જાય છે. વ્યક્તિ કે પદાર્થના સહવાસસેવનથી ઉદ્બલવતા દોષો બદલ પોતાની નમ્મજાઈ ન જોતાં વ્યક્તિ કે પદાર્થને જ દોષ માને છે અથવા તો તેના તરફ તિરસ્કાર વરસાવે છે. વસ્તુતઃ પદાર્થ પોતે બાધક હોઈ શકતો નથી પરંતુ તેના પ્રત્યેની આસક્તિ કે મોહ એજ બંધનકર્તા છે તે ન ભૂલવું જોઈએ. તિરસ્કાર કરવા જેવું જો કંઈ પણ હોય તો તે માત્ર પોતાના આંતરિક દોષો જ છે.

વિશ્વના ઘણા અનુભવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે માનવજીવન સંસારમાં

સર્વોત્કૃષ્ટ જીવન છે. ઉત્ક્રાંતિના નિયમ પ્રમાણે આવી સ્થિતિ ભાગ્યે જ પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે :—“ ઘણા પુણ્ય સંચયથી આ દેહ રૂપી નૌકા મળી છે. આવી નૌકા મળ્યા પછી પણ જે સંસાર સાગર તરવાને પ્રયત્ન ન થાય તો મળેલાં સાધનો શા અપનાં ? ” આ મનુષ્ય જન્મ પામ્યા પછી ઘણી વખત ડાહ્યા મળ્યાતા મનુષ્યે પણ માયાના આવરણથી ખરી વસ્તુને છેક જ વીસરી જાય છે. અર્થાત્ કે જીવન ધ્યેય ભૂલી જાય છે.

જીવન સાફલ્યનો રાજમાર્ગ

જીવનની સફળતા ઇચ્છનાર મનુષ્યે પહેલાં તો પેટ સાફ કરવું જોઈએ. પેટ એટલે અંતઃકરણ. જ્યાં સુધી અંતઃકરણની શુદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી કરેલી ધાર્મિક ક્રિયાઓ પણ સફળ બની શકતી નથી. ચિત્ત વિશુદ્ધિની ભૂમિકા માટે અન્યાય, દગા, વિશ્વાસઘાત અને એવા હલકા, નીતિ વિરુદ્ધ કાર્યોને છોડી દેવા જોઈએ. પોતાના ક્ષણિક સુખ માટે અન્યને દુઃખ આપવું ન ધટે. પોતાના સ્વાર્થને જતો કરીને પણ અન્યને સુખ આપવું જોઈએ. આવી સ્થિતિને જૈન શાસ્ત્ર દષ્ટિ માર્ગાનુસારી માને છે. માર્ગાનુસારી એટલે સત્યને માર્ગે જવાને લાયક. પરંતુ એ ભૂમિકા ઉપર જવા પહેલાં અનેક પાશવ ભૂમિકાઓ ઉત્સાહન કરવી પડે છે. ત્યારપછી આજ ભૂમિકા કમવાર પ્રાપ્ત કરે છે. જેવી કે મિત્રા, તારા, બલા, દીપ્તા વગેરે. આ બધી ભૂમિકાઓ ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ ગુણોવાળી હોય છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે તો બીજા જીવોની માફક મનુષ્ય પોતે પણ ઓધ-દષ્ટિમાં હોય છે.

ઓધદષ્ટિ એટલે અંધ પરંપરા અથવા રૂઢિ. આવી દષ્ટિમાં રહેલો મનુષ્ય કાર્ય તો કરતો હોય છે. પરંતુ તેને વિચારનું કે સારા-સારના વિવેકનું જ્ઞાન હોતું નથી. પરંતુ જ્યારે તે મિત્રાદષ્ટિમાં આવે છે ત્યારે જ સત્ય અસત્ય, કર્તવ્ય અકર્તવ્ય, નીતિ-અનીતિ વગેરેનો

વિવેક કરતાં શીખે છે અને સત્ય પર તેની રુચિ જાગે છે. આવી બધી ભૂમિકાઓ વટાવતાં વટાવતાં જ્યારે તેને આત્મજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે સાચા માર્ગને સમજાપૂર્વક અનુસરે છે અને ત્યારે તેને સ્થિર દષ્ટિ પ્રગટેલી હોય છે. આ પ્રકારે આત્મજ્ઞાન થયા પછી ક્રમે ક્રમે તેને કાન્તાદષ્ટિ ઉદ્ભવે છે અને છેવટે ઉન્નતિ ક્રમના અંતિમપદે પહોંચી તે જીવાત્મા પરમાત્મપદ પામે છે. એ પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિનો પ્રારંભ ચિત્તની વિશુદ્ધિથી જ થાય છે. કે જ્યારે ઓઘદષ્ટિનો જૂનો માર્ગ મૂકી દીધો હોય છે અને વિવેક વિચાર વિનમ્રતા વગેરે સદ્ગુણો ખૂબ ઉત્તમ કોટિના પ્રગટયા હોય છે. આ વસ્તુને આપણે એકાદ દષ્ટાંતથી સમજીએ તે પરથી સાચા વિચારક અથવા તત્ત્વચિંતકનો આત્મભોગ કેવો હોય છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આવશે.

કોશલ દેશનો રાજવી એમ માનતો હતો કે મને જે કંઈ વૈભવ સંપત્તિ અને સાધનો મળ્યાં છે તે પ્રજાના ઉપયોગ માટે છે. હું પ્રજાનો માલિક નથી પણ સેવક છું. આવી ભાવનાથી તેનું કાર્ય પણ તેવું જ થતું હતું. મનુષ્ય જેવા પ્રકારના વિચારો સેવતો હોય છે તેવો જ તે લગભગ બનતો હોય છે.

કોશલરાજની પ્રજા તેને પ્રભુત્વ માનતી હતી. તેની ખ્યાતિ દેશોદેશમાં વ્યાપી રહી હતી. કોશલરાજની કીર્તિને તેના ઉપરી રાજા કાશીરાજ સાંખી શક્યા નહિ. તેના હૃદયમાં ઈર્ષ્યાનો દાવાનલ સળગ્યો. તેને રાજડવાની તેને ઇચ્છા થઈ આવી. અને તેથી જ ખોટાં સાચાં નિમિત્તો ઊભાં કરી યુદ્ધનું કહેણ તેને લખી મોકલ્યું.

કોશલરાજને આ કહેણ મળ્યા પછી તરત જ તેણે પ્રજાને એકત્ર કરીને અભિપ્રાય પૂછ્યો. પ્રજાએ નમતું નહિ મૂકતાં કાશીરાજ સાથે પ્રાણાંત લડી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તત્ત્વચિંતક કોશલરાજે વિચાર્યું કે આવા નિર્રથક યુદ્ધમાં વિના વાંકે સેંકડો શૂરવીરો ધવાઈ જશે. આ મારી નિર્દોષ પ્રજાને કાશીરાજ

સાથે સ્વાભાવિક વૈર જ નથી. તે તો પોતાની વફાદારીથી જ અરુઢ નિમિત્તે મરવા તૈયાર છે. આમ કરવું તે પ્રજાને માટે ઉચિત ન ગણાય આમ ચિંતવી વહેલી સવારે કોઈ ન જાણી શકે તેમ એકબે કોઈ ગાઢ અરણ્યમાં તે ચાલ્યો ગયો.

કોશલરાજના જવા પછી લડખનું કારણ કાંઈ ન રહેવાથી કાશીરાજે કોશલદેશનો કબજો લઈ લીધો. તેમ છતાં તેને સંતોષ ન થયો. કારણ કે તેને દેશ જીતવાની ભાવના ન હતી. પરંતુ કોશલરાજની કીર્તિને હણવાની તેની ભાવના હતી. કોશલ નરેશને શોધી કાઢવા માટે તેણે ફરમાન કાઢ્યું કે કોશલરાજને પકડી લાવનારને સવામણ સુવર્ણનું પારિતોષિક મળશે. આ ફરમાન સાંભળ્યા પછી ધનના લોભિયાઓ તેને પકડી લાવવા માટે શોધખોળમાં લાગી ગયા.

આ તરફ એક એકાંત ગિરિની ગુફામાં કોશલનરેશ ઇશ્વરભક્તિ કરી રહ્યા હતા. કાશીનરેશને સદ્ગુણિ મળે એજ તેની ભાવના હતી. એકદા ગુફાની બહાર વૃક્ષની ડાળે દોરકું બાંધી કોઈ માણસ ગળે ફાંસો ખાતા તેણે નજરે નજર જોયો. મૃત્યુના અંતિમ સમયે તે દુઃખીના એ ઉદ્દગાર હતા કે “ હે પ્રભુ ! મૃત્યુ સિવાય હવે એક પણ ઉપાય નથી. હું જેને શોધી રહ્યો હતો તે કોશલનરેશ ન મળ્યા. તેના સિવાય મારું દુઃખ ભાંગવાને કોઈપણ સમર્થ નથી.” આ શબ્દો ગુફામાં સ્થાં સ્થાં કોશલનરેશને કાને અથડાયા. દયાળુ રાજા તરત જ બહાર ધસી આવ્યા, અને તેમ કરતાં તે માણસને અટકાવ્યો.

મરનાર માણસે કહ્યું કે “ બાઈ ! તું તારું કામ કર. મારું દુઃખ દૂર કરવાને તું સમર્થ નથી. મારે માથે એવું બયંકર દેવું છે કે ગયું છે કે હું જીવી શકું તેવી સ્થિતિમાં નથી. મારા સાધનો ધનના ગયા છે. બીજી તરફથી મારી કીર્તિ જવાના બયથી હું કંપી રહ્યો વધુ કોશલરાજ મારું કષ્ટ દૂર કરશે એમ ધારી તેના પાટન આગ્યો. પણ ત્યાં જતાં મને માલૂમ પડ્યું કે મહારાજ તે

અવ્યક્ત સ્થાનમાં ચાલ્યા ગયા છે. આવી રીતે મારે કોઈ ઉપાય ન રહેતાં હું આ કાર્ય કરવા પ્રેરાયો છું. મને મરવા દો. શા માટે રોકી રહ્યા છો ?”

કોશલનરેશે કહ્યું: ભાઈ ! તારે પૈસાની જ જરૂર છે ને ? અને જો તેમજ હોય તો હું કંઈ તેમ કર. મારા હાથપગ બાંધી મને અહીંથી કોશલદેશમાં લઈ જઈ કાશીનરેશને સોંપી દે. આ પ્રમાણે કરવાથી તને દ્રવ્ય મળશે અને તારું ઇચ્છિત પૂર્ણ થશે. પેલા માણસે બહુ બહુ તેમ કરવા માટે આનાકાની કરી; પરંતુ તેને કોશલરાજે સમજાવીને કબૂલ કરાવ્યું કે તું તેમ કર. તે બિચારાને ખબર પણ ન હતી કે આ પોતે કોશલનરેશ છે.

કોશલનરેશને માત્ર એકજ ભાવના હતી કે મારા પ્રાણત્યાગથી પણ એક મનુષ્ય જીવન પામતો હોય તો હું ભોગ શા માટે ન આપી શકું ? કેટલી બધી અસામાન્ય યોગ્યતા ! આવા મુમુક્ષુ પુરુષોને પરાર્થે આત્મભોગ ક્યાં અને આજની પરિસ્થિતિ ક્યાં !

આજે તો સદ્કાર્ય અર્થે લક્ષ્મી વાપરવાની હોય તો પણ હજાર ગળણે ગળવા માટે અને તેવી વાત પણ દુઃખદ લાગે. કારણ કે જીવનને સુંદર બનાવવાની લેશ માત્ર ઇચ્છા જ નથી. બહારથી સુંદર બનાવવાનો ડોળ તો ખૂબ જ દેખાય; પણ જ્યાં પરોપકારની વાત આવે ત્યાં તો એમજ કહીને ઊભા રહે કે “આપજી ! કુરસદ નથી. ગળુ નથી. વખત ફરી ગયો છે ! માફ કરો.” શું શક્તિ નથી ? શક્તિ તો છે. ઘણી બધી છે. પણ પરને પીડવા માટે છે. સાધનો ઘણાં છે. કુરસદ પણ છે; પણ તે બધું આત્માને કુઆડવા અંકજગતને છેતરવા.

સાથે મનુષ્ય માત્ર પ્રપંચમાં બીજાન અનુકરણ કરતો હોય છે.

જગત તેમજ ચાલે છે. કર્મ કાવા દાવા કર્યા વગર ચાલી પાંકે સેકે આ મનાભાવના હાય ત્યાં ભોગ દેવાની વાત જ શી ?

કોશલનરેશ તેવા નહતા. તેનું અંતઃકરણ પરગણુ હતું. જીવવાની લેશ માત્ર તેને તમન્ના ન હતી. દુઃખીના દુઃખ ભાંગવાને તેણે આ માર્ગ સહર્ષ સ્વીકાર્યો. પેલો માણસ કોશલનરેશને પકડી કાશીરાજની કચેરીમાં લાવ્યો. કાશીનો ભૂપાલ તેને જોઈ ખૂબ ઊછળવા લાગ્યો. ઈર્ષ્યાથી ભભૂકતી જ્વાળાઓને આહુતિ મળી ગઈ. તેની આંખો નાચવા લાગી. તેજ વખતે બરી સભામાં કોશલનરેશે ગરદન ઝુકાવી કહ્યું: કાશીરાજ ! મારો શિરચ્છેદ કરો. અને આ મનુષ્યને સવામણ સુવર્ણ તોળા આપો. ”

આ શબ્દો સાંભળી આખી સભા વિસ્મિત થઈ ગઈ. ત્યારે જ પેલા માણસને ખબર પડી કે આ પોતે કોશલનરેશ છે. પરંતુ: ખે પ્રાણત્યાગ કરનાર આવી વિભૂતિઓ વિશ્વમાં હોઈ શકે છે. આ ચિત્ર પિશાચના અંતઃકરણને પણ પીગળાવે તેવું હતું. કાશીનરેશ આવો મહાન આત્મત્યાગ જોઈ નમી ગયો. તેને પ્રતીતિ થઈ કે ખરેખર આવો આત્મત્યાગ સામાન્ય મનુષ્ય ન કરી શકે. કોશલનરેશ ખરેખર પ્રભુ છે. પોતાની ભૂલનું તેને ભાન થયું અને ઝૂંટવી લીધેલું રાજ્ય કોશલનરેશને સુપ્રત કરી હંમેશના માટે તેની ખંડણી માફ કરી.

ચારિત્રની અસર અલૌકિક હોય છે. હજારો ઉપદેશ અને સેંકડો ગ્રંથો જે અસર નથી ઉપજાવી શકતા તે અસર આવાં એકજ દશ્યથી સહજ રીતે થઈ જાય છે. આ દષ્ટાંત પરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આવું બલિદાન ઉત્કૃષ્ટ અનુકંપા થયા વિના હોઈ શકે નહિ.

અહીં એકલી માત્ર અર્પણતા જ નથી બલકે તેની પાછળની અનાસક્તિ છે. સાચી રીતે તપાસીએ તો આવી અર્પણતા પદાર્થ પ્રત્યેની નિરાસક્તિ વિના હોઈ શકે નહિ. ન્યારે તમે તમારા જીવનના ખ્યેયને ઝોળખવા લાગો ત્યાર પહેલાં જ તમારામાં અદ્ય યા વધુ પ્રમાણમાં આ ગુણ ખાદ્યો હોવો જોઈએ.

અનાસક્ત માણસ પણ પદાર્થોનો ઉપભોગ કરતો જ હોય છે. છતાં તે પ્રત્યે તેની આસક્તિ કે બંધન હોતું નથી. પોતાની જરૂરિયાતો ઘટાડી પોતાની શક્તિને પારકાના હિત માટે ખરચવી તે પરોપકાર કહી શકાય. પરંતુ આજે તો ભોગવવા માટે લાખો અને કરોડો પણ ઓછા પડે પરંતુ સગા ભાઈને પણ કંઈ મદદ કરવી હોય તો હાથ ધૂજવા મંડે અને ત્યાં આગળ બીજાનો વાદ કરવા લાગી જાય. આ બધી આસક્તિની જાળો છે અને ન ખરચવાની નિશાનીઓ છે. નહિ તો પોતાનાં શ્રેય પાછળ કોઈ વાદ કરી શકે જ નહિ. જેમકે કોઈ દેવ આવીને કહે કે “ચાલો, દેવલોકમાં કોને આવવું છે?” તો કોઈ કોઈનો વાદ કરે ખરા! ટપોટપ નામની નોંધ થઈ જાય. ત્યાં તો રાહ પણ ન જોવાય અને વાદ પણ ન કરાય. ઘઉં વાવવા હોય અને બીજાએ બંટી વાવી હોય તો ત્યાં પણ વાદ ન થાય. પરંતુ પરમાર્થમાં કંઈક કરવું પડે તો ફલાણા ભાઈએ શું કર્યું? કેટલું આપ્યું? કેમ આપ્યું? એવા અનેક વાંધાઓ ઉત્પન્ન થાય કારણ કે જીવનનું ધ્યેય સમજાયું નથી. ત્યાં તો એમ માન્યું છે કે જે કંઈ આપવું પડે તે બધું વેડરી નાંખવાનું છે. પછી તો ખરચાય જ કેમ?

આસક્તિનું દુષ્પરિણામ

આસક્તિવાળો જીવ ભલેને ત્યાગ કરી નાખે પણ તોય એ બધું નિરર્થક છે. કારણકે તેની પાછળ ખૂબ સ્વાર્થ રહ્યો હોય છે. અને એ સ્વાર્થનાજ કારણે વસ્તુ ત્યાગવા છતાં વાસનાનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. જ્યારે અનાસક્ત મનુષ્ય ભલે કશુંય ત્યાગે નહિ, છતાં તેની ભાવના બીજાઓ પ્રત્યે ખૂબ સુંદર હોય છે.

એકદા એક અંધ બિખારી ચૌટામાં ખેસી સારંગી સાથે બજન ગાતો હતો, પરંતુ તે બિચારાનો અવાજ એટલો તો ખોખરો હતો કે તેનાપર રસ્તે ચાલનારનું બિલકુલ લક્ષ્ય જતું ન હતું. એક

દયાળુ ગવૈયાએ આ દસ્ય જોયું અને તેના હૃદયમાં અનુકંપાની લાગણી ઉભરાઈ આવી. તેનું દુઃખ દૂર કરવા તે તરતજ તેની પાસેથી સારંગી લઈને બેસી ગયો અને સુંદર સ્વરથી ગાવા માંડ્યું.

મધુર સંગીતથી આકર્ષાઈ ઘણા મનુષ્યો ભેગા થયા અને ધનની વૃદ્ધિ થવા લાગી. અંતે તે સંગીતશાસ્ત્રી ત્યાં પડેલા બધા ધનને તે અંધબિંદુકને આપી પોતાના માર્ગે રવાના થયો.

આ દૃષ્ટાંત સાચી અર્પણતા અને ઉદારતાનો બોધ કરે છે. હવે સરખાવો આજના જીવન સાથે. આજે તો

ઉદર ભરવા નિમિત્તે સૌ, લહું જીવન વીતાવે છે.

લક્ષ્મી મળી, પેટ ભરાયું, કુટુંબને પોષ્યું એટલે લાગ્યશાળી થયાં અને જીવનનું ધ્યેય સફળ થયું. બસ એમજને? હૃદયમાં ક્યાં છે પ્રેમ, સેવા ને ભક્તિનાં પૂર ! મહાપુરુષો જીવનની સફળતા તેમાંજ ખતાવે છે. સાચું જીવન જીવવા માટે સતત વિચાર કરવો જોઈએ કે આજે હું જે કરી રહ્યો છું તેનું પરિણામ શું ? અને જવાબ શૂન્ય આવે તો જીવનનું સુકાન ફેરવી નાખવું જોઈએ. ન્યારે અંતઃકરણમાં આવું ઘડતર ઘડાશે ત્યારેજ જીવનની સફળતા સંધાશે.

ૐ શાંતિ :

ભજન કેમ કરવું ?

પ્રવચનકાર—મહારાજ શ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામી
આત્મબંધુઓ અને માતાઓ !

આજે હું એવો વિષય કહેવા માગુ છું કે જે તમને હમેશાં ઉપયોગી થઈ પડે અને જેનો સંબંધ તમારા જીવન સાથે હોય.

તમે સવારમાં કંઈને કંઈ સ્મરણ, સેવા, પૂજા, સામાયિક વગેરે કરતા હશો. પરંતુ તમારામાંના ધણા એમ હમેશાં ફરિયાદ કરતાજ હોય છે કે પ્રાર્થના, ભજન, સ્મરણ વગેરે કરતી વખતે જ અમને પ્રમાદ થાય છે, ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી, રસ પડતો નથી. તો શું કરવું ? જવાબ એ છે કે— પ્રભુ ભજનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા નથી ચતી તેનું કારણ તમારા ઈષ્ટ પદાર્થોમાં જેવો તમોને પ્રેમ છે તેવો પ્રભુમાં પ્રેમ નથી અને પ્રેમ નથી તેનું કારણ એક તમને તે વસ્તુની પ્રતીતિ નથી. પ્રથમ તો તમારે વિશ્વાસ જ રાખવો ઘટે. શ્રદ્ધાપૂર્વકના પ્રયત્નથીજ તમને પ્રતીતિ થશે અને પ્રેમ પ્રગટશે એ મારી ખાતરી છે. તે પરત્વે એક સરલ માર્ગ સમજાવું.

દરેક માણસને જેમ સ્થૂળ શરીર છે તેજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ (માનસિક) શરીર પણ હોય છે, અને સ્થૂળ શરીરનો આધાર પણ સૂક્ષ્મ શરીર પર હોય છે. (મન, ચિત્ત, હૃદય, બુદ્ધિ, એ બધાં મનોમંદિરનાંજ વિવિધ અંગોપાંગ છે) જેમ સ્થૂળ શરીરની તંદુરસ્તી માટે ખોરાક, પાણી, હવા, પ્રકાશની જરૂર છે તેમ સૂક્ષ્મ માનસચંત્રની તંદુરસ્તી માટે ઉત્તમ વિચાર, ચિંતન, મનન છત્યાદિ સૂક્ષ્મ ખોરાક હોય છે. મનુષ્યનો જેવો અને જેટલો વિકાસ તેનાજ પ્રમાણમાં તે સૂક્ષ્મ સામગ્રીને ગ્રહી શકે છે. વિકાસના પંથે વેગ

વધારવામાં પ્રભુપ્રાર્થના, સ્તુતિ, સ્તવન, ધૂન વગેરે વચન દ્વારા પીવાનાં પીણાં છે. અને સદ્વિચારણા આત્મચિંતન, ધ્યાન એ માનસિક પીણાં છે. શુદ્ધ ચૈતન્યધન પરમાત્મ સ્વરૂપ અંતરપટમાં હોવા છતાં ઉન્મુખ રહેલ આત્મા તેનો અનુભવ નથી કરી શકતો. તેના સન્મુખ થવાનું સર્વોત્તમ સાધન ભક્તિ છે અને તેથી સત્પુરુષોએ ભક્તિનો મહિમા મુક્ત કંઠે ગાયો છે.

ધ્વનિપ્રધાન પદોનું સતત ઉચ્ચારણ એ પણ ભક્તિનો એક પ્રકાર છે. આજે એ જાતની ધૂનો હું તમારા પાસે બોલાવવા માથું છું પરંતુ તે ધૂનની પાછળ રહેલા રહસ્યને વિચારી લેવું જોઈએ. કોઈપણ ભજન, સ્તવન, કે ધૂન બોલો તે માત્ર ગાવા ખાતરજ બોલાય તો તેનો કાંઈ અર્થ નથી. પદે પદે વાચિક સાથે માનસિક તાલ મેળ પણ મલવો જોઈએ. એકજ પદ બોલતાં હૃદયમાં જ્યારે ઝણઝણાટી ન થાય ચિત્ત ભેદાધ ન જાય આંતરિક પ્રસન્નતા ન અનુભવાય કૃતકૃત્યપણું ન અનુભવાય; તો સમજવું કે આ માત્ર વેઠ કઢાય છે. એટલે માત્ર રાગડા તાણ્યા ગણાય. પરંતુ એવી દરેક પ્રાર્થના કે સ્તુતિઓ સાથે જ્યારે હૃદયનો તાલ મળે છે ત્યારેજ કાંઈક દિવ્ય આનંદનો સંચાર થાય છે. વ્યક્તિગત પ્રાર્થના કરતાં પણ સમાન વિચારના મનુષ્યો સાથે મળી પ્રાર્થના કરવામાં જે મહત્ત્વ છે તેનો પણ હેતુ હોય છે. જ્યારે જ્યારે જે જે જાતની ભાવના પૂર્વક સતત ઉચ્ચારણ થતું હોય છે ત્યારે ત્યારે તે તે જાતની ભાવનાઓ સૂક્ષ્મ આદોષનોવડે મૂર્તિસ્વરૂપ થવા માટે ધનીભૂત થતી હોય છે. અને આસપાસમાં એવું વાતાવરણ ફેલાવે છે કે આપણે તદ્દૂપ બની જઈએ છીએ. એ વસ્તુનો આસ્વાદ હૃદયપૂર્વક એક વખત લેવામાં સફલ થઈએ તો ફરીને તેજ પ્રકારે આચરવાની રુચિ જાગે છે. એટલાજ માટે હું તમારી પાસે એ જાતની ધૂન હમણાજ બોલું છું, તેની સાથે તમારો ભાવ મિલાવી સુમધુર કંઠે તમે પણ તે ઝીલજો. સાંભળો:—

ૐ ગુરુ ૐ ગુરુ ૐ ગુરુદેવ

જય ગુરુ જય ગુરુ જય ગુરુદેવ

[આ પ્રમાણે મહારાજશ્રીએ એમની લાક્ષણિક હાથમાં ખુલ્લું અવાજે “ ૐ ગુરુ..... ૐ ગુરુ..... ૐ ગુરુદેવ”ની ધૂન શરૂ કરી અને સભાજનો એ ધૂનમાં જોડાયા. મહાત્માજીની ‘રામધૂન’ જેમ પ્રસિદ્ધ છે તેમ ‘ૐ ગુરુદેવ’ની ધૂનમાં પણ લોકો તત્ક્ષીન થઈ ગયા. આ પ્રમાણે આખો હોલ એજ વાતાવરણથી ગૂંજી રહ્યો. એ ધૂન પછી બીજી બખ્ખે લીંટીઓની ધૂનો શરૂ થઈ. વચ્ચે વચ્ચે મહારાજશ્રી લીંટીઓ પાછળ રહેલો માર્મિક ભાવ સુંદર વાણીમાં દૃષ્ટાંતો સહિત સમજાવતા જય અને ધૂન આગળ વધે. સંપાદક]

અમંત્રમક્ષરં નાસ્તિ

નાસ્તિ મૂલમનોષઘમ્ ।

અયોગ્ય : પુરુષો નાસ્તિ

યોજકસ્તત્ર દુર્લભ : ॥

“ ક ” થી માંડીને છેવટ સુધીના મૂળાક્ષરો બધા મંત્રાક્ષરોજ છે, સર્વ વનસ્પતિના મૂળમાં કાંઈને કાંઈ ઔષધિ રહેલ છે. અને મનુષ્યમાત્રમાં કાંઈને કાંઈ યોગ્યતા હોય છે; પરંતુ તે કેવી રીતે અને ક્યાં તેની યોજના કરવી તેને મનુષ્યો જાણતા નથી. મંત્રાક્ષરો એ સાંકેતિક શબ્દો છે. પણ જેનો જે વિષય હોય તેજ તેની યોજના કરી જણે. સંગીતનું કામ કરતો હોય તેને ભૂમિતિ ન આવડે. રસોયો નામું ન માંડી શકે. તેમ આપણે અક્ષરોની ક્યાં ક્યાં યોજના કરવી અને મંત્રાદ્વારા સામર્થ્ય કેમ પ્રગટાવવું તે નથી જાણતા. એટલેજ આ બધી ગરબડ થઈ છે. આ મંત્રો સારામાં સારી વસ્તુઓ હોવા છતાં આપણે તેની કિંમત નથી જાણતા. ૐ શ્રુતું રટણ કરવાથી ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે. પરંતુ આવી ક્રિયાઓ અનન્ય પ્રેમ અને પાકા વિશ્વાસપૂર્વક થવી જોઈએ.

વિશ્વમાં એવો નિયમ છે કે જે પ્રકારના તમે વિચાર કરતા

હો તે પ્રકારના પરમાણુઓ તમારી સમીપમાં આકર્ષાય છે. તમે હસો તો હસવાના પુદ્ગલો તમારા તરફ આવે છે ને રડો તો રડવાના પરમાણુઓ તમારી પાસે આવે છે. તેવીજ રીતે ન્યારે ભક્તિના આદિદાનો તમે ફેલાવતા હો ત્યારે (ભક્તોના મનમાંથી ભક્તિ કરતાં નીકળેલા) ભક્તિના પરમાણુઓ ગમે તેટલા દૂર હોય તોપણ ખેંચાઈ તમારી પાસે આવે છે.

કોઈ કોઈ પવિત્ર તીર્થના સ્થાનોમાં જઈએ છીએ ત્યારે આપણે કોઈ અનુપમ શાંતિ અનુભવીએ છીએ તેનું શું કારણ ? વસ્તુ એમ છે કે આવા એકાંતના સ્થળોમાં કોઈ મહાપુરુષોએ આત્મધ્યાન ધરતાં તે પ્રકારનાં પુદ્ગલો પ્રસરાવ્યાં હોય છે. તે પુદ્ગલો ત્યાં વાતાવરણમાં ગૂંચ રહ્યાં હોય છે. જેવા મક્કમ મનથી તે પુદ્ગલો પ્રસર્યાં હોય છે તેવા મક્કમપણે તે ટકી રહે છે અને આપણે તે વાતાવરણમાં જઈએ છીએ એટલે તે પવિત્ર મનોદ્રવ્યથી ચિત્તની શાંતિ અનુભવીએ છીએ.

યાદશી ભાવના यस્ય સિદ્ધિર્ભવતિ તાદશી—જેવા ભાવથી તમે ધ્યાન ધરો—પ્રાર્થના કરો તેવી સિદ્ધિ થાય છે. ન્યારે તમે બીજાનું ખૂરું ઈચ્છતા હો ત્યારે ખૂરાઈના પરમાણુઓજ તમારી તરફ આકર્ષાય છે. માટે તમારા વિચારોનાં આદિદાનો ફેલાવતી વખતે બહુ જ સાવધ બનો.

ધણા જેનો માને છે કે ભગવાન સિદ્ધશિલામાં બિરાજે છે એટલે તે આપણું કંઈપણ ભણું ન કરી શકે. આમ માનવા છતાં ય. લોકો તેનું ભજન તો કરે છે તેનું શું કારણ ? અલબત્ત, ભગવાન ભણું કે ખૂરું કરે નહિ, જે કંઈ કરે તે આપણો આત્મા જ કરે છે. પરંતુ તમે જે આત્મિક ગુણ પ્રગટાવવા માગો છો તે ઇશ્વરમાં છે; અને તે તમારામાં પણ છે. એનામાં એ આવિર્ભાવે છે; તમારામાં તે તિરોભાવે છુપાયેલા છે. તમે તેને જોઈ શકતા નથી, પરંતુ તમે ન્યારે પ્રભુ પાસે માગો છો, પ્રાર્થના કરો છો ત્યારે તમારામાં

સુખાવસ્થામાં રહેલા તે ગુણો કે શક્તિ બહાર આવે છે. પરમાત્માનાં સ્તવન સ્તુતિથી જેટલી શુદ્ધિ તેટલો જ આત્મિક ગુણોનો આવિર્ભાવ અને તેજ તેના ભજનનો મહિમા. તેને પછી તમારી સમીપ આવે છે એમ કહો; અગર તમે તેની તરફ જાઓ છો, એ બધું એક જ છે. તમે જેને ઇચ્છો તેને પામી શકો છો. સારાંશ કે કોઈ કોઈને આપતું નથી. પરંતુ આત્મા પોતેજ આત્માનું શ્રેય કરે છે. ગીતા પણ એજ કહે છે:—

આત્મૈવહિ આત્મનો બન્ધુરાત્મૈવ રિપૂરાત્મન :

અને મહાવીર પણ એજ કહે છે કે **અપાકતા વિકતાય દુહાણય સુહાણય.** એટલે આત્માનું સારું કે નરસું આત્મા પોતે જ કરે છે. વાસ્તવિક રીતે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કહો કે પરમાત્મા કહો એ એકજ વસ્તુ છે. જ્યારે અમુક વસ્તુ આપણે ઇચ્છીએ છીએ ત્યારે આપણી અંદર રહેલી એ વસ્તુને આપણે બહાર લાવીએ છીએ. આવી સ્તુતિ કરતાં હોઈએ ત્યારે પ્રભુ આપણી સમક્ષ જ છે. આપણી પ્રત્યેક ક્રિયાઓ તે દેખી રહ્યા છે એમ શ્રદ્ધો, અને આપણે તેના ચરણે બાજી પડી ગદ્ગદ કંઠે નમ્રભાવે અરજ કરતાં હોઈએ એમ કલ્પો. જે શુદ્ધ મનથી—પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી—સ્તુતિ કરવામાં આવે તો ગમે તેવા ભયંકર પાપો પણ જરૂર નાશ પામે છે—ધોવાઈ જાય છે. એ નિઃસંશય બિના છે.

[આમ આત્માના સ્વરૂપનું પૃથક્કરણ અને સ્તુતિનો મહિમા સમજાવતા જતા મુનિશ્રી ધૂનમાં આગળ વધે છે. શ્રોતાજનો એકાકાર બને છે—ખરેખર એ ધૂન:— ઐ ગુરુ ઐ ગુરુ ઐ ગુરુદેવ આદિ બધી અજબ છે. લોકો તે ઝીંકતા મસ્તી અનુભવતા હતા. એ દૃશ્ય પણ અદ્ભૂત હતું. આજના ધાર્મિક દિવસે એ ઇશ્વરની ધૂને અજબ ચૈતન્ય લોકોમાં પ્રગટાવ્યું હતું. ધૂન પૂરી થતાં ચિત્તની સમાધિને મદદરૂપ થાય તેવા બીજાં કાવ્યો શરૂ થયા. એક પછી એક લીંટી ગવાતી જાય અને શબ્દ પાછળ રહેલો મર્મ અમૃતવાણીમાં સમજાવ-

વતા જાય. સાથે સાથે સમજણ વિના શાસ્ત્રોની ગોખણપટી કરવાની પદ્ધતિથી તેમજ સમજણ વિનાની થતી તપશ્ચર્યાથી આત્મજ્ઞાન મેળવવાને બદલે આપણે કેટલેક અંશે મિથ્યાજ્ઞાનમાં અથડાતા હોઈએ છીએ તેની વિવિધ દૃષ્ટિએ થતી ચર્ચા સાંભળી શ્રોતાજનો મુગ્ધ બનતા. આગળ વધતા મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું. સંપાદક.]

ધારો કે એક સુધન્ય સમયે અખિલ વિશ્વના વિભુવરના દર્શન અર્થે તમે જાગ્યા. આવે વખતે તમોને પૂર્વની સૂલો પરત્વે કેટલો પશ્ચાત્તાપ થવાનો ! અને કેવા ભાવો રકુરવાના ! અંતરથી જાગ્રત થયેલા એક મુમુક્ષુએ પોતાના ઉદ્દગારમાં અહીં તેવું જ વર્ણન કર્યું છે કે—

સમીપે છતાં તમને તિમિરથી હું નહિ નીરખી શક્યો !

હું પતિતપાવન પૂરણ પ્રેમ સ્વરૂપ ના પરખી શક્યો

હે નાથ ! આજ સુધી હું તમોને દૂરને દૂર શોધી રહ્યો હતો. પૃથરે-પૃથરે અને ગિરિ કંદરાઓની ટુકે ટુકે ફરી વળ્યો. જલમાં, સ્થલમાં, મંદિરમાં, ખડેરમાં, મૂર્તિમાં અને એમ એમેર એક તારા દર્શન કાળે દોડી દોડી તને શોધવા માટે અનેક જન્મો સુધી અનંત કાળ ગુમાવ્યો, પરંતુ તું તો પાસે જ હતો. પાસે હોવા છતાં આ વાસના અને માયાની જાળથી વિંટળાયેલો અને અજ્ઞાનના ધનધોર અંધારાથી ઘેરાયેલો હું આપને ન જોઈ શક્યો. રે કેવી મૂર્ખતા !

હે પતિતોના પાવનહાર ! અને પ્રેમપીયૂષના પયોધિ ! આપના આ અપાર પ્રેમ પ્રવાહના સ્વરૂપની પારખ હું દંભી આજ લગી ન જ કરી શક્યો. કેવી બાલીશતા !

તુજ અમી ભર્યાં સૂત્રો અમૂલાં હું ન શ્રવણ કરી શક્યો !

હું હૃદયમાં સંજીવની તારી ખનિ ન ધરી શક્યો

હે વિશ્વેશ ! આ આખા વિશ્વની વિવિધ વસ્તુઓ ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થતાં થતાં બોધ આપી રહી હતી. “ક્ષણિકમિતિસમસ્તંવિદ્ધિ સંસારવૃત્તમ્” તું જેમાં રાખી રહ્યો છે; જેની પાછળ દોડી રહ્યો છે, રે ! તરફડી રહ્યો છે તે બધું ક્ષણિક છે નશ્વર છે અશાશ્વત

છે. તું શોધે છે તે તો તારી પાસે છે! ક્યાં દોડે છે ? એ તો મૃગજળ છે, જરૂર શોભ, આવા આવા અમૂલાં સૂત્રોનાં જ્વનિઓ તેમાં ગૂંજી રહ્યા હતા. પરંતુ હે વિભાં ! મારા કાન ત્યાં સાવ બધિર થઈ ગયા હતા. તેથી હું તે સૂત્રો ન સાંભળી શક્યો. કેવાં એ અમી ઝરાં સદ્બોધનાં વચનો વહેતાં હતાં ! હે પ્રભો ! જેમાં મારા કલ્યાણનો સંકેત હતો એવો અમરત્વ પમાડનાર, નવચેતન પ્રગટાવનાર તે દિવ્ય જ્વનિ કદિ ન સાંભળાયો. કદાચ અવ્યક્ત રીતે સાંભળાયો હશે. તથાપિ મારા કુટિલ હૃદયમાં તેને કદિએ ધારણ ન જ કરી શક્યો. રે કેવી અજ્ઞાનતા !

ભજવા તથા ઉત્તમ સમય તમને ન નાથ ભજી શક્યો;

પ્રભુ આપના સંકેતને હું મૂઢ ના સમજી શક્યો

હે સર્વશ ! જ્યારે તારી ભક્તિનો ખરેખર સમય હતો ત્યારે લક્ષ્મી અને લલનાની જ સેવા કરી. મોહના પાશમાં જકડાઈ રહ્યો. યુવાનીનું ઓજસ વેડફા નાંખ્યું. ન કદિ મનુષ્યોની સેવા અને પરોપકાર કરી શક્યો કે ન તારું અન્ય પ્રકારે ભજન કરી શક્યો. જ્યારે સંકટો આવ્યાં અને વ્યાધિઓ વરસી ત્યારે હાયવોય કરી. પરંતુ એમાં પણ કંઈ કુદરતનો સંકેત છે. એમાં પણ તારી કરુણા છે તે હું છેવટ સુધી ન જ સમજ્યો, કેવી એ અતિ મૂઢતા !

તારા થવાની અભયમંગલ મોજ ના માણી શક્યો

તારા ભજનનો અતુલ મહિમા જરૂર નવ જાણી શક્યો

હે પ્રભો ! કેટલી મંગલમોજ ! કેવો અપૂર્વ આનંદ ! પરંતુ હું તો આ મારું, આ મેં કર્યું, તે પણ મેં કર્યું, એવી પ્રત્યેક ક્રિયાઓમાં મમત્વ અને અહંકારનું પૂંછકું પકડી રાખીને ફર્યાદો અને તે અપૂર્વ આનંદને હાથે કરી ખોઈ ખેંઠો. હે નાથ ! આપના ભજનનો અનુપમ મહિમા ખરેખર હું જાણી જ ન શક્યો. કેવી એ દર્દ ભરી દશા !

તારા ચરણના શરણ રૂપે, મૂઢ હું ન મળી શક્યો

વાર્યા છતાંપણ વિષમ સ્થળથી નાથ હું ન વળી શક્યો

હે શરણાગત વત્સલ ! હું તારા પવિત્ર ચરણોને ન ભેટી શક્યો

તારા શાદપંકજે પડી તારો શરણાગત ન થઇ શક્યો. અને હે માર્ગદર્શક મહા પ્રભો ! વિષય, કષાય અને પ્રમાદ જેવા વિષમ સ્થળોથી પાછો વારવા છતાં પણ કદાગ્રહની જ્વલત પ્રતિમા સમેા હું ન જ વળ્યો. એ નરકાગારોમાં જ નિમગ્ન રહ્યો.

પામ્યો અમૂલાં સાધનો નહિ સદુપયોગ કરી શક્યો નહિ ભક્તિના સ્વાદિષ્ટ રસને સંતશિષ્ય ભરી શક્યો.

હે દીનદયાળ ! સર્વોત્તમ માનવદેહ, ઉચ્ચ આર્યભૂમિ, સુંદર માનસશક્તિ, સમૃદ્ધિ, સત્તા, બલ તથા અદ્વિતીય સામગ્રીઓ પામવા છતાં હું તેનો સદુપયોગ ન કરી શક્યો. સત્તાથી કૈંકને પજવ્યા. બળથી કૈંક જીવોને સંહાર્યા. સમૃદ્ધિથી કૈંકને કચડી નાખ્યા. અને ઇદ્રિયાદિ સામગ્રીઓથી વિષરસના ઘૂંટડા પીધા કર્યા. પણ હે સુધા સાગર ! તારી સેવાના સ્વાદિષ્ટ રસના વહેતા સરોવરમાંથી એક ઘૂંટડાને લઇને પણ મારા ઘટડામાં તે અમૃતને ન ભરી શક્યો. એ કેવો પ્રમાદ ! સદ્બાએ આજે તને સમીપમાં જોયા પછી હવે તો મારા ભવની ભાવટ ભાંગી મર્ધ. હે દેવ ! આ ક્ષણે કેવી મધુર, મંજુલ અને મનોરમ્ય છે !

પરમાત્માનું સ્મરણ કે ભજન રૂપ રસાયણનું પાન કરવાની સાથે આપણે કેવા પથોનું પાલન કરવું જોઈએ ? તે પ્રશ્નના સમાધાનમાં હું તમોને એક પદ્મ સંભળાવું.

પ્રભુનું નામ રસાયણ સેવે, પણ જો પથ્ય પળાય નહિ; તો તેનું ફળ લેશ ન પામે, ભવ રોગો કદિ જાય નહિ.

પરમાત્માનું નામ એક પ્રકારનું રસાયણ છે. રસાયણનું સેવન કરનારાએ પથ્યતો પાળવું જ જોઈએ. તે સાવ સ્પષ્ટ વસ્તુ છે. ઔષધ ગમે તેવું ઉચ્ચકોટિનું અને અસરકારક હોય પરંતુ જો તેની પરજ ન પળાય તો લેશ માત્ર ફાયદો ન થાય. તે જ પ્રમાણે પરમાત્માનું નામ લીધા કરીએ પરંતુ તેના પથ્યો ન પાળીએ તો આ સંસારરૂપી રોગ કદિ નાજૂદ થઇ શકે નહિ.

પહેલું પથ્ય અસત્ય ન વધવું, નિન્દા કોષ્ટની થાય નહિ.

નિજ વખાણ કરવાં નહિ સુણવાં, વ્યસન કશુંય કરાય નહિ:

દરેક ક્રિયામાં અને દરેક સ્થાનમાં પછી તે વ્યવહારિક કાર્ય હો કે ધાર્મિક હો, ધર હો કે ધર્મસ્થાન હો—સર્વ સ્થળે સત્યનોજ વ્યવહાર અને સત્યની પ્રવૃત્તિથી રહેવું એ સૌથી પહેલું પથ્ય છે. સ્વપ્રશંસાથી અહંકાર વધે છે. નિન્દાથી ભીરુતા અને નિર્દયતા પેસે છે અને કોષ્ટપણ જાતના વ્યસનથી શારીરિક અને માનસિક ખરાબી થાય છે માટે તેને પણ ત્યાગી દેવાં.

જીવ સકળ આતમસમ જાણી, દિલ કોઈનું દુલવાય નહિ;

પરધન પત્થર સમાન ગણીને, મન અભિલાષ ધરાય નહિ.

આખા વિશ્વના ચર અને અચર સૌ જીવોને પોતા સમાન ગણી કોઈ સૂક્ષ્મ જીવોની પણ લાગણી ન હણાય તેવી પ્રેમપૂર્ણ, મૈત્રીપૂર્ણ અને અહિંસક પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવું એ પણ પથ્ય છે.

માર્ગમાં પત્થરો ઘણા હોય છે છતાં તેને ઈંચકવાનું જેમ મન થતું નથી તેમ અન્યનું એટલે અણુહકનું અન્યાયોપાર્જીત ધન તો પત્થર સમાન જ જાણી પોતાના મનમાં તેને ગ્રહણ કરવાની લેશમાત્ર મનોવૃત્તિ સુદ્ધાં સેવવી નહિ.

દંભ દર્પ કે દુર્જનતાથી અંતર અભડાવાય નહિ,

પરનારી માતા સમ લેખી કદિ કુદૃષ્ટિ કરાય નહિ.

પ્રભુભજન કરનારે દંભ (માન્યતા ભિન્ન અને પ્રવૃત્તિ ભિન્ન) અભિમાન કે દુર્જનતા જેવા દોષોથી કદિ અંતરને અભડાવવું નહિ. જે અંતઃકરણુજ અશુદ્ધ હોય તો ત્યાં પવિત્ર પરમાત્મા શી રીતે પધારી શકે ? વળી પરાધ સ્ત્રીપર માતાસમાન ભાવ રાખી હંમેશાં વર્તવું. કોઈ પણ સ્ત્રીપર ખરાબ દૃષ્ટિએ જોવું પણ નહિ. રસાયણનું સેવન કરનારને આ પથ્યોનું અવશ્ય પાલન કરવું જોઈએ.

શક્તિ છતાં પરમાર્થ સ્થળથી પાછાં પગલાં ભરાય નહિ,

સ્વાર્થ તણાં પણ કામ વિષે કદિ અધર્મને અચરાય નહિ.

આપણને જે કંઈ સાધનો મળ્યાં છે તેનો ઉપયોગ સ્વાર્થમાં તો જરૂર આપણે કરતા હોઈએ છીએ. પરંતુ તે બધાંને પરમાર્થ માર્ગે વાળવાં જોઈએ. સ્વાર્થના કામમાં પણ કદિ અધર્મને તો અદરાય જ નહિ.

જનસેવા તે પ્રભુની સેવા એક સમજ વિસરાય નહિ;
જીંચનીચના ભેદ પ્રભુના મારગડામાં થાય નહિ.

ધણી વખત આપણી સેવા કરવાની વૃત્તિ તો હોય જ છે, કાઈનું દુઃખ દેખી આપણે કંપી પણ જઈએ છીએ. પરંતુ મનુષ્ય માત્રમાં પરમાત્માનો અંશ છે. એ બધાં પરમાત્માનાં બાળકો છે. એવી સમજપૂર્વક તે સેવા હોતી નથી. ન્યારે તે ભાવ આવે છે ત્યારે સેવાનું આખું સ્વરૂપ જ બદલી જાય છે. અને જેટલો પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે તેટલો જ મનુષ્યજાત અને જીવમાત્ર પર પણ જાણે છે. આ સેવાથીજ સાચી અને નિઃસ્વાર્થ સેવા સધાય છે. આ જીંચ અને આ નીચ એવા પ્રકારની મનોવૃત્તિ માનવ માત્રમાં વ્યાપક હોય છે. પહેલાં તો જ્ઞાતિભેદ, કુળભેદ, ગોત્રભેદ એવા ભેદો હોય છે પછી તો ધર્મભેદ, સંપ્રદાયભેદ, વાડાભેદ અને એવી ભેદની દિવાલો વધતી જાય છે. આવો ભાવ વધી વધી છેવટ એવા રૂપે પરિણમે છે કે મનુષ્ય પછી એકલો, સૂકો ખખ જેવો થઈ જાય છે. પ્રેમામૃત સાવ સૂકાઈ જાય છે. આ ભેદ પ્રભુમાર્ગમાં જનારને માટે જરાપણ ઉચિત નથી.

છેવટમાં એટલું જ કહેવાનું કે જો માણસ પથ્યોના પાલન સાથે શુદ્ધ મનથી સ્તુતિમાં એકાકાર થાય તો જરૂર તેને પ્રત્યેક કાર્યમાં આધ્યાત્મિક મનનો પ્રવાહ એટલે આત્માનો અવાજ સંભળાય. શ્રદ્ધા અને ભાવનાપૂર્વક અમારી આ દવા-ધૂન, સ્તુતિ અને પથ્ય તમે વાપરો તો જરૂર ફાયદો થાય તે નિશંક છે.

ગામડાઓ ભાણી.

વ્યાખ્યાતા:—શ્રી. દત્તાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર.

પરાપૂર્વથી માણસની દુનિયા ગામડાની જ બનેલી છે. પ્રાચીન કાળમાં વેપારના અમુક મથકો અને રાજની રાજધાનીઓ એટલા જ શહેરો હતા. અને તે પણ આજના શહેરો જેવા તો નહિ જ. જ્યારથી યંત્રયુગની શરૂઆત થઈ ત્યારથી આજના મોટા મોટા રાક્ષસી શહેરોએ માથું ઉંચું કર્યું છે. માનવી સંસ્કૃતિમાં આ એક નવો જ પ્રકાર છે.

શહેરોની ઉત્પત્તિ ખરું જોતાં ગામડાઓની કેટલીક હાજતોમાંથી છે. અનેક ગામડાઓ પોતાની ઉપજનો વિનિમય કરવા માટે અમુક જગ્યાએ ભેગા થવા લાગ્યા. એ સ્થાનને બજારનું રૂપ મળ્યું. એવા મહત્વના સ્થાનનું રક્ષણ આવશ્યક જણાયું. ત્યાર પછી આવી સગવડ જોઈ ત્યાં કાયમની વસ્તી વધી, અને મોટું શહેર જન્મ્યું. એવી રીતે ગામડાઓની સગવડ બરાબર સચવાય એવી કાયમની ગોઠવણ તે શહેર. એવી સ્થિતિ હતી, આજે બરાબર એથી ઉલટી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. જેમ માણસ પોતાને માટે પશુઓ રાખે છે તેમ શહેરો પોતાની હાજતો પૂરી પાડવા માટે ગામડાઓ રાખે છે. મનુષ્ય સમાજનો પ્રધાન ભાગ તે શહેરો, મનુષ્યજાતિનું વ્યક્તિત્વ શહેરોમાં જ સોળે કળાએ પ્રગટ થાય છે. એવી માન્યતા બંધાઈ અને તે જ હજી પણ ચાલુ છે. કેટલાક વિચારી લોકોએ અને કાવ્યમય જીવનના રસિકોએ ગામડાઓનું મહત્વ ગાયું; તેથી લખાણોમાં અને સંભાષણોમાં ગામડાઓની પ્રતિષ્ઠા વધી. પણ સ્વેચ્છાએ શહેર છોડી

ગામડામાં કાયમને માટે રહેનાર તો કોઈ નીકળ્યું જ નહિ. એક જણે તો એક કહેવત ટાંકી કહ્યું, “આવી પડે કેર, તો ય છોડાય નહિ શહેર” (ચેડન પડલા કહર તરી, સોઢૂં નયે શહર) આ જ નિષ્ઠાથી લોકો શહેર તરફ દોડતાં આવ્યા છે. શહેરોએ ગામડાની ચૂંસણી શરૂ કરી. ગામડાનું ધન શહેરમાં જવા લાગ્યું. ધન પાછળ પુરુષાર્થી, પરાક્રમી ધનલોભુપ સંખ્યાબંધ લોકો શહેર તરફ દોડ્યા. અને આવી રીતે ગામડાઓની ખેવડી ચૂંસણી ચાલી. ગામડાનું અનાજ, ગામડાનાં ફળફૂલ, પશુપક્ષી બધું જ શહેરની સેવામાં ચાલ્યું. કાર્યકુશળ બાહોશ લોકો પણ શહેરને રસ્તે પડ્યા. એને કરીયર કહેવા લાગ્યા.

કદી ન જોયેલી એવી જાહોજલાલી શહેરોએ ખીલવી બતાવી. જૂના વખતમાં ઘણાખરા ઉદ્યોગ ધંધાઓ અને કારીગરીનાં કામે ગામડામાં જ ચાલતા. તેને બદલે શહેરોએ મોટા મોટા કારખાનાઓ ઊભાં કર્યાં. તેલ, વરાળ અને વિજળીની મદદથી એ કારખાનાઓએ આખો દુનિયાને માલ પૂરો પાડવાનું માથે લીધું. ગામડાઓ જે પહેલાં કાચા માલમાંથી પાકો માલ તૈયાર કરતા તે શહેરમાં બનેલા અથવા પરદેશથી આવેલા પાકો માલના કેવળ ધરાક બનવા લાગ્યા. ધન પેદા કરવાને બદલે ધન ખર્ચો નાંખવાની કળા ગામડાઓએ ખીલવી અને માન્યું કે આ રીતે ગામડાઓ સંસ્કારી થશે. એક પછી એક બધા જ ઉદ્યોગદુનરો ગામડામાંથી ખસી જવા લાગ્યા છે અને વિલાયત કે જાપાનથી આવતી સારીનરસી વસ્તુઓ ગામડાનું ધન હરણ કરવા લાગી છે. ઉદ્યોગ દુનરને અલાવે માણસ ગરીબ થાય છે એટલું જ નહિ પણ પશુ જેવો અસંસ્કારી થઈ જાય છે. માણસની માણસાર્ધમાં બે જ વસ્તુ પ્રધાન છે. ત્યાગશક્તિ અને સ્વચ્છશક્તિ. ન્યાં ઉદ્યોગ દુનર છે ત્યાં જ એ સ્વચ્છશક્તિ ખીલી શકે. અનહદ ગરીબાઇ સાથે ત્યાગશક્તિ પણ ઘટતી જાય છે. આવી રીતે ગામડાઓ બંને રીતે માણસાઇ ખોવા લાગ્યા છે. આમ જ ને

ચાલવા દઈશું તો કરોડોની જનતામાં માણસાઇ ખૂટી જઇ ભારે જોખમકારક સ્થિતિ પેદા થશે. એ સ્થિતિ શાપરૂપ જ ગણાવી જોઇએ. એમાંથી બચી જવું હોય તો અત્યારથી જ આપણે પ્રાયશ્ચિત્તની શરૂઆત કરવી જોઈએ.

ધારો કે કોઇ આપખુદ સુલતાને ફરમાન કાઢ્યું કે ગામડાની વસ્તુઓ શહેરમાં આવે નહિ અને શહેરની વસ્તુઓ ગામડામાં જાય નહિ, તો ગામડાઓને ઘણી મુશ્કેલીઓમાં રહેવું પડશે; પણ શહેરોને તો એ સ્થિતિમાં જીવવું જ અશક્ય થઈ પડે. આવી સ્થિતિ હોવાથી ગામડાઓનો હાથ ઉપર હોવો જોઈએ, શહેરનો નીચે. પણ ગામડાના માલનો બજાર ભાવ નક્કી કરવામાં શહેરો જબદસ્ત હોય છે. બિચારાં ગામડાંઓ જેરદસ્ત થઈ ગયાં છે. આ સ્થિતિ બદલાવી જોઈએ.

આજના જમાનામાં જે જગદ્ગ્યાપી મોટા દ્રોહો માણસ જાતને પીડી રહ્યા છે તેમાંનો આ સૌથી મોટો છે. અન્યાયનું ભીષણસ્વરૂપ જોયા પછી ગભરાઇ કે દબાઈ ન રહેતાં અથવા નિરાશ ન થતાં ઉત્સાહભરે એની સામે ઝૂઝવા તૈયાર થવું જોઈએ. યુવાન શું અને વૃદ્ધ શું, પુરૂષ શું અને સ્ત્રી શું, બ્રાહ્મણ શું અને હરિજન શું, દરેકને એમજ થવું જોઈએ કે બાકી બધી ગફલત ભલે થાઓ; પણ આ યુગધર્મમાં ચૂકીએ નહિ; કેમકે આપણા જમાનાની કસોટી આપણે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કેવી રીતે વર્ત્યાં, હરિજનો પ્રત્યે કેવી રીતે વર્ત્યાં અને ગામડાઓ પ્રત્યે કેવી રીતે વર્ત્યાં એ ઉપર જ થવાની છે.

જી. છ. સંઘવી કૃત

જૈન સિદ્ધાંતની વાર્તાઓ ભા

” ભા

જૈન સાહિત્યની કથાઓ ભા

” ભા

આદર્શ જૈન રત્નો

જંબુસ્વામી ચરિત્ર

આદર્શ જૈન સ્તુતિ

૦-૮-૦

૦-૪-૦

—: ઉપરાંત :—

જૈન ધર્મના હરકોઈ જાતનાં
પુસ્તકો ફાયદેથી આપને જોઈતા હોય,
તો નીચેનું એકજ શીરનામું આપની
ગાયરીમાં નોંધી લેશોજી.

પત્રવ્યવહાર:-

જીવનલાલ જગનલાલ સંઘવી.

“જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન કાર્યાલય”

પંચભાઈની પોળ : અમદાવાદ.

